

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

ในบทที่ 10 ซึ่งเป็นบทสุดท้ายของวิทยานิพนธ์ ผู้วิจัยได้สรุปผลการศึกษาและการวิเคราะห์ที่ได้ให้รายละเอียดไว้ในบทที่ 4 จนถึงบทที่ 9 และอภิปรายผลการวิจัยทั้งหมดที่เกิดขึ้น โดยนำหลักทฤษฎีต่างๆ ที่ใช้เป็นกรอบในการศึกษา รวมถึงงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องมาอภิปรายร่วมด้วย ในส่วนสุดท้าย ผู้วิจัยจะได้นำเสนอข้อเสนอแนะจากการวิจัยและข้อจำกัดของการศึกษาในครั้งนี้

สรุปผลการวิจัย

ภายใต้หัวข้อสรุปผลการวิจัย ผู้วิจัยได้สรุปผลการวิจัยตามประเด็นที่เป็นวัตถุประสงค์ของการวิจัยในครั้งนี้ รวมถึงผลการศึกษาริบทชุมชนซึ่งเป็นการปูพื้นฐานความเข้าใจถึงที่มาและเหตุผลของการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล้าในชุมชนต้นแบบ จึงสรุปผลการวิจัยในประเด็นต่างๆ รวมทั้งสิ้น 6 ประเด็น ได้แก่ 1) บริบทชุมชน 2) สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง 3) กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพ 4) พื้นที่สาธารณะในกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม 5) ทูทของปัจเจกและทูทของชุมชน และ 6) กระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลความสำเร็จ โดยมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

1. การสรุปผลการวิจัยในประเด็นบริบทชุมชน

เนื้อหาสำคัญที่ผู้วิจัยได้นำมาสรุปผลในประเด็นนี้ประกอบด้วย 1) ประวัติศาสตร์ของชุมชน 2) สภาพการประกอบอาชีพ วิถีชีวิต และวัฒนธรรมของชุมชน 3) ศักยภาพของชุมชน และ 4) สภาพปัญหาและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนในช่วงเวลา 10 ปี โดยมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

1.1 ประวัติศาสตร์ชุมชน ชุมชนบ้านดงประกอบไปด้วยครัวเรือน 156 หลังคาเรือน ตั้งอยู่ใน ต.นายาง อ.สบปราบ จ.ลำปาง มีประวัติศาสตร์ชุมชนที่สามารถสืบย้อนหลังไปได้กว่า 150 ปี โดยมีการอพยพเข้ามาเพื่อตั้งรกรากของคนกลุ่มหนึ่งที่อพยพหนีภัยสงครามมาจาก จ. เชียงราย ในราวปี พ.ศ.2400 พื้นที่ซึ่งที่ตั้งชุมชนแต่เดิมมีสภาพเป็นป่าอุดมสมบูรณ์และมีลำห้วยไหลผ่าน เดิมชุมชนมีการปกครองร่วมกับบ้านกาดซึ่งเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ซึ่งมีที่ตั้งอยู่ใกล้กัน โรงเรียนของ

ชุมชนได้รับการจัดตั้งขึ้นใน พ.ศ.2495 ให้เป็นสถานศึกษาของเยาวชน ต่อมา ในปี พ.ศ.2497 เมื่อชุมชนบ้านดงมีผู้อยู่อาศัยมากขึ้น ชุมชนขยายตัวมากขึ้น ชาวบ้านดงจึงทำเรื่องขอแยกตัวออกจากบ้านกาดมาเป็นหมู่บ้านโดยสมบูรณ์ ชาวบ้านในชุมชนมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนาจึงร่วมกันสร้างสำนักสงฆ์ใน พ.ศ.2499 ซึ่งต่อมาก็ได้รับการสถาปนาให้เป็นวัดของหมู่บ้านชื่อวัดชัยมงคลในภายหลัง ชุมชนได้รับการพัฒนามาเรื่อยๆ จนในปี พ.ศ.2537 ถนนภายในหมู่บ้านได้รับการพัฒนาให้เป็นถนนลาดยาง และมีไฟฟ้าเข้าสู่หมู่บ้านหลังจากนั้นไม่นานนัก

1.2 สภาพการประกอบอาชีพ วิถีชีวิต และวัฒนธรรมของชุมชน ในอดีตคนในชุมชนบ้านดงส่วนมากประกอบอาชีพด้านการเกษตร ทั้งการทำนา ปลูกพืช และเลี้ยงสัตว์ โดยชุมชนมีระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองเป็นหลัก คาดว่าระบบเศรษฐกิจของชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงมาเป็นระบบเศรษฐกิจแบบคู่ขนาน โดยทำการเกษตรเพื่อเลี้ยงชีพเป็นหลักแต่เริ่มมีการพึ่งพิงระบบตลาดมากขึ้นตั้งแต่ในราว พ.ศ.2510 เป็นต้นมา ปัจจุบันร้อยละ 94 ของคนในชุมชนยังคงประกอบอาชีพด้านการเกษตรอยู่ในชุมชน รองลงมาเป็นอาชีพรับจ้างและค้าขาย สินค้าหลักทางการเกษตรของบ้านดงได้แก่ ฝรั่ง ถั่วลิสง และกระเทียม แต่นับจากในราวปี พ.ศ.2530 พบว่าร้อยละ 70 ของคนหนุ่มสาวในชุมชนนิยมเดินทางไปค้าแรงงานนอกท้องถิ่น ในชุมชนไม่มีตลาดรับซื้อผลผลิตในท้องถิ่น ต้องใช้วิธีแลกเปลี่ยนผลผลิตกันเองในชุมชนหรือขายให้พ่อค้าภายนอกที่เข้ามารับซื้อ

วิถีชีวิตของชุมชนยังคงเป็นสังคมเครือญาติที่เน้นการช่วยเหลือพึ่งพากันภายในชุมชนเป็นหลัก ด้วยการช่วยเหลือทั้งด้านแรงงาน สิ่งของ และทรัพย์สินในสถานการณ์ที่จำเป็น แต่มีความแตกต่างด้านฐานะทางเศรษฐกิจอยู่บ้างระหว่างผู้ที่ประกอบอาชีพข้าราชการหรือค้าขายซึ่งมีจำนวนน้อยแต่จะมีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่าชาวบ้านทั่วไป ที่ทำการเกษตรหรือรับจ้าง การช่วยเหลือเกื้อกูลเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กันก็ยังคงเป็นวิถีชีวิตหลักของชุมชน เนื่องจากสาเหตุสำคัญ 2 ประการคือ ชุมชนเป็นชุมชนที่ก่อตัวจากกลุ่มคนที่สืบเชื้อสายบรรพบุรุษกลุ่มเดียวกัน (indigenous community) และชุมชนยังหมู่บ้านขนาดกลางค่อนข้างเล็ก ลักษณะทางกายภาพเป็นพื้นที่ปิด ไม่ใช่ทางผ่านไปสู่อื่นๆ

กระแสนิยมเริ่มขยายอิทธิพลเข้าสู่ชุมชน ทั้งจากการบอกเล่าของคนในชุมชนเองที่ระบุถึงค่านิยมการซื้อหาเพื่อความสะดวกได้เข้ามาแทนที่การผลิตด้วยตนเอง เช่น การซื้ออาหารสำเร็จรูปจากร้านค้าแทนการปรุงอาหารเอง และจากการสังเกตเห็นความนิยมใช้เครื่องไฟฟ้าเพื่ออำนวยความสะดวกและให้ความบันเทิงตามครัวเรือนต่างๆ รวมไปถึงค่านิยมในการจัดพิธีกรรมงานศพที่ได้กลายเป็นสัญลักษณ์เพื่อแสดงฐานะหน้าตาของเจ้าภาพ ทำให้ก่อนทำโครงการงานศพคนเหล่านั้น มีค่านิยมที่จะซื้อหาโลงศพและปราสาทศพที่สวยงามจากร้านค้า รวมถึงการเลี้ยงเหล้าผู้เข้าร่วมพิธีกรรมก็กลายเป็นวิถีปฏิบัติปกติที่ชุมชนยอมรับ

ชุมชนบ้านดงใช้ภาษาเหนือเป็นภาษาหลักเพื่อสื่อสารในท้องถิ่น มีวัฒนธรรมชุมชนที่มีคุณค่าหลายด้าน ได้แก่ วัฒนธรรมและความเชื่อเรื่องเจ้าพ่อประจำหมู่บ้านทำให้มีพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อเป็นพิธีกรรมหลักของชุมชนในการผลิตซ้ำความเชื่อเรื่องตำนานชุมชนเพื่อสร้างอัตลักษณ์ร่วมของกลุ่ม รวมไปถึงเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนในทุกด้าน และด้วยความเป็นสังคมเครือญาติที่เหนียวแน่น ชุมชนยังมีวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษหรือผีปู่ย่าไว้กำกับความสัมพันธ์และรักษาจารีตของชุมชนด้วย ประเพณีวัฒนธรรมอื่นๆ ก็จะเชื่อมโยงทั้งมิติทางศาสนาและสังคมเข้าด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นประเพณีวันสงกรานต์หรือประเพณีตานคอยข้าวเปลือกข้าวสาร รวมไปถึงประเพณีพิธีกรรมตามวัฏจักรชีวิต เช่น การบวช การขึ้นบ้านใหม่ การแต่งงาน และการตาย

1.3 ศักยภาพของชุมชน ศักยภาพของชุมชนบ้านดงมีทั้งสิ้น 4 ด้าน ได้แก่

- 1) ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน
- 2) ระบบบริหารจัดการและความสัมพันธ์ภายในชุมชน
- 3) โครงข่ายการสื่อสารของชุมชน และ
- 4) เครือข่ายของชุมชน โดยมีสาระสำคัญดังนี้

1) ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ประกอบด้วย แหล่งน้ำตามธรรมชาติ 2 แหล่ง ได้แก่ อ่างเก็บน้ำแม่กาดและอ่างเก็บน้ำแม่ทาย ซึ่งใช้สำหรับทำการเกษตรและอุปโภคบริโภค มีบ่อน้ำสาธารณะภายในชุมชน 4 แห่ง มีน้ำประปาหมู่บ้านที่ต่อท่อมาจากแหล่งน้ำธรรมชาติ และมีการออกมาตรการชุมชนเพื่อจัดระเบียบการใช้แหล่งน้ำธรรมชาติ

ชุมชนบ้านดงมีป่าไม้ชุมชนซึ่งเคยประสบปัญหาเกิดความขัดแย้งกับเอกชนที่ได้รับสัมปทานจากกรมป่าไม้ แต่ชาวบ้านดงและชาวบ้านจากหมู่บ้านใกล้เคียงได้รวมตัวกันต่อต้านจนบริษัทเอกชนถอนตัวออกไปในที่สุด นับแต่นั้นเป็นต้นมา ชาวบ้านจึงได้ออกมาตรการชุมชนออกมากำกับการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างการใช้ประโยชน์จากป่าและการฟื้นฟูให้ป่าอยู่ในสภาพสมบูรณ์มากที่สุด

2) ระบบบริหารจัดการและความสัมพันธ์ภายในชุมชน การปกครองของบ้านดงสามารถพิจารณาได้ใน 2 มิติ มิติแรกคือการปกครองตามระบบราชการ ชุมชนบ้านดงมีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้นำชุมชน และการปกครองส่วนท้องถิ่นคือการปกครองในรูปแบบขององค์การบริหารส่วนตำบลนายนาง และ มิติที่สองคือการปกครองตามระบบจารีตชุมชน ชุมชนบ้านดงให้ความสำคัญกับระบบการเคารพพระสงฆ์และผู้อาวุโส ทำให้ชุมชนมีกลไกในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่มีประสิทธิภาพ และอีกส่วนหนึ่งคือการกระจายอำนาจการปกครองในรูปแบบของหมวดบ้าน ชุมชนมีการแบ่งครัวเรือนในชุมชนออกเป็นกลุ่มๆ เรียกว่า “หมวดบ้าน” ตัวแทนครัวเรือนในหมวดบ้านเดียวกันจะผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันดำรงตำแหน่งหัวหน้าหมวดบ้านเพื่อทำหน้าที่ประสานงานภายในหมวดบ้านของตน และระหว่างหมวดบ้านเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการกระจายข้อมูลข่าวสารภายในชุมชน

3) โครงข่ายการสื่อสารของชุมชน การพูดคุยในชีวิตประจำวันเป็นรูปแบบการสื่อสารที่เชื่อมโยงเครือข่ายการสื่อสารอื่นๆ ทั้งหมดในชุมชนเข้าด้วยกันจนกลายเป็นโครงข่ายการ

สื่อสารที่เข้มแข็งของชุมชนแห่งนี้ นอกเหนือจากการพูดคุยในชีวิตประจำวันแล้ว รูปแบบการสื่อสารหลักของชุมชนที่มาร่วมตัวกันเป็นโครงข่ายการสื่อสารประกอบไปด้วยการประชุมหมวดบ้าน การประชุมหมู่บ้าน เวทีประชาคม (สื่อสารสองทาง) และหอกระจายข่าว (สื่อสารทางเดียว)

4) **เครือข่ายของชุมชน** เครือข่ายของชุมชนออกเป็น 2 แบบ ได้แก่ เครือข่ายภายในชุมชน และเครือข่ายกับชุมชนอื่นหรือหน่วยงานภายนอก ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้

ก. **เครือข่ายภายในชุมชน** เครือข่ายภายในชุมชนเกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มของชาวชุมชนเพื่อประกอบกิจกรรมร่วมกัน ได้แก่ กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ และชมรมผู้สูงอายุ

ข. **เครือข่ายกับชุมชนอื่นหรือหน่วยงานภายนอก** เครือข่ายกับชุมชนอื่นหรือหน่วยงานภายนอกที่สำคัญประกอบด้วย กลุ่มฌาปนกิจ เครือข่ายกับบ้านสามขา และเครือข่ายกับสถาบันทางวิชาการและหน่วยงานปกครอง

1.4 **สภาพปัญหาและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนในช่วงเวลา 10 ปี** สภาพปัญหาของชุมชนในช่วงประมาณสิบปีที่ผ่านมา นั้น ประกอบด้วยปัญหาหลัก 2 ด้าน ได้แก่ 1) ปัญหาอิทธิพลของความเปลี่ยนแปลงเชิงลบจากภายนอก และ 2) ปัญหาหนี้สินของชุมชน โดยมีสาระสำคัญดังนี้

1) **ปัญหาอิทธิพลของความเปลี่ยนแปลงเชิงลบจากภายนอก** ปัญหาอิทธิพลของความเปลี่ยนแปลงเชิงลบจากภายนอกคือปัญหาค่านิยมด้านการบริโภคที่ฟุ่มเฟือยฟุ้งเฟ้อ ไม่สมเหตุสมผล หรือพฤติกรรมการเล่นแบบด้านการบริโภค อันเป็นผลมาจากปัจจัยด้านกายภาพ (ความสะดวกด้านการคมนาคม) การประกอบอาชีพ (ผู้ที่ออกไปประกอบอาชีพภายนอกชุมชนมีรายได้เพิ่มขึ้น) และปัจจัยด้านสื่อมวลชน

2) **ปัญหาหนี้สินของชุมชน** สืบเนื่องจากปัญหาค่านิยมด้านการบริโภคข้างต้น ผสมกับการทำการเกษตรในปัจจุบันมีต้นทุนที่เพิ่มขึ้นมาก รวมถึงค่าใช้จ่ายด้านการศึกษาของบุตรหลาน ปัจจัยเหล่านี้ส่งผลให้คนในชุมชนประมาณร้อยละ 90 มีภาระหนี้สิน ข้อมูลจากการสำรวจของชุมชนเองในปี พ.ศ.2551 พบว่าชาวชุมชนบ้านคงมีหนี้สินรวมทั้งหมดเป็นเงินเกือบ 17 ล้านบาท เมื่อคิดเฉลี่ยต่อครัวเรือนแล้วพบว่า หนึ่งครัวเรือนจะมีหนี้สินราว 107,500 บาท โดยมาจากแหล่งเงินกู้ทั้งภายในและภายนอกชุมชน ส่วนใหญ่เป็นการกู้ยืมเงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร และกลุ่มออมทรัพย์ภายในชุมชน มีเพียงส่วนน้อยที่มาจากแหล่งเงินกู้นอกระบบ

2. การสรุปผลการวิจัยในประเด็นสถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง:
องค์ประกอบ ความหมาย และกระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย รวมถึงบทบาท
หน้าที่ต่อชุมชน

เนื้อหาสำคัญที่ผู้วิจัยได้นำมาสรุปผลในประเด็นนี้ประกอบด้วย 1) สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงระยะที่ 1 ก่อนเกิดโครงการงานศพงดเหล้า (พ.ศ.2540-2544) 2) สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 2 โครงการเริ่มต้นลงหลักปักฐาน (พ.ศ.2545-2546) 3) สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 3 โครงการเข้มแข็งและได้รับการยอมรับจากภายนอก (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน) และ 4) การวิเคราะห์เปรียบเทียบสถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพทั้ง 3 ช่วงเวลา โดยมีสาระสำคัญดังนี้

2.1 สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงระยะที่ 1 ก่อนเกิดโครงการงานศพงดเหล้า (พ.ศ.2540-2544) ในระยะที่ 1 ของการศึกษา พบว่ารูปแบบการจัดพิธีกรรมโดยรวมเหมือนในอดีตที่ทำมาตั้งแต่รุ่นปู่ตายาย แต่กิจกรรมที่มีความแตกต่างอย่างสิ้นเชิงก็คือมีกิจกรรมการดื่มเหล้าและเล่นการพนันในงานศพ แต่เดิมในอดีตสมัยบรรพบุรุษนั้นไม่เคยมีการดื่มเหล้าหรือเล่นการพนันในพิธีกรรมงานศพมาก่อน จากการสอบถามและวิเคราะห์ข้อมูลเอกสารทำให้สันนิษฐานได้ว่ากิจกรรมทั้งสองอย่างนี้เริ่มเข้าสู่ชุมชนประมาณปี พ.ศ.2510-2513 โดยมีปัจจัยหลัก 2 ประการ ปัจจัยข้อแรกคือการเพิ่มขึ้นของรายได้ ปัจจัยข้อที่สองคือความสะดวกด้านการคมนาคมทำให้คนในชุมชนได้เห็นรูปแบบการจัดงานศพของคนในตัวเมืองซึ่งมีความหรูหราสวยงามกว่าในชุมชนเอง เริ่มมีมุมมองต่องานศพว่าเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งในการแสดงฐานะหน้าตาของเจ้าภาพ โดยให้ความสำคัญกับองค์ประกอบด้านวัตถุในงานศพ

จากสอบถามจากคนในชุมชน พบว่าในช่วง พ.ศ.2540-2544 ปรากฏทั้งการดื่มเหล้าซึ่งมีแทบทุกงาน ส่วนการเล่นการพนันในงานศพจะมีในบางงาน เหตุผลสำคัญที่ทำให้การเลี้ยงเหล้าในการประกอบพิธีกรรมงานศพยังคงดำเนินมาเรื่อยๆ ในช่วงก่อนเริ่มโครงการงานศพงดเหล้า นั้นเป็นเพราะความเคยชินที่เห็นว่าการจัดงานพิธีต่างๆ ในชุมชน เจ้าภาพต้องเลี้ยงเหล้าเสมอ ผู้ที่เป็นเจ้าภาพงานศพมักจะคิดว่าตนเองเคยไปร่วมงานบ้านอื่น เจ้าภาพก็มีการเลี้ยงเหล้า เมื่อถึงคราวตนเองจัดงานบ้างก็ต้องเลี้ยงเหล้าเช่นเดียวกัน ลึกลงไปคือความกังวลการถูกต่อว่านินทาว่าเป็นคนตระหนี่ถี่เหนียว

กระบวนการสร้างความหมายดังกล่าวเป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในสังคมไทย เดิมทีการจัดพิธีกรรมงานศพที่ชูองค์ประกอบทางวัตถุและรูปแบบภายนอกของงานศพให้เป็นจุดเด่นปรากฏเฉพาะในพิธีกรรมงานศพของชนชั้นสูง ต่อมา เมื่อระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเริ่มขยายตัวในสังคมไทยนับแต่การเปิดประเทศภายใต้สนธิสัญญาเบาริ่งในปี พ.ศ.2398 ก็เอื้อให้พ่อค้าชาวจีนหรือชาวไทยเชื้อสายจีนได้ผนวกตัวเข้ามาหาประโยชน์จากทรัพยากร

ต่างๆ ร่วมกับรัฐ (สังคิต พิริยะรังสรรค์, ม.ป.ป.: 30-40) เมื่อถึงรัชสมัยของรัชกาลที่ห้า ทางารเปิดโอกาสให้วัดให้บริการเภสัชเพื่อประโยชน์เชิงเศรษฐกิจของวัดเนื่องจากรัฐลดงบประมาณในการอุปถัมภ์วัดลง ชนชั้นกลางเริ่มมีบทบาทในการเข้าไปอุปถัมภ์วัดต่างๆ ทั้งวัดหลวงและวัดราษฎร์ (ปัญญา เลิศสุขประเสริฐ, 2548) จำนวนและอำนาจของชนชั้นกลางในสังคมไทยเพิ่มมากขึ้น ทำให้สามารถสร้างและยึดกุมความหมายใหม่ให้กับวัดและพิธีกรรมงานศพ จากการเป็นสัจจะเพื่อสร้างความแตกต่างทางศักดิ์นาจึงกลายมาเป็นสัจจะเพื่อสร้างความแตกต่างทางฐานะเศรษฐกิจแทนโดยเลียนแบบการจัดพิธีกรรมงานศพแบบชนชั้นสูง การเลียนแบบดังกล่าวเกิดขึ้นและส่งต่อเป็นทอดๆ ในเวลาต่อมา จากคนชั้นกลางในเมืองหลวงและปริมณฑล ไปสู่คนชั้นกลางในต่างจังหวัด ไปสู่คนชั้นล่างในชนบท หรือแม้แต่กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ

บริบททางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมข้างต้น ผนวกกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของล้านนาที่ให้ความสำคัญกับภาพลักษณ์มาก จึงเกิดการยอมรับและการผลิตซ้ำความหมายของพิธีกรรมงานศพที่เป็นสัจจะแสดงฐานะหน้าตา แต่เนื่องจากบริบทของสังคมภาคเหนือตอนบนในชนบทยังเป็นชุมชนเครือญาติ ระบบเศรษฐกิจชุมชนอยู่บนฐานการผลิตทางการเกษตรซึ่งต้องพึ่งพาอาศัยกันเองภายในชุมชนเป็นสำคัญ การมีส่วนร่วมเป็นส่วนหนึ่งในพิธีกรรมถือเป็นความจำเป็นบทบาทของผู้คนในการจัดงานศพจึงมีลักษณะกำกวม โดยคงสถานะเป็นผู้ผลิต (producer) ในพิธีกรรมไว้บางส่วน ในขณะที่เดียวกันก็แปรสถานะไปเป็นผู้บริโภค (consumer) ในงานศพด้วยการซื้อหาโลงศพ ปราสาทศพ และการดื่มกินในงานศพ

จากข้อมูลที่กล่าวข้างต้น “เหล่าในงานศพ” ในระยะที่ 1 ของการศึกษานี้ มีความหมายโดยอรรถเป็นเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ที่สร้างความผ่อนคลาย มีความหมายโดยนัย 2 ความหมาย โดยเป็น “สิ่งตอบแทนเพื่อขอบคุณ” ผู้มาร่วมงานและช่วยเหลือการจัดงานศพ และ “สิ่งเชื่อมโยงผู้คน” ซึ่งซ่อนความหมายระดับลึกหรือมายาคติของเหล่าในฐานะ “สิ่งแสดงภาพลักษณ์ด้านฐานะหน้าตา” ของเจ้าภาพงานศพ การมีเหล่าเลี้ยงในงานศพเป็นสิ่งที่บ่งบอกเกี่ยวกับเจ้าภาพได้ 2 ลักษณะ คือเจ้าภาพเป็นผู้ที่มีฐานะมั่นคงเป็นปึกแผ่นดี หรืออีกทางหนึ่งคือ ถึงเจ้าภาพจะมีฐานะไม่ดีนัก แต่เป็นผู้มีน้ำใจกว้างขวาง

2.3 สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 2 โครงการเริ่มต้นลงหลักปักฐาน (พ.ศ.2545-2546) ในระยะที่ 2 ของการศึกษา พบว่าเมื่อโครงการงานศพงดเหล่าเกิดขึ้นที่ชุมชนบ้านดงในปี พ.ศ.2545 สิ่งที่แกนนำโครงการพยายามกระทำก็คือการปรับแปลงความหมายของเหล่าและพิธีกรรมงานศพ ผ่านกิจกรรมการสื่อสารที่สำคัญ 3 ประการ ได้แก่ 1) การสร้างความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับการดื่มเหล่าในพิธีกรรมงานศพ 2) การทำประชามติของชุมชนเรื่องงานศพงดเหล่า และ 3) กิจกรรมรณรงค์ระหว่างพิธีกรรมงานศพ ซึ่งกิจกรรมหลักทั้ง 3 ประการ มีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

1) การสร้างความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับการดัดแปลงเนื้อหาในพิธีกรรมงานศพ ประกอบด้วย การสืบค้นข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบพิธีกรรมงานศพแบบดั้งเดิมที่รุ่นบรรพบุรุษเคยกระทำแล้วนำข้อมูลดังกล่าวมาถ่ายทอดให้คนในชุมชนได้รับฟัง การพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นถึงสาเหตุและเหตุผลที่ต้องมีการเปลี่ยนแปลงในงานศพรวมถึงผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น โดยเชื่อมโยงกับเหตุการณ์หรือสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริง โดยเฉพาะประเด็นหนี้สินจากการจัดงานศพ

2) การทำประชาคมของชุมชนเรื่องงานศพงดเหล่า มีเป้าหมายสำคัญเพื่อสร้างกฎเกณฑ์เงื่อนไขหรือหลักการที่เป็นแนวปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การงดเหล่าในงานศพ โดยผ่านการแลกเปลี่ยนและรับฟังความคิดเห็นของคนในชุมชน แล้ววางหลักการร่วมกันอย่างเป็นทางการ ผลที่เกิดขึ้นคือการลงมติร่วมกันว่าเจ้าภาพจะงดเว้นการเลี้ยงเหล่าโดยสิ้นเชิง โดยไม่อนุญาตให้ตั้งวงเหล่าในงานศพ

3) กิจกรรมรณรงค์ระหว่างพิธีกรรมงานศพ ประกอบไปด้วยกิจกรรมย่อยๆ ได้แก่ การที่กลุ่มแกนนำได้วางแผนร่วมกับพระสงฆ์และเจ้าภาพงานศพถึงแนวปฏิบัติในการจัดงานศพ การประชาสัมพันธ์ขอความร่วมมือกับแขกที่มาร่วมงาน การดูแลค่าใช้จ่ายและการทำบัญชีค่าใช้จ่ายในงานศพ รวมถึงการตรวจตราสอดส่องไม่ให้มีการลักลอบดัดแปลงเหล่าภายในพื้นที่พิธีกรรม

ดังที่ได้ระบุไว้ว่า ความหมายของเหล่าในระยะที่ 1 มีความหมายเชิงสัญลักษณ์ซ้อนกันถึง 2 ระดับ โดยความหมายโดยนัยหมายถึงสิ่งแทนคำขอบคุณและสิ่งเชื่อมโยงผู้คน ซึ่งซ่อนนัยคติในฐานะเครื่องแสดงภาพลักษณ์ด้านฐานะหน้าตาของเจ้าภาพ แต่เมื่อแกนนำโครงการงานศพงดเหล่าได้เริ่มขับเคลื่อนโครงการ สิ่งที่เกิดขึ้นก็คือความพยายามในการรื้อถอนความหมายระดับลึกที่เป็นนัยคติของเหล่า (เครื่องแสดงฐานะ หน้าตาของปัจเจก) แล้วสร้างความหมายใหม่ให้กับเหล่า (สิ่งพุ่มเพื่อสร้างภาระให้เจ้าภาพ / สิ่งที่น่าอับอายหากปรากฏในงานศพของชุมชน) ควบคู่ไปกับการถอดรหัสโดยประนีประนอมกับความหมายโดยนัยของเหล่า ทั้ง “สิ่งตอบแทนเพื่อขอบคุณ” และ “สิ่งเชื่อมโยงผู้คน” โดยชี้ให้เห็นความไม่สอดคล้องกับกาละเทศะ กลุ่มแกนนำได้ใช้วิธีการเปลี่ยนมุมมองจากการให้นำหนักกับจุดยืนของเจ้าภาพ (ต้องเลี้ยงเหล่าเพื่อขอบคุณแขก) มาให้ความสำคัญกับการปรับจุดยืนของแขก (การเลี้ยงเหล่าสร้างภาระให้เจ้าภาพ/ถึงไม่มีเหล่าก็ต้องไปช่วยเจ้าภาพอยู่แล้ว) ควบคู่กับการให้ความหมายเชิงลบอื่นๆ จนทำให้ความหมายโดยนัยเชิงบวกดังกล่าวเสียสมดุล

การปรับแปลงความหมายของ “เหล่า” ต้องกระทำควบคู่ไปกับการปรับแปลงความหมายของพิธีกรรมงานศพ เนื่องจากเหล่าเป็นเพียงสัญลักษณ์หนึ่งของชุดสัญลักษณ์ (a set of signs) คือพิธีกรรมงานศพโดยภาพรวม ความหมายทั้งสองระดับของเหล่า ไม่ว่าจะเป็น “สิ่งแทนคำขอบคุณและเชื่อมโยงผู้คน” (ความหมายโดยนัย) และ “สิ่งแสดงฐานะหน้าตา” (นัยคติ) จะปรากฏในพิธีกรรมงานศพที่ถูกสร้างความหมายให้เป็นพื้นที่แสดงสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของปัจเจก (เจ้าภาพงานศพ) ดังนั้น สิ่งที่ชุมชนทำก็คือการย้อนกลับไปหาความหมายดั้งเดิมของพิธีกรรมงานศพของคนธรรมดาสามัญ ในฐานะที่เป็นทั้งสื่อและพื้นที่สำหรับบำเพ็ญกุศลและรำลึกถึงผู้ตาย ด้วยความหมายนี้ งานศพไม่ใช่พื้นที่เฉพาะของปัจเจก (เจ้าภาพงานศพ) เท่านั้น แต่เป็นพื้นที่สาธารณะ

ของชุมชนด้วย เพราะผู้ตายเป็นสมาชิกคนหนึ่งของชุมชนและมีความสัมพันธ์ลักษณะต่างๆ ต่อเพื่อนบ้านในชุมชน ชุมชนจึงมีบทบาทหน้าที่ๆ ต้องรกระทำในงานศพ การชูความหมายดั้งเดิมดังกล่าว ถูกนำมาเชื่อมร้อยกับแนวคิดที่ว่าด้วย “ความสูญเสียของครอบครัวผู้ตาย” และ “ความเอื้ออาทรที่คนในชุมชนควรแสดงต่อครอบครัวผู้ตาย”

เมื่อพิธีกรรมงานศพไม่ได้เป็น “พื้นที่ของปัจเจก” เพื่อแสดงฐานะหน้าตา “เหล่า” ในฐานะสิ่งแทนคำขอบคุณและสิ่งแสดงฐานะหน้าตาก็ไม่ใช่สิ่งจำเป็นอีกต่อไป ในทางตรงข้าม เมื่อพิธีกรรมงานศพเป็น “พื้นที่ของชุมชน” ที่ร่วมรำลึกถึงผู้ตายและช่วยเหลือครอบครัวผู้ตาย ความหมายใหม่ของเหล่าก็ต้องถูกสร้างขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับความหมายใหม่ของชุดสัญลักษณ์พิธีกรรมงานศพด้วย เหล่าจึงกลายเป็นสิ่งสร้างภาระให้เจ้าภาพและสร้างความอับอายให้ชุมชนไปในที่สุด

สำหรับการเล่นพนันนั้น เมื่อชุมชนเริ่มดำเนินโครงการงานศพจดเหล่าแล้ว การเล่นพนันก็ถูกถอดถอนออกไปจากพื้นที่ด้วยเช่นกัน

2.4 สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 3 โครงการเข้มแข็งและได้รับการยอมรับจากภายนอก (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน) ในระยะที่ 3 ของการศึกษา นับตั้งแต่ พ.ศ.2547 นอกเหนือจากการณรงค์ไม่ให้มีการเลี้ยงเหล่าในงานศพ ยังมีกิจกรรมใหม่การทำโรงศพและปราสาทศพ โดยมีวัตถุประสงค์ 2 ประการคือ 1) การลดค่าใช้จ่ายในพิธีกรรมงานศพ และ 2) การสร้างพื้นที่และกิจกรรมเพื่อเพิ่มการมีส่วนร่วม (เพื่อทำหน้าที่ทดแทนเหล่าซึ่งมีความหมายโดยนัยว่าเป็นสิ่งเชื่อมโยงผู้คน)

แนวคิดเรื่องการทำโรงศพและปราสาทศพเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน แต่ต่อมาก็เลือนหายกลายเป็นการซื้อหามาแทนที่ การย้อนกลับไปค้นหาต้นทุนทางวัฒนธรรมจึงต้องอาศัยกระบวนการสื่อสารเป็นเครื่องมือในการแสวงหาและรื้อฟื้น ตั้งแต่การที่แกนนำศึกษาหาข้อมูลเกี่ยวกับการทำโรงศพและปราสาทศพในมิติต่างๆ แล้วถ่ายทอดข้อมูลเหล่านี้ให้คนในชุมชนได้รับรู้ในการประชุมหมวดบ้านและการประชุมหมู่บ้าน

กลุ่มแกนนำไม่ได้รับแรงค์ให้ชาวบ้านเลิกใช้ปราสาทศพประกอบในพิธีกรรม แต่โน้มน้าวใจว่าชุมชนยังสามารถรักษาประเพณีการใช้ปราสาทศพประกอบพิธีกรรมได้ โดยเปลี่ยนจากการซื้อหามาเป็นการทำเอง การผลิตชำระการทำปราสาทศพสามารถตอบสนองผลประโยชน์ด้านเศรษฐกิจของชุมชนได้จากการประหยัดค่าใช้จ่ายในงานศพ ส่วนเหตุผลที่ไม่เลิกทำปราสาทศพไปเลยนั้น อธิบายได้ว่า ความสำเร็จของโครงการก่อนหน้านี้ใช้วิธีการที่ละมุนละม่อม โดยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและข้อมูลก่อนชักชวนให้ทดลองทำร่วมกัน การเปลี่ยนจากการ “ซื้อ” มาเป็นการ “ทำ” ปราสาทศพก็เป็นกลยุทธ์แบบละมุนละม่อมที่กลุ่มแกนนำเรียนรู้ว่าสามารถสร้างความเปลี่ยนแปลงในชุมชนได้

โดยไม่ก่อให้เกิดความแตกแยกแบ่งฝักแบ่งฝ่าย ดังนั้น การเลือกที่จะ “ทำปราสาทศพเอง” แทน “การเลิกใช้ปราสาทศพ” จึงเป็นประเพณีในการเลือกสรรโดยตัวของมันเองเช่นเดียวกัน

แต่เหตุผลสำคัญที่สุดที่ต้องรณรงค์ให้ชุมชนร่วมกันทำโลงศพและปราสาทศพนั้นสามารถอธิบายได้ด้วยประเด็นความแตกต่างระหว่างการเป็น “ผู้ผลิต (producer)” กับ “ผู้บริโภค (consumer)” การมีสถานภาพเป็นผู้ผลิตทำให้มนุษย์ตระหนักถึงศักยภาพของตน พร้อมทั้งได้สร้างสายสัมพันธ์เชื่อมโยงกับผู้อื่น แต่การมีสถานภาพเป็นผู้บริโภคทำให้มนุษย์ลดทอนการสร้างสัมพันธ์กับผู้อื่นแล้วหันไปสร้างความสัมพันธ์กับวัตถุขึ้นมาชดเชย เมื่อสายสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนเบาบาง โครงสร้างความเป็นชุมชนที่เคยพึ่งพาอาศัยกันได้ก็อ่อนแอตามไปด้วย

ด้วยเหตุผลดังกล่าว กลุ่มแกนนำจึงผลักดันกิจกรรมการทำโลงศพและปราสาทศพ ซึ่งผู้ชายในชุมชนที่มีฝีมือทางช่างไม่จจะร่วมแรงร่วมใจกันสร้างขึ้น (กิจกรรมการผลิต) ก่อนหน้านั้นเมื่อหาฟืนและจัดเตรียมสถานที่เรียบร้อยแล้ว กลุ่มพ่อบ้านก็ไม่ค่อยมีกิจกรรมอื่นๆ ให้ทำมากนัก

ประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับเหล่านี้ในระยะที่ 3 พบว่าในกรณีที่มีการทำโลงศพหรือปราสาทศพ เหล่าจะกลับเข้ามาสู่พื้นที่พิธีกรรมอีกครั้งในฐานะเป็นเครื่องเช่นไหว้ครูช่างหรือเครื่องประกอบพิธีกรรมซึ่งมีความหมายดั้งเดิมของเหล่านี้ในบริบททางวัฒนธรรมของล้านนา งานวิจัยของสุทัศน์ ดันสุวรรณ (2536) ก็ระบุถึงการทำพิธียกครูช่างในการทำโลงศพของช่างชาวไทยญ้อเช่นเดียวกัน ประเด็นนี้แสดงให้เห็นว่าในระยะนี้ ชุมชนเกิดความมั่นใจว่าสามารถควบคุมเหล่าให้อยู่เฉพาะในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (พื้นที่เช่นไหว้ครูช่าง) ได้ โดยที่เหล่าจะไม่หลุดออกมาสู่พื้นที่ทางโลก (พื้นที่ๆ นั่งพูดคุย ทำครัว รับประทานอาหารในพิธีกรรมงานศพ) ภายใต้อาณัติของเหล่า (สิ่งแทนคำขอบคุณ/แสดงฐานะหน้าตา) อีกต่อไป

2.5 การวิเคราะห์เปรียบเทียบสถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพทั้ง 3 ช่วงเวลา สื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงในแต่ละช่วงเวลามีความเปลี่ยนแปลงทั้งด้านองค์ประกอบ กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย และบทบาทหน้าที่ต่อชุมชนที่น่าสนใจ ผู้วิจัยได้สรุปเนื้อหาว่าด้วยความเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบต่างๆ ตลอด 3 ช่วงเวลาของการศึกษา ได้แก่ ผู้มีส่วนร่วมในพิธีกรรม วัตถุที่สำคัญในพิธีกรรม กิจกรรมในพิธีกรรม และพื้นที่ๆ ใช้ในการประกอบพิธีกรรม โดยผู้วิจัยได้สรุปสาระสำคัญในตารางที่ 10.1 หน้า 537 เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ดังนี้

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพ: ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในองค์ประกอบต่างๆ ใน 3 ช่วงเวลาของการศึกษา		
ระยะที่ 1 (พ.ศ.2540-2544)	ระยะที่ 2 (พ.ศ.2545-2546)	ระยะที่ 3 (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)
<p>ผู้มีส่วนร่วมในพิธีกรรม ได้แก่ คนทุกเพศทุกวัยในชุมชน โดยมีบทบาทหน้าที่เป็นผู้สร้างสรรค์/ผู้สนับสนุน/ผู้ชม ในพิธีกรรม และอีกบทบาทคือการเป็นผู้สังสรรค์ดื่มกินในงานศพ</p>	<p>ผู้มีส่วนร่วมในพิธีกรรมยังคงเป็นคนทุกเพศทุกวัยในชุมชน บทบาทเป็นผู้สร้างสรรค์/ผู้สนับสนุน/ผู้ชม ในพิธีกรรมยังคงเดิม แต่การทำโครงการงานศพจดเหล่าทำให้เกิดกระบวนการรื้อถอนความหมายของการเป็นผู้สังสรรค์ดื่มกินออก โดยมีการสื่อสารว่างานศพเป็นงานที่เจ้าภาพมีภาระ ผู้ร่วมงานควรเห็นใจเจ้าภาพ นอกจากนี้ยังเกิดบทบาทหน้าที่ใหม่คือการเป็นผู้ร่วมวิจัยใน โครงการงานศพจดเหล่า</p>	<p>ผู้มีส่วนร่วมในพิธีกรรมยังคงเป็นคนทุกเพศทุกวัยในชุมชน บทบาทเป็นผู้สร้างสรรค์/ผู้สนับสนุน/ผู้ชม ในพิธีกรรมยังคงเดิม บทบาทการเป็นผู้สังสรรค์ดื่มกินยังคงหายไป และบทบาทการเป็นผู้ร่วมวิจัยในโครงการงานศพจดเหล่าก็หายไป แต่มีบทบาทใหม่ในฐานะผู้ผลิตและธำรงรักษาอัตลักษณ์ใหม่ของชุมชนในฐานะ “ชุมชนปลอดเหล้าในงานศพ” เกิดขึ้นแทน</p>
<p>วัตถุทางศาสนพิธี อาทิ ตุ๊กเหล็กตุ๊กทอง ตุ๊กสามหาง ห่อข้าวคั่ววน มีบทบาทหน้าที่เป็นเครื่องประกอบศาสนพิธี โดยมีกระบวนการสร้างความหมายผ่านพิธีกรรมทางศาสนา และการบอกเล่าสืบต่อมาแบบมุขปาถะ ซึ่งจำกัดอยู่ในกลุ่มผู้รู้และคนเฒ่าคนแก่บางส่วน</p>	<p>ยังคงมีบทบาทหน้าที่และกระบวนการสร้าง/ผลิตซ้ำความหมายเหมือนระยะที่ 1 (พ.ศ.2540-44)</p>	<p>ยังคงมีบทบาทหน้าที่และกระบวนการสร้าง/ผลิตซ้ำความหมายเหมือนระยะที่ 1 (พ.ศ.2540-44)</p>
<p>เหล่า มีบทบาทหน้าที่ทางตรงโดยเป็นเครื่องดื่มเพื่อผ่อนคลาย/สิ่งตอบแทนและเชื่อมโยงผู้คน และบทบาทหน้าที่ทางอ้อมคือเป็นสิ่งแสดงภาพลักษณ์ด้านฐานะหน้าตาของเจ้าภาพงานศพ เพราะมีกระบวนการสร้างความหมายว่าเจ้าภาพที่มีฐานะหรือมีน้ำใจก็มักจะเลี้ยงเหล้าเป็นการตอบแทนผู้มาร่วมงาน</p>	<p>เหล่า ถูกถอดออกจากพื้นที่พิธีกรรม โดยการทำโครงการงานศพจดเหล่าทำให้เกิดการปรับแปลงความหมายโดยนัยด้วยการเพิ่มความหมายด้านลบและปรับจุดยืนของแขกผู้มาร่วมงาน/รื้อถอนมายาคติและสร้างใหม่ความหมายของเหล่าในงานศพว่าเป็นสิ่งฟุ่มเฟือยที่สร้างภาระให้กับเจ้าภาพงานศพ (ระดับปัจเจก) เป็นสิ่งสร้างภาพลักษณ์ด้านลบให้ชุมชน (ระดับชุมชน) ในงานศพไม่ควรเลี้ยงเหล้า เพราะเป็นการสร้างภาระให้เจ้าภาพ</p>	<p>เหล่า มีบทบาทใหม่ในพื้นที่พิธีกรรม ในกรณีที่มีการทำโรงศพและปราสาทศพ โดยมีบทบาทเป็นเครื่องประกอบพิธีกรรม เป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งในขันสกล้ำตัด (ขันบูชาครูของช่างไม้)</p>

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพ: ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในองค์ประกอบต่างๆ ใน 3 ช่วงเวลาของการศึกษา		
ระยะที่ 1 (พ.ศ.2540-2544)	ระยะที่ 2 (พ.ศ.2545-2546)	ระยะที่ 3 (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)
<p>โลศพ/ปราสาทศพ นอกจากบทธาบทหน้าที่เป็นเครื่องประกอบศาสนพิธีแล้ว ยังมีบทาบทหน้าที่อีกด้านหนึ่งเป็นเครื่องแสดงภาพลักษณ์ด้านฐานะหน้าตาของเจ้าภาพงานศพ เพราะมีกระบวนการสร้างความหมายว่า หากเจ้าภาพมีฐานะก็มักซื้อหาโลศพ/ปราสาทศพที่สวยงาม ราคาแพงมาให้ผู้ตาย</p>	<p>โลศพและปราสาทศพยังคงมีบทธาบทหน้าที่เป็นเครื่องประกอบศาสนพิธี แต่ในขณะเดียวกันก็มีการเริ่มต้นรื้อถอนความหมายของโลศพ/ปราสาทศพในฐานะเครื่องแสดงฐานะหน้าตา และสร้างใหม่ความหมายของโลศพและปราสาทศพว่าเป็นสิ่งที่ชุมชนเคยทำเองได้ในอดีต จึงควรทำเองอีกครั้ง การทำเองจะช่วยลดภาระของเจ้าภาพได้มาก</p>	<p>โลศพและปราสาทศพยังคงมีบทธาบทหน้าที่เป็นเครื่องประกอบศาสนพิธี การรื้อถอนและสร้างใหม่ความหมายของโลศพ/ปราสาทศพในระยะที่ 2 (45-46) ปรากฏผลเป็นรูปธรรมในปี 48 เมื่อชุมชนเริ่มทำโลศพและปราสาทศพเอง ทำให้โลศพ/ปราสาทศพมีบทธาบทหน้าที่ใหม่เป็นสัญลักษณ์แสดงความเอื้ออาทรและความสามัคคีของชุมชน</p>
<p>กิจกรรมในพิธีกรรม มีกิจกรรมสำคัญ 2 ส่วน คือกิจกรรมทางศาสนาซึ่งมีบทธาบทหน้าที่ลดความกังวลและสืบทอดความเชื่อ และกิจกรรมทางสังคม (การเตรียมสิ่งของ การหาพื้น การปรุงอาหาร การสังสรรค์ดื่มเหล้า) ซึ่งมีบทธาบทหน้าที่เป็นการระดมกำลังเพื่อช่วยเหลือเจ้าภาพ (การหาพื้น การปรุงอาหาร) ส่วนการสังสรรค์ดื่มกินมีบทธาบทหน้าที่สร้างความผ่อนคลายให้กับผู้ร่วมงาน</p>	<p>กิจกรรมในพิธีกรรม กิจกรรมทางศาสนายังคงเหมือนระยะที่ 1 (40-44) กิจกรรมทางสังคมอย่างการเตรียมสิ่งของยังคงมีบทธาบทหน้าที่เดิม และเพิ่มบทธาบทหน้าที่ใหม่ในฐานะเป็นกิจกรรมทดลองของโครงการงานศพงดเหล้า ส่วนกิจกรรมการสังสรรค์ดื่มเหล้าถูกถอดออกไปจากพื้นที่พิธีกรรม</p>	<p>กิจกรรมในพิธีกรรม กิจกรรมทางศาสนายังคงเหมือนระยะที่ 1 (40-44) กิจกรรมทางสังคมยังมีบทธาบทระดมกำลังช่วยเหลือเจ้าภาพ แต่บทธาบทการเป็นกิจกรรมทดลองโครงการงานศพงดเหล้าหายไป มีบทธาบทใหม่เกิดขึ้นในฐานะเป็นกิจกรรมเพื่อผลิตและธำรงรักษาอัตลักษณ์ของชุมชนในฐานะชุมชนปลอดเหล้าในงานศพ</p>
<p>พื้นที่ในพิธีกรรม พื้นที่สำคัญได้แก่บ้านเจ้าภาพงานศพและฌาปนสถาน ส่วนวัดในบริบทการจัดงานศพของชุมชนบ้านคงมีความสำคัญเป็นอันดับรอง บ้านเจ้าภาพงานศพมีบทธาบทหน้าที่เป็นพื้นที่สาธารณะในการประกอบพิธีกรรม ระดมความช่วยเหลือ และประกาศสถานภาพของผู้ตายและครอบครัว แต่ในอีกด้านหนึ่งก็เป็นพื้นที่สำหรับการดื่มเหล้าสังสรรค์</p>	<p>พื้นที่ในพิธีกรรม บ้านเจ้าภาพงานศพยังคงบทธาบทหน้าที่เดิมเป็นส่วนมาก แต่บทธาบทการเป็นพื้นที่ดื่มเหล้าหายไป เนื่องจากกระบวนการรื้อถอนความหมายของเหล้าในงานศพ และทำให้เกิดบทธาบทใหม่ในฐานะพื้นที่สำหรับทดลองงดเหล้าในงานศพด้วย ฌาปนสถานและวัดยังคงมีบทธาบทหน้าที่คงเดิม</p>	<p>พื้นที่ในพิธีกรรม บ้านเจ้าภาพงานศพยังคงบทธาบทหน้าที่เดิมเป็นส่วนมาก แต่บทธาบทการเป็นพื้นที่สำหรับทดลองงดเหล้าในงานศพหายไป เนื่องจากโครงการได้รับความสำเร็จ ฌาปนสถานและวัดยังคงมีบทธาบทหน้าที่คงเดิม แต่พบว่าเริ่มมีคนในชุมชนหันมาตั้งศพที่วัดเพิ่มขึ้น</p>

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพ: ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในองค์ประกอบต่างๆ ใน 3 ช่วงเวลาของการศึกษา		
ระยะที่ 1 (พ.ศ.2540-2544)	ระยะที่ 2 (พ.ศ.2545-2546)	ระยะที่ 3 (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)
ส่วนฉาปนสถานและวัดมีบทบาท หน้าที่เป็นพื้นที่ในการประกอบ พิธีกรรมและพื้นที่ระดมความ ช่วยเหลือ		

ตารางที่ 10.1 ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในองค์ประกอบต่างๆ ของสื่อพิธีกรรมงานศพ

จากตารางที่ 10.1 สามารถสรุปได้ว่าใน 3 ช่วงเวลาของการศึกษานั้น มีความเปลี่ยนแปลงหลายประการเกิดขึ้นกับองค์ประกอบต่างๆ ของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง เมื่อนำความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมาพิจารณาร่วมกัน จึงนำไปสู่ข้อสรุปที่ว่าสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงยังคงมีบทบาทหน้าที่สำคัญในการระดมผู้คนให้เข้าร่วมในพิธีกรรม การสื่อสารของคนในระหว่างพิธีกรรมทำให้เกิดการถ่ายทอดความหมายเกี่ยวกับสถานภาพของผู้ตายและครอบครัวไปสู่การรับรู้ของชุมชน แต่การดำเนินโครงการงานศพงดเหล่าทำให้การถ่ายทอดความหมายเกิดการปรับเปลี่ยนในรายละเอียด ทำให้ความคิดของคนในชุมชนปรับเปลี่ยนไป จากที่เคยมองว่าพิธีกรรมงานศพเป็นพิธีกรรมที่แสดงสถานะทางสังคมและเศรษฐกิจของผู้ตายและครอบครัว (มีฐานะ/ยากจน, มีน้ำใจ/ตระหนี่ถี่เหนียว) โดยมีวัตถุอย่างเหล่า อาหาร โลงศพ และปราสาทศพเป็นเครื่องชี้วัดนั้น ชุมชนเริ่มมองในมุมใหม่ที่ว่าพิธีกรรมงานศพมีเป้าหมายดั้งเดิมคือการบำเพ็ญส่วนกุศลให้ผู้ตาย การประกอบพิธีกรรมก็มีค่าใช้จ่ายสูง และยังเป็นพื้นที่สาธารณะที่ชุมชนมีบทบาทร่วม ดังนั้น ชุมชนจึงควรช่วยครอบครัวผู้ตายประหยัดรายจ่ายให้ได้มากที่สุด ด้วยเหตุนี้ จึงต้องปรับเปลี่ยนมุมมองที่เคยมีต่อวัตถุต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเหล่าในงานศพว่าการมีเหล่าในงานศพเป็นสิ่งผิดกาลเทศะ และไม่ควรเป็นสัญลักษณ์แสดงภาพลักษณ์ทางสังคมและเศรษฐกิจ เพราะเหล่าเป็นสิ่งฟุ่มเฟือยที่สร้างภาระให้เจ้าภาพ การปรับเปลี่ยนความหมายของเหล่าในงานศพในการรับรู้ (perception) ของผู้คน (เน้นไปที่การปรับจุดยืนของแขกผู้มาร่วมงานให้เกิดความเห็นใจเจ้าภาพ) จึงนำไปสู่การกระทำจริง (action) คือการงดเหล่าในงานศพให้เกิดขึ้นตามมา นับว่าการทำโครงการงานศพงดเหล่าทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมีแผนการ (by plan) ไม่ใช่การเปลี่ยนแปลงไปเองโดยธรรมชาติ (by nature) โดยอาศัยประเด็นทางเศรษฐกิจเป็นจุดสนใจในการปรับเปลี่ยนความหมายของเหล่าและพิธีกรรมงานศพ

ข้อสรุปเกี่ยวกับสถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง ตลอด 3 ช่วงเวลาของการศึกษา ผู้วิจัยได้พิจารณาความสมบูรณ์ของสื่อพิธีกรรมงานศพจาก 2 มิติ ได้แก่ มิติด้านรูปแบบ (พิจารณาจาก 4 องค์ประกอบ ได้แก่ คน วัตถุ กิจกรรม และพื้นที่) และมิติด้านเนื้อหา (เนื้อหาเชิงศาสนาและเนื้อหาเชิงสังคม) โดยมีมาตรวัด 3 ระดับ สมบูรณ์ (มีความสมบูรณ์ครบถ้วน และทำ

บทบาทหน้าที่ได้ครบถ้วน) ปานกลาง (มีความบกพร่องในบางประเด็น แต่ยังคงทำบทบาทหน้าที่ส่วนมากได้ครบถ้วน) และอ่อนแอ (มีความบกพร่องในหลายประเด็น ทำให้ทำบทบาทหน้าที่ได้ไม่เต็มที่หรือไม่ครบถ้วน) ดังสรุปในตารางที่ 10.2

สถานภาพ	รูปแบบ (คน วัตถุประสงค์ พื้นที่)			เนื้อหาเชิงศาสนา			เนื้อหาเชิงสังคม		
	สมบูรณ์	ปานกลาง	อ่อนแอ	สมบูรณ์	ปานกลาง	อ่อนแอ	สมบูรณ์	ปานกลาง	อ่อนแอ
2540-2544		√				√		√	
2545-2546	√					√	√		
2547-ปัจจุบัน	√					√	√		

ตารางที่ 10.2: สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงใน 3 ช่วงเวลาของการศึกษา

จากตารางที่ 10.2 สรุปได้ว่าสถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงในระยะที่ 1 ของการศึกษา (พ.ศ.2540-2544) นั้นมีรูปแบบสมบูรณ์ปานกลาง เนื่องจากยังมีกิจกรรมการดื่มเหล้า ส่วนเนื้อหาเชิงสังคมสมบูรณ์ปานกลาง เนื่องจากชุมชนยังคงรับรู้ว่าการงานศพเป็นงานที่คนในชุมชนต้องมีส่วนร่วมในงานเพื่อช่วยเจ้าภาพ แต่ก็ยังคงมีความเชื่อว่าการเลี้ยงเหล้าเป็นสิ่งปกติที่เจ้าภาพควรกระทำ สำหรับเนื้อหาเชิงศาสนาอ่อนแอ เนื่องจากมีผู้รู้ความหมายของกิจกรรมและวัตถุประสงค์ต่างๆ ในพิธีกรรมจำนวนจำกัด และไม่มีการถ่ายทอดองค์ความรู้ไปสู่คนรุ่นอื่นๆ ถึงแม้ว่าชุมชนโดยรวมจะยังคงมีศรัทธาความเชื่อในพระพุทธศาสนาอยู่ก็ตามที่

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 2 (พ.ศ.2545-46) ทั้งรูปแบบและเนื้อหาเชิงสังคมมีความสมบูรณ์ เพราะสามารถถอดเหล้าและกิจกรรมการดื่มเหล้าออกไปจากพื้นที่พิธีกรรมได้สำเร็จ แต่เนื้อหาเชิงศาสนายังคงอ่อนแอเหมือนในระยะที่ 1

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 3 (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน) ทั้งรูปแบบและเนื้อหาเชิงสังคมมีความสมบูรณ์ เพราะสามารถถอดเหล้าและกิจกรรมการดื่มเหล้าออกไปจากพื้นที่พิธีกรรมได้เหมือนในระยะที่ 2 นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมใหม่คือการทำโลงศพและปราสาทศพที่ช่วยเสริมเนื้อหาเชิงสังคมให้หนักแน่นยิ่งขึ้นอีกด้วย ส่วนเนื้อหาเชิงศาสนายังคงอ่อนแอเหมือนในระยะที่ 1 และ 2

3. การสรุปผลการวิจัยในประเด็นกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อปรับเปลี่ยน

ความหมายในพิธีกรรมงานศพ

เนื้อหาสำคัญที่ผู้วิจัยได้นำมาสรุปผลในประเด็นนี้ประกอบด้วย 1) กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านดงในระยะที่ 2 (โครงการงานศพงดเหล้าเริ่มต้นลงหลักปักฐาน: พ.ศ. 2545-2546) 2) กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านดงในระยะที่ 3 (โครงการงานศพงดเหล้าเข้มแข็งและได้รับการยอมรับจากภายนอก: พ.ศ.2547-ปัจจุบัน) และ 3) การศึกษาเปรียบเทียบกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระยะที่ 2 และระยะที่ 3 โดยมีสาระสำคัญดังนี้

3.1 กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านดงในระยะที่ 2 (โครงการงานศพงดเหล้าเริ่มต้นลงหลักปักฐาน: พ.ศ.2545-2546) ในระยะที่ 2 ของการศึกษา ผู้วิจัยพบว่า กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมมีประเด็นที่น่าสนใจรวมทั้งสิ้น 3 ประเด็น ได้แก่ 1) ภาพรวมของกระบวนการสื่อสาร 2) รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม และ 3) คุณลักษณะของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ดังต่อไปนี้

1) ภาพรวมของกระบวนการสื่อสาร กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพมีจุดเริ่มต้นในปี พ.ศ.2545 เกนนำชุมชนได้รับข้อเสนอแนะจากบุคคลภายนอกให้ใช้กลไกการทำวิจัยเพื่อทดลองแก้ไขปัญหของชุมชน เกนนำจึงนำแนวคิดดังกล่าวมาเริ่มต้นพูดคุยกลุ่มเล็ก 3 คนกับชาวบ้านบางคนที่เป็นคนที่สนิทคุ้นเคย ต่อมาคนกลุ่มดังกล่าวได้ขยายวงสนทนาให้ใหญ่ขึ้น โดยเชิญคนในชุมชนที่มีศักยภาพและบุคคลภายนอกมาร่วมพูดคุยกับกลุ่มด้วย พร้อมทั้งประสานขอความร่วมมือไปยังสถาบันสำคัญของชุมชนทุกสถาบัน

ในระหว่างนั้นกลุ่มเกนนำก็ได้ทำการเปิดวงพูดคุยในแต่ละหมวดบ้านเพื่อหยั่งท่าทีของคนในชุมชนต่อการทำโครงการ และตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจจำนวน 14 คน ซึ่งมีสัดส่วนประกอบด้วย ผู้นำในระบบ (มีอำนาจอย่างเป็นทางการตามระบบบริหาร) ผู้นำตามธรรมชาติและผู้ที่มีจิตอาสา (ไม่มีอำนาจอย่างเป็นทางการแต่ได้รับการยอมรับ) และผู้มีบทบาทหน้าที่ประสานงานภายในชุมชน (มีศักยภาพในการประสานงานและกระจายข้อมูลข่าวสาร)

ต่อมา คณะทำงานมีการประชุมวางแผนการทำงานและสรุปร่วมกันเป็นเอกฉันท์ว่าจะแก้ไขปัญหของชุมชน โดยเริ่มต้นจากการขับเคลื่อนโครงการงานศพงดเหล้า จึงเริ่มสื่อสารสร้างความเข้าใจกับชาวบ้านทั้ง 5 หมวดบ้าน โดยการพูดคุยแบบไม่เป็นทางการและการประชุมภายในหมวดบ้านอีกหลายครั้ง และประเด็นงานศพงดเหล้ายังได้ถูกตอกย้ำในเวทีการประชุมประจำเดือนของหมู่บ้านอย่างต่อเนื่อง โดยเกนนำจะสอดแทรกประเด็นการงดเหล้าในงานศพเข้าไปในที่ประชุมหมู่บ้าน เพื่อสร้างกระแสการรับรู้และพูดคุยเกี่ยวกับประเด็นดังกล่าว

เมื่อเวลาผ่านไปประมาณ 2 เดือน ชุมชนตกลงร่วมกันให้มีการจัดเวทีประชาคมหมู่บ้านว่าด้วยประเด็นงานศพงดเหล้าขึ้นเป็นครั้งแรก มีตัวแทนจากแต่ละครัวเรือนมาเข้าร่วมประมาณ 100 คนจากครัวเรือน 156 ครัวเรือน หลังการอภิปรายมีการลงประชามติของผู้เข้าร่วมเวทีประชาคมเสียงส่วนใหญ่ร้อยละแปดสิบเห็นด้วยที่จะงดเหล้าในงานศพ

อย่างไรก็ตาม เสียงที่เหลือนี้อีกร้อยละสิบนั้น ประกอบด้วยคนสองกลุ่มพอๆ กัน คือกลุ่มผู้ที่ไม่เห็นด้วย ซึ่งมองว่าสิ่งที่กลุ่มแกนนำพยายามทำเป็นการทำลายวิถีปฏิบัติซึ่งเคยทำมา และอีกส่วนหนึ่งคือกลุ่มผู้คนที่ไม่มั่นใจว่าชุมชนจะทำโครงการดังกล่าวได้เป็นผลสำเร็จ ซึ่งแกนนำได้ให้ความมั่นใจว่าถึงแม้จะงดเหล้าในงานศพ แต่ก็จะไม่ทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับเจ้าภาพ โดยแกนนำจะสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจกับแขกที่มาร่วมงานทั้งภายในและภายนอกชุมชน

หลังจากเวทีประชาคมผ่านพ้นไป กลุ่มแกนนำยังคงจัดเวทีประชุมย่อยๆ ขึ้นในแต่ละหมวดบ้านอยู่เป็นระยะๆ สำหรับผู้ที่แสดงตัวคัดค้านอย่างรุนแรงนั้น แกนนำก็มีการส่งตัวแทนเข้าไปพูดคุยแบบ “จับเข่าคุย” ถึงบ้าน ซึ่งทำให้ท่าทีของผู้ที่คัดค้านก็อ่อนลง ไปได้มาก

จนกระทั่งในเดือนเมษายน พ.ศ.2545 ชุมชนได้ทดลองงดเหล้าในงานศพเป็นครั้งแรก ในงานศพของญาติคนหนึ่งของแกนนำ ซึ่งเอื้อให้แกนนำโครงการสามารถบริหารจัดการงานศพได้มาก มีการแบ่งหน้าที่และมอบหมายงานให้กับฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการทำบัญชีค่าใช้จ่าย พบว่ามีเงินเหลือ 10,000 บาทหลังพิธีกรรม ซึ่งเงินจำนวนนี้คือข้อมูลเชิงประจักษ์ที่ใช้เป็นเครื่องยืนยันกับชุมชนว่าการงดเหล้าในงานศพช่วยลดค่าใช้จ่ายได้จริง หลังการทดลองจัดงานศพงดเหล้างานแรกผ่านพ้น ไปด้วยดี กลุ่มแกนนำต่างช่วยกันเผยแพร่ข้อมูลผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการงดเหล้าในพิธีกรรมให้ชุมชนได้ทราบทั้งในที่ประชุมหมู่บ้านและการบอกเล่าปากต่อปาก

หลังจากเสร็จสิ้นการทดลองงดเหล้าในพิธีกรรมงานศพที่ผ่านพ้นไปสองงาน แกนนำโครงการได้นำข้อมูลรายจ่ายทั้งหมดที่เกิดขึ้นมาร่วมกันวิเคราะห์ เพื่อนำข้อมูลดังกล่าวมาใช้ในการจัดงานศพครั้งต่อไป รวมถึงเพื่อดำเนินโครงการวิจัยในช่วงต่อไป หลังจากการประชุมกลุ่มย่อยในแต่ละหมวดบ้าน ชาวบ้านได้ลงมติร่วมกันว่าชุมชนจะมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการค่าใช้จ่ายในงานศพมากยิ่งขึ้น และหากพบว่างานใดเจ้าภาพเลี้ยงเหล้าก็จะใช้มาตรการทางสังคมเข้าแทรกแซง

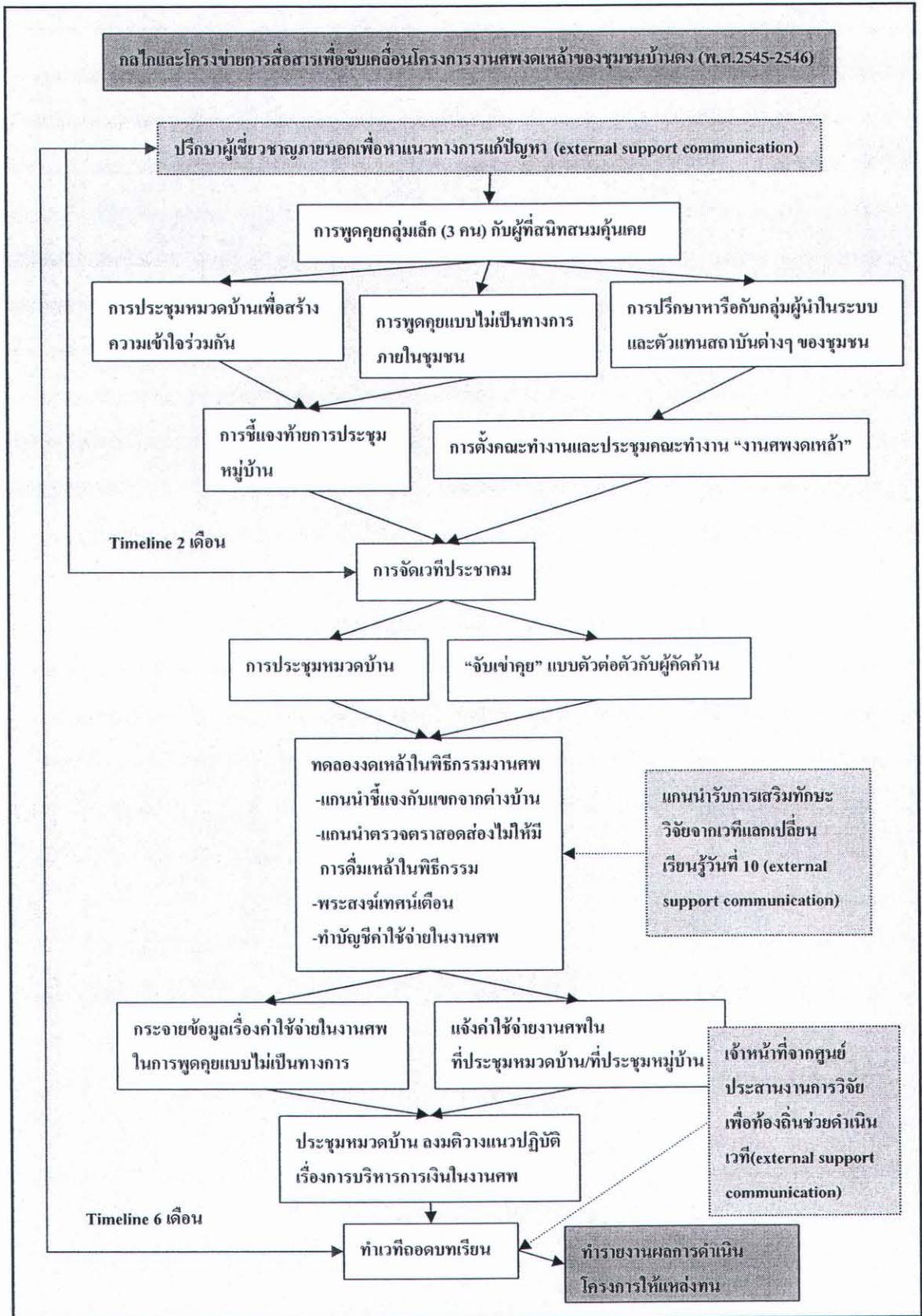
ในระหว่างนั้นยังเกิดเหตุการณ์ที่เป็นเสมือนการทดสอบความเข้มแข็งของโครงการ เช่น หลังจากมีงานศพเกิดขึ้นได้ 2-3 งานในช่วงแรก ก็เสียงเล่าลือว่าการทำโครงการอาจเป็นสิ่งที่อับมงคล เพราะมีงานศพเกิดขึ้น (การต่อต้านที่แฝงมาในรูปแบบการให้ข้อมูลด้านลบ โดยใช้ประโยชน์จากความเชื่อ) แกนนำโครงการจึงต้องสื่อสารกับคนในชุมชนด้วยข้อเท็จจริงที่ว่า การตายที่เกิดขึ้นเป็นเรื่องธรรมชาติ เพราะผู้ตายมีทั้งผู้สูงอายุและผู้ป่วยด้วยโรคเรื้อรัง อีกกรณีก็คือพฤติกรรมการลักลอบเลี้ยงและดื่มเหล้าในงานศพยังคงมีปรากฏอยู่บ้าง แต่แกนนำยังคงดำเนินโครงการต่อไปโดยใช้มาตรการสำรวจภายในงานศพอย่างเคร่งครัดแต่ละมุมละม่อม

ในช่วงกลางปี พ.ศ.2545 ถึงกลางปี พ.ศ.2546 แกนนำยังคงมีการทดลองเก็บข้อมูลค่าใช้จ่ายในงานศพที่เกิดขึ้นของชุมชนอย่างเคร่งครัด ซึ่งจากการทำบัญชีค่าใช้จ่ายพบว่าพิธีกรรมงานศพ 6 งาน ล้วนมีเงินเหลือตั้งแต่ 7,000-15,000 บาท ในระยะหลังแกนนำโครงการเริ่มวางระบบการบันทึกค่าใช้จ่ายอย่างเป็นทางการยิ่งขึ้น โดยเพิ่มการตรวจสอบข้อมูลสองทางจากการตรวจสอบรายการสังฆภัณฑ์จากร้านค้าประจำหมู่บ้านด้วย

เมื่อแกนนำโครงการดำเนินงานมาได้เป็นระยะเวลา 6 เดือน ได้มีการทำเวทีถอดบทเรียน ซึ่งก็ได้ประเด็นในการเลื่อนงานต่อ ประกอบด้วยการสร้างจิตสำนึกให้คนในชุมชนคิดช่วยเจ้าภาพลดค่าใช้จ่าย และการหาแนวทางฟื้นฟูการสร้างปราสาทศพแทนการซื้อ และเรื่องที่สามคือแนวทางการเคลื่อนแนวคืดงคเหล่าไปสู่พื้นที่งานบุญและงานประเพณีอื่นๆ ประโยชน์ของการทำเวทีถอดบทเรียนก็คือทำให้ชุมชนได้ประเมินผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น รวมทั้งได้ปรับความเข้าใจระหว่างผู้ที่เคยคัดค้านและผู้สนับสนุนโครงการด้วย

ในระหว่างการดำเนินโครงการ แกนนำก็ได้รับการหนุนเสริมจากหน่วยงานภายนอก ส่งผลให้กลุ่มแกนนำเกิดความเข้าใจกระบวนการทำวิจัยและเกิดกำลังใจจากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับเพื่อนนักวิจัยชาวบ้านในพื้นที่อื่น กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นทั้งจากการลงมือกระทำผนวกกับคำแนะนำที่ได้รับ ทำให้แกนนำชุมชนสามารถพัฒนาสมรรถนะการสื่อสารของตนเองได้ จากการเป็นผู้รับสารที่กระตือรือร้น (active audience) มาสู่การเป็นผู้ส่งสาร (sender) ในเวทีภายนอกชุมชน

ภาพที่ 10.1 หน้า 544 แสดงให้เห็นขั้นตอนและกลไกการทำงานของรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้นในระยะที่ 2 ทั้งหมด

ภาพที่ 10.1: กลไกและโครงข่ายการสื่อสารเพื่อขับเคลื่อน โครงการงานศพดเหล่า (พ.ศ.2545-2546)

2) รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม จากภาพรวมกลไกและโครงสร้างการสื่อสารข้างต้น สามารถจำแนกรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระยะที่ 2 ออกเป็น 2 รูปแบบหลัก ได้แก่ 1) รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมภายในชุมชน มี 8 รูปแบบ และ 2) รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมกับหน่วยงานภายนอกหรือชุมชนอื่นๆ มี 1 รูปแบบ ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้สรุปรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่ปรากฏออกมาในรูปแบบตารางดังแสดงในตารางที่ 10.3 และตารางที่ 10.4 หน้า 546 ซึ่งมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมภายในชุมชนในระยะที่ 2	
รูปแบบ	คุณลักษณะสำคัญ
1. การพูดคุยกลุ่มเล็กแบบไม่เป็นทางการ	การสื่อสารกลุ่มเล็ก มีมาก่อนการทำโครงการ เกิดขึ้นทั้งในพท.ส่วนตัวและ พท.สาธารณะ คนทุกเพศทุกวัยมีส่วนร่วมได้ เป็นการสื่อสารด้วยวาจาในแนวระนาบ สาระเกี่ยวข้องกับเหตุผลและประโยชน์ในการจดเกล้าในงานศพ ผลลัพธ์คือการที่คนในชุมชนมีข้อมูล/ระดับความเข้าใจที่ใกล้เคียงกัน
2. การประชุมกลุ่มแกนนำ	การสื่อสารกลุ่มเล็ก เกิดขึ้นเนื่องจากการทำโครงการ เกิดขึ้นทั้งในพท.ส่วนตัวและพท.สร. ผู้เข้าร่วมคือกลุ่มแกนนำ 14 คน เป็นการสื่อสารด้วยวาจาและลายลักษณ์อักษรในแนวระนาบ สาระเกี่ยวข้องกับการกำหนดเป้าหมายและวางแผนโครงการ ผลลัพธ์คือความเป็นเอกภาพและการมีส่วนร่วมของกลุ่มแกนนำ
3. การประชุมหมวดบ้าน	เป็นการสื่อสารกลุ่มขนาดกลาง มีมาก่อนการทำโครงการ เกิดขึ้นทั้งในพท.ส่วนตัวและพท.สาธารณะ ผู้เข้าร่วมคือตัวแทนครัวเรือนในหมวดบ้านนั้นๆ เป็นการสื่อสารด้วยวาจาในแนวระนาบ สาระเกี่ยวข้องกับการเหตุผล ความจำเป็นประโยชน์ในการจดเกล้า รวมถึงความคิดของผู้ที่เกี่ยวข้อง ผลลัพธ์คือได้หยั่งเสียงท่าทีสมาชิก รวมถึงข้อมูลประกอบการตัดสินใจจัดเวทีประชาคม
4. การประชุมหมู่บ้าน	เป็นการสื่อสารกลุ่มใหญ่ มีมาก่อนการทำโครงการ เกิดขึ้นในพท.สร.ของชุมชน ความถี่อย่างน้อยเดือนละครั้ง ผู้เข้าร่วมคือตัวแทนแต่ละครัวเรือน เป็นการสื่อสารด้วยวาจาและลายลักษณ์อักษร (ใช้อ้างอิงภายหลัง) ในแนวตั้งและแนวระนาบ สาระเกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการด้านต่างๆ ของชุมชน และข้อมูลจากหน่วยงานภายนอก รวมถึงประเด็นการจดเกล้าในงานศพ เช่น การฝ่าฝืน ข้อมูลค่าใช้จ่าย ผลลัพธ์ที่ได้คือการแลกเปลี่ยน/แพร่กระจายข้อมูลข่าวสารในวงกว้าง
5. การทำเวทีประชาคม	เป็นการสื่อสารกลุ่มใหญ่ มีมาก่อนการทำโครงการ เกิดขึ้นในพท.สร.ของชุมชน ผู้เข้าร่วมคือตัวแทนแต่ละครัวเรือน เป็นการสื่อสารด้วยวาจาและลายลักษณ์อักษรในแนวระนาบ สาระเกี่ยวข้องกับการหาฉันทามติร่วมกันเรื่องจดเกล้าในงานศพ ผลลัพธ์ที่ได้คือข้อตกลงร่วมกันของชุมชนพร้อมทั้งการกำหนดแนวปฏิบัติ
6. การทำกิจกรรมร่วมกันในพิธีกรรมงานศพ	เป็นการสื่อสารกลุ่มใหญ่ มีมาก่อนการทำโครงการงานศพจดเกล้า เกิดขึ้นในพท.ส่วนตัวและพท.สร.ของชุมชน คนทุกเพศทุกวัยในชุมชนเข้าร่วม เป็นการสื่อสารด้วยวาจาและกิจกรรมในแนวระนาบ สาระเกี่ยวข้องเรื่องราวภายในชุมชน/

รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมภายในชุมชนในระยะที่ 2	
รูปแบบ	คุณลักษณะสำคัญ
การทำกิจกรรมร่วมกันในพิธีกรรมงานศพ (ต่อ)	ผู้เสียชีวิตและประเด็นว่าด้วยการจดเหล่าในงานศพในแง่มุมต่างๆ ผลลัพธ์ที่ได้คือความเชื่อมั่นว่าการจดเหล่าในงานศพสามารถทำได้จริง
7. เวทีถอดบทเรียน	เป็นการสื่อสารกลุ่มใหญ่ เกิดขึ้นเนื่องจากการทำโครงการ เกิดขึ้นในพท.สธ.ของชุมชน ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจดเหล่าเข้าร่วม (ผู้เห็นด้วย/ผู้เคยคัดค้าน) เป็นการสื่อสารด้วยวาจาในแนวระนาบของคนในชุมชน โดยมีคนนอกเข้าร่วม สารเกี่ยวข้องกับผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการทำโครงการทั้งในเชิงรูปธรรมและด้านความรู้สึก ผลลัพธ์ที่ได้คือทบทวนบทเรียนร่วมกัน เป็นการสร้างความสมานฉันท์ภายในชุมชน
8. การสื่อสารโดยใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์	เป็นการสื่อสารด้วยวาจาและลายลักษณ์อักษรในแนวระนาบ เกิดขึ้นเนื่องจากการทำโครงการ เกิดขึ้นในพท.ส่วนตัวและพท.สธ.ของชุมชน ผู้มีส่วนร่วมคือเจ้าภาพงานศพ ประธานกลุ่มแม่บ้าน และแกนนำโครงการ สารเกี่ยวข้องกับรายรับและรายจ่ายที่เกิดขึ้นจากการประกอบพิธีกรรม ผลลัพธ์ที่ได้คือความเชื่อมั่นร่วมกันของชุมชนว่าการจดเหล่าในงานศพช่วยลดค่าใช้จ่ายได้จริง

ตารางที่ 10.3: รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมภายในชุมชนในระยะที่ 2

รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมกับหน่วยงานภายนอกหรือชุมชนอื่นๆ ในระยะที่ 2	
รูปแบบ	คุณลักษณะสำคัญ
1. การเข้าร่วมเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่จัดโดยหน่วยงานภายนอก	เป็นการสื่อสารกลุ่มขนาดเล็ก/กลาง/ใหญ่ (ขึ้นอยู่กับสถานการณ์และจำนวนผู้เข้าร่วม) เกิดขึ้นเนื่องจากการทำโครงการ เกิดขึ้นในพท.ของหน่วยงานภายนอกชุมชน ผู้มีส่วนร่วมคือเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานสนับสนุนด้านการวิจัยและนักวิจัยชาวบ้าน ช่องทางการไหลของข่าวสารเป็นการสื่อสารด้วยวาจาในแนวระนาบ สารเกี่ยวข้องกับผลลัพธ์ อุปสรรค และแนวทางการแก้ไขปัญหาจากการดำเนินการวิจัยในแต่ละพื้นที่ ผลลัพธ์ที่ได้คือศักยภาพของกลุ่มแกนนำได้รับการพัฒนา พร้อมทั้งเกิดเครือข่ายนักวิจัยชาวบ้าน

ตารางที่ 10.4: รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมกับหน่วยงานภายนอกหรือชุมชนอื่นๆ ในระยะที่ 2

3) คุณลักษณะของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระยะที่ 2 มีคุณลักษณะของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่น่าสนใจรวมทั้งสิ้น 12 ประการ ดังต่อไปนี้

ก. ใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม (ritualistic model)

ข. ในกระบวนการสื่อสารมีระดับการสื่อสารหลายระดับ (ระหว่างบุคคล/ระหว่างกลุ่ม/ภายในชุมชน/ระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภายนอก)

ค. เป็นการสื่อสารแบบสองทาง (two-way communication)

ง. เนื้อหาสารที่ปรากฏประกอบด้วยข้อมูลภายในชุมชนและข้อมูลจากภายนอก

จ. เน้นการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์

ฉ. มีทั้งการสื่อสารด้วยวาจาและลายลักษณ์อักษร

ช. มีช่องทางหรือพื้นที่ในการสื่อสารที่หลากหลาย

ซ. ผู้มีส่วนได้เสียทุกฝ่ายได้เข้าร่วมทั้ง 5 ระดับ (วางแผน/แสดงความคิดเห็น/ตัดสินใจ/ลงมือกระทำ/ประเมินผล)

ฅ. ลักษณะการไหลของข้อมูลข่าวสารเป็นแบบรอบทิศทาง ทั้งในแนวระนาบและในแนวตั้ง

ฉ. กลยุทธ์การสื่อสารมี 6 กลยุทธ์ ประกอบด้วย 1) การตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ 2) ใช้ต้นทุนภายในผสมต้นทุนใหม่จากภายนอก 3) ยึดหลัก 4 ประสาน (ยึดมติ/วางมาตรการ/แสดงหลักฐาน/ดำเนินการละมุนละม่อม) 4) ยึดหลักสื่อสารเสวนา (dialogical communication) 5) ใช้กลไกการสื่อสารแบบคู่ขนาน 6) เน้นการสื่อสารกลุ่มเล็กและกลุ่มขนาดกลางอย่างเข้มข้นก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจ

ฎ. การสื่อสารครบวงจร ทั้งการสื่อสารขาเข้าและขาออก

ฏ. เป้าหมายการสื่อสารคือการแบ่งปันข้อมูล ประสบการณ์ และความคิดเห็น สร้างความเข้าใจและความรู้สึกร่วมกัน จนนำไปสู่การกระทำที่พึงประสงค์

3.2 กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านดงในระยะที่ 3 (โครงการงานศพจดเหล่าเข้มแข็งและได้รับการยอมรับจากภายนอก: พ.ศ.2547-ปัจจุบัน) ในระยะที่ 3 ของการศึกษาผู้วิจัยพบว่ากระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมมีประเด็นที่น่าสนใจรวมทั้งสิ้น 3 ประเด็น ได้แก่ 1) ภาพรวมของกระบวนการสื่อสาร 2) รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม และ 3) คุณลักษณะของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ดังต่อไปนี้

1) ภาพรวมของกระบวนการสื่อสาร ภาพรวมของกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านดงในระยะที่ 3 นี้ พบว่าหลังจากที่ได้ดำเนินโครงการงานศพจดเหล่ามาจนถึงปี พ.ศ.2547 การผลักดันให้ชุมชนเปลี่ยนวิถีปฏิบัติเรื่องการตั้งเหล่าในงานศพนั้นเกิดประสิทธิผล กล่าวคือในชุมชนไม่พบการถกเถียงเหล่าหรือตั้งเหล่าในพื้นที่พิธีกรรมงานศพอีกต่อไป

กระบวนการสื่อสารในระยะที่ 3 นี้ พบว่าองค์ประกอบที่ยังคงเดิมเหมือนระยะที่ 2 ก็คือการทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกันในพิธีกรรมงานศพ ส่วนองค์ประกอบที่มีการเปลี่ยนแปลงไป มีทั้ง

สิ่งที่หายไปและสิ่งที่เพิ่มเติมเข้ามาใหม่ องค์ประกอบที่หายไปก็คือรูปแบบการวิจัยที่เคยปรากฏในกระบวนการสื่อสารระยะที่ 2 ในระยะที่ 3 ไม่มีการบันทึกข้อมูลค่าใช้จ่ายในงานศพอย่างเป็นระบบ โดยกลุ่มแกนนำอีกต่อไป ไม่มีกระบวนการสอดส่องตรวจตราการลักลอบดื่มเหล้าในงานศพ ซึ่งคนในชุมชนให้ความเห็นว่า ปัจจุบันการงดเหล้าในพิธีกรรมงานศพได้เป็นวิถีปฏิบัติไปแล้ว

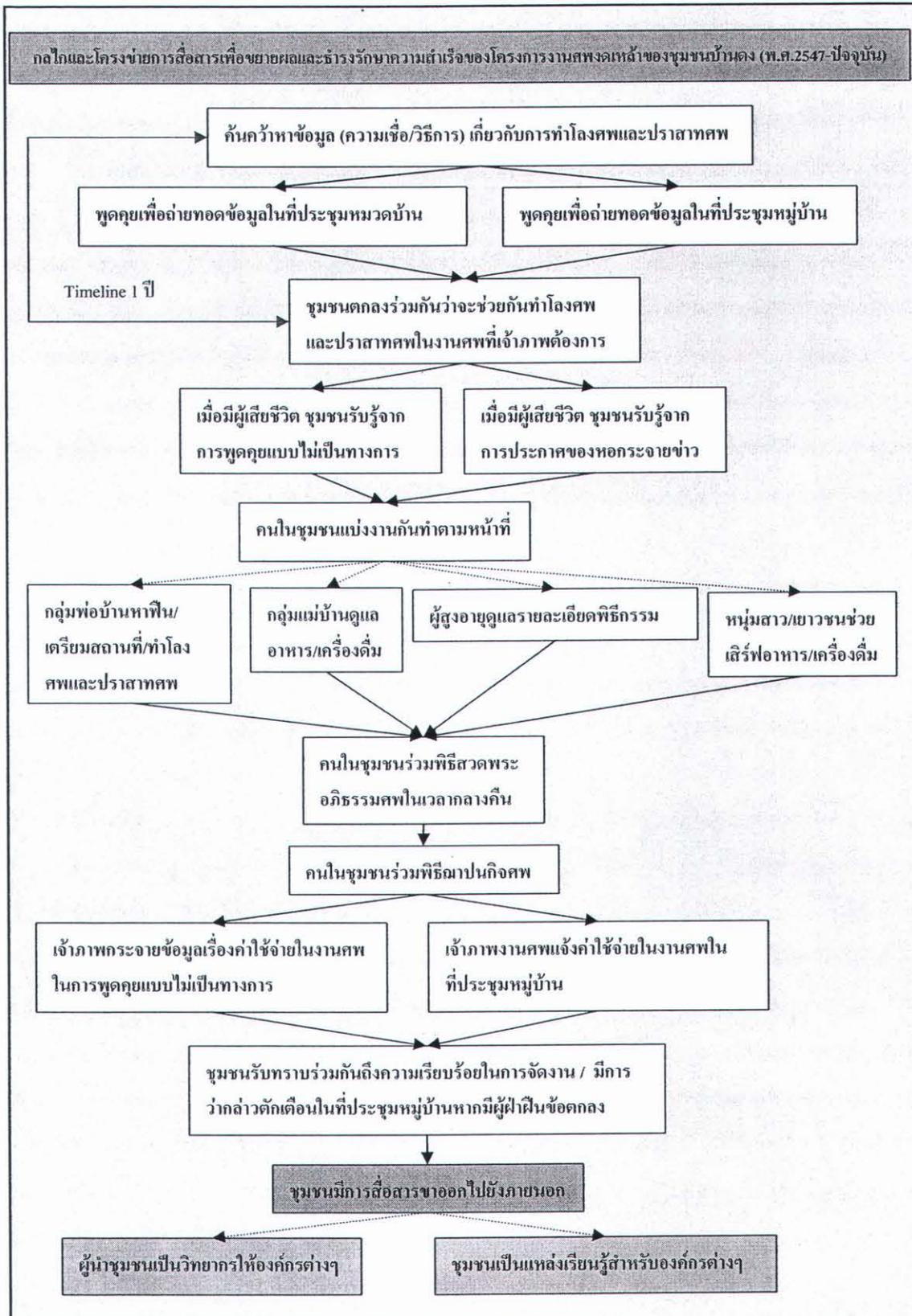
รูปแบบสื่อสารที่เกิดขึ้นใหม่ในระยะที่ 3 นี้ก็คือกิจกรรมการทำโลงศพและปราสาทศพซึ่งก่อนที่จะเริ่มทำโครงการงานศพงดเหล้านั้น ทั้งสองสิ่งนี้เป็นสิ่งที่คนในชุมชนจะซื้อหามาจากภายนอกชุมชนเพื่อใช้ในงานศพ แต่หลังจากที่เริ่มต้นทำโครงการงานศพงดเหล้าได้ระยะหนึ่ง กลุ่มแกนนำได้พยายามขยายผลมาสู่การทำโลงศพและปราสาทศพ ซึ่งในกระบวนการสื่อสารระยะที่ 2 (พ.ศ.2545-2546) ยังเป็นช่วงเริ่มก่อร่างวางความคิดแต่ยังไม่เกิดการปฏิบัติจริง จนกระทั่งในปี พ.ศ.2548 ชุมชนได้เริ่มทดลองปฏิบัติจริง จากการค้นคว้าหาข้อมูลแล้วนำมาพูดคุยทั้งในการประชุมหมวดบ้านและการประชุมหมู่บ้านจนนำไปสู่ข้อตกลงร่วมกันทำโลงศพและปราสาทศพของชุมชน

ปัจจุบัน กระบวนการของชุมชนในการทำโลงศพและปราสาทศพจะเป็นไปอย่างเป็นระบบ ทันทีที่มีการเสียชีวิต ผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบจะติดต่อประสานงานกับเจ้าภาพ แกนนำชุมชน และกลุ่มพ่อบ้านที่มีฝีมือทางช่างจะมารวมตัวกันแล้วแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบตามความถนัด ทั้งการซื้อวัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็นจากภายนอกและที่มีอยู่แล้วในท้องถิ่น แล้วประกอบวัสดุทั้งหมดจนได้โลงศพและปราสาทศพ

เป้าหมายสำคัญของการทำโลงศพและปราสาทศพนั้นมี 2 ประการ ข้อแรกคือความต้องการขยายผลความสำเร็จจากการงดเหล้าไปสู่การลดค่าใช้จ่ายด้านอื่นๆ แต่เป้าหมายอีกประการหนึ่งคือการสร้างสรรคกิจกรรมที่เปิดพื้นที่ให้คนในชุมชนได้มีโอกาสกลับไปสู่การเป็นผู้ผลิต (producer) ร่วมกัน ใช้สื่อกิจกรรมเชื่อมร้อยความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเพื่อทดแทนเหล้า จากการสังเกตการณ์ของนักวิจัย พบว่าชุมชนได้บรรลุเป้าหมายทั้งสองประการที่ตั้งไว้ นอกเหนือจากการลดค่าใช้จ่ายในการซื้อหาโลงศพและปราสาทศพได้ไม่น้อยกว่า 6,000 บาทแล้ว (จากการสำรวจข้อมูลในท้องที่พบว่า โลงศพสำเร็จรูปแบบกลางๆ ราคาประมาณ 3,000 บาท ปราสาทศพมีราคาตั้งแต่ 5,000-20,000 บาท แต่โลงศพและปราสาทศพที่ชุมชนทำเองนั้น มีราคารวมกันไม่เกิน 2,000 บาท) กิจกรรมการทำโลงศพและปราสาทศพยังเป็นศูนย์รวมของกลุ่มพ่อบ้านที่ช่วยกันจนงานสำเร็จ

ความสำเร็จในการดำเนินโครงการงานศพงดเหล้าส่งผลให้ชุมชนบ้านดงกลายเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับหน่วยงาน/ชุมชนภายนอก รวมทั้งแกนนำโครงการก็เป็นวิทยากรให้กับชุมชนอื่น ๆ ที่ต้องการงดเหล้าในงานศพด้วย

ข้อมูลทั้งหมดข้างต้น สามารถสรุปออกมาเป็นกลไกและโครงข่ายการสื่อสารเพื่อขับเคลื่อน โครงการงานศพงดเหล้าในระยะที่ 3 ของการศึกษา (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน) ได้ดังแผนภาพที่

ภาพที่ 10.2: กลไกและโครงข่ายการสื่อสารเพื่อขยายผลและธำรงรักษาความสำเร็จโครงการงานศพดहे้า (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)

2) รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม จากภาพรวมกลไกและโครงข่ายการสื่อสารข้างต้น สามารถจำแนกรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระยที่ 3 ออกเป็น 2 รูปแบบหลักได้แก่ 1) รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมภายในชุมชน มี 4 รูปแบบ และ 2) รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมกับหน่วยงานภายนอกหรือชุมชนอื่นๆ มี 2 รูปแบบ ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้สรุปรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในรูปแบบตาราง ดังแสดงในตารางที่ 10.5 และตารางที่ 10.6 หน้า 551 ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้

รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมภายในชุมชนในระยที่ 3	
รูปแบบ	คุณลักษณะสำคัญ
1. การพูดคุยกลุ่มเล็กแบบไม่เป็นทางการ	การสื่อสารกลุ่มเล็ก มีมาก่อนการทำโครงการ เกิดขึ้นทั้งในพท.ส่วนตัวและพท.สาธารณะ คนทุกเพศทุกวัยมีส่วนร่วมได้ เป็นการสื่อสารด้วยวาจาในแนวระนาบ สาระเกี่ยวข้องกับเหตุผลและประโยชน์ในการจดเหล้าในงานศพ ผลลัพธ์คือการที่คนในชุมชนมีข้อมูล/ระดับความเข้าใจที่ใกล้เคียงกัน
2. การประชุมหมวดบ้าน	เป็นการสื่อสารกลุ่มขนาดกลาง มีมาก่อนการทำโครงการ เกิดขึ้นทั้งในพท.ส่วนตัวและพท.สาธารณะ ผู้เข้าร่วมคือตัวแทนครัวเรือนในหมวดบ้านนั้นๆ เป็นการสื่อสารด้วยวาจาในแนวระนาบ ในระยที่ 3 ไม่มีประเด็นว่าด้วยงานศพจดเหล้า แต่ สาระเกี่ยวข้องกับเรื่องที่ต้องการแจ้งให้ทราบอย่างเร่งด่วนหรือต้องการตัดสินใจ/วางแผนร่วมกันภายในหมวดบ้าน ผลลัพธ์คือสมาชิกได้รับข้อมูลข่าวสารที่จำเป็น รวมถึงได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจในประเด็นต่างๆ ของหมวดบ้าน
3. การประชุมหมู่บ้าน	เป็นการสื่อสารกลุ่มใหญ่ มีมาก่อนการทำโครงการ เกิดขึ้นในพท.สธ.ของชุมชน ความถี่อย่างน้อยเดือนละครั้ง ผู้เข้าร่วมคือตัวแทนแต่ละครัวเรือน เป็นการสื่อสารด้วยวาจาและลายลักษณ์อักษร (ใช้อ้างอิงภายหลัง) ในแนวตั้งและแนวระนาบ สาระเกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการด้านต่างๆ ของชุมชน ส่วนข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมงานศพคือการแจ้งให้ที่ประชุมทราบว่ากรจัดงานศพที่ผ่านพ้นไป เรียบร้อยดีหรือไม่ หลังจัดงานเจ้าภาพมีเงินเหลือหรือไม่ ผลลัพธ์คือคนในชุมชนได้รับรู้ แลกเปลี่ยน และกระจายข้อมูลข่าวสารที่มีประโยชน์ต่อตนเองและชุมชน รวมถึงร่วมกันวางแผน ตัดสินใจในประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน
4. การทำกิจกรรมร่วมกันในพิธีกรรมงานศพ	เป็นการสื่อสารกลุ่มใหญ่ มีมาก่อนการทำโครงการงานศพจดเหล้า เกิดขึ้นในพท.ส่วนตัวและพท.สธ.ของชุมชน คนทุกเพศทุกวัยในชุมชนเข้าร่วม เป็นการสื่อสารด้วยวาจาและกิจกรรมในแนวระนาบ สาระเกี่ยวข้องเรื่องราวภายในชุมชน/ผู้เสียชีวิต และการเตรียมสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ในพิธีกรรม ผลลัพธ์ที่ได้คือการร่วมแรงร่วมใจกันของคนในชุมชนในการประกอบพิธีกรรมโดยไม่มีกรเลี้ยงเหล้าในงานศพ

ตารางที่ 10.5: รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมภายในชุมชนในระยที่ 3

รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมกับหน่วยงานภายนอกหรือชุมชนอื่นๆ ในระยะที่ 3	
รูปแบบ	คุณลักษณะสำคัญ
1. การเป็นวิทยากร เผยแพร่ความรู้ ให้กับชุมชนอื่นๆ	เป็นการสื่อสารกลุ่มขนาดใหญ่ เกิดขึ้นภายหลังความสำเร็จของโครงการงาน ศพดเหล่า เกิดขึ้นในพท.สร.ภายนอกชุมชน เฉพาะแกนนำโครงการได้แสดง บทบาทเป็นผู้ส่งสาร ส่วนผู้รับสารคือคนภายนอกชุมชน เป็นการสื่อสารด้วยวาจา ในแนวระนาบเป็นส่วนใหญ่ สารเกี่ยวข้องกับวิธีการขับเคลื่อนโครงการงานศพด เหล่าของชุมชนและผลที่ได้รับ ผลลัพธ์ที่ได้คือเรื่องราวของชุมชนได้รับการผลิต ซ้ำสร้างความสนใจ/แรงบันดาลใจให้คนในชุมชนอื่นๆ ต้องการทดลองจดเหล่าใน งานศพในชุมชนของตน
2. การเป็นแหล่ง เรียนรู้ให้ชุมชน/ หน่วยงาน ภายนอก	เป็นการสื่อสารกลุ่มเล็ก/ขนาดกลาง เกิดขึ้นภายหลังความสำเร็จของโครงการงาน ศพดเหล่า เกิดขึ้นในพท.ส่วนตัว (ลานบ้าน) หรือพท.สร.ภายในชุมชน (วัด ศาลา ประชาคม) คนในชุมชนที่เป็นผู้ใหญ่ได้แสดงบทบาทเป็นผู้ส่งสาร โดยคน ภายนอกเป็นผู้รับสาร เป็นการสื่อสารด้วยวาจาในแนวระนาบ สารเกี่ยวข้องกับ วิธีการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าของชุมชนและผลที่ได้รับ ผลลัพธ์ที่ได้ คือเรื่องราวของชุมชนได้รับการผลิตซ้ำ คนภายนอกได้เรียนรู้ ในขณะที่เดียวกันคน ในชุมชนก็เกิดความภูมิใจ ส่งผลให้การจดเหล่าในงานศพยังคงดำเนินต่อไป

ตารางที่ 10.6: รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมกับหน่วยงานภายนอกหรือชุมชน
อื่นๆ ในระยะที่ 3

3) **คุณลักษณะของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม** การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระยะ
ที่ 3 มีคุณลักษณะของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่น่าสนใจรวมทั้งสิ้น 13 ประการ ดังต่อไปนี้

- ก. ใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม (ritualistic model)
- ข. ในกระบวนการสื่อสารมีระดับการสื่อสารหลายระดับ (ระหว่างบุคคล/
ระหว่างกลุ่ม/ภายในชุมชน/ระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภายนอก)
- ค. เป็นการสื่อสารแบบสองทาง (two-way communication)
- ง. เนื้อหาสารที่ปรากฏประกอบด้วยข้อมูลภายในชุมชนและข้อมูลจากภายนอก
- จ. เน้นการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์
- ฉ. เน้นการสื่อสารด้วยวาจาเป็นหลัก ไม่ใช่การสื่อสารด้วยลายลักษณ์อักษร
- ช. มีช่องทางหรือพื้นที่ในการสื่อสารที่หลากหลาย
- ซ. ผู้มีส่วนได้เสียทุกฝ่ายได้เข้าร่วมทั้ง 5 ระดับ (วางแผน/แสดงความคิดเห็น/
ตัดสินใจ/ลงมือกระทำ/ประเมินผล)
- ฅ. ลักษณะการไหลของข้อมูลข่าวสารเป็นแบบรอบทิศทาง ทั้งในแนวระนาบ
และในแนวดิ่ง

ญ. มีกลยุทธ์การสื่อสารที่สำคัญ 3 กลยุทธ์ ได้แก่ 1) ให้เวลากับการสื่อสารด้วยข้อมูลเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน 2) ใช้ต้นทุนภายในผสานกับต้นทุนใหม่จากภายนอก และ 3) ใช้กลไกการสื่อสารแบบคู่ขนาน

ฎ. การสื่อสารครบวงจร มีทั้งการสื่อสารขาเข้าและขาออก

ฏ. เป้าหมายหลักของการสื่อสารคือการแบ่งปันข้อมูล ประสบการณ์ ความคิดเห็น สร้างความเข้าใจและความรู้สึกร่วม รวมถึงการผลิตและธำรงรักษาอัตลักษณ์ใหม่ของชุมชน

จ. สื่อกิจกรรมมีบทบาทโดดเด่นในฐานะศูนย์กลางของการมีส่วนร่วม

3.3 การศึกษาเปรียบเทียบกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระยที่ 2 และระยที่ 3 ในการศึกษาเปรียบเทียบกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระยที่ 2 และระยที่ 3 ผู้วิจัยได้แบ่งประเด็นการศึกษาออกเป็น 2 ประเด็น ได้แก่ 1) ความเปลี่ยนแปลงของรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม และ 2) รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมกับการกำหนดเป้าหมายการสื่อสาร ดังนี้

1) ความเปลี่ยนแปลงของรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม จากการศึกษาพบว่าชุมชนบ้านคงได้ใช้กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อปรับเปลงความหมายในพิธีกรรมงานศพทั้งในระยที่ 2 และ 3 ของการศึกษา อย่างไรก็ตาม มีความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับรูปแบบการสื่อสารที่ปรากฏ รูปแบบการสื่อสารบางประเภทคงอยู่ทั้ง 2 ระย รูปแบบการสื่อสารบางประเภทปรากฏในระยที่ 2 แต่หายไปนระยที่ 3 และรูปแบบการสื่อสารบางประเภทไม่เคยปรากฏนระยที่ 2 แต่เกิดขึ้นนระยที่ 3 โดยผู้วิจัยได้นำเสนอข้อมูลทั้งหมดนตารางที่ 10.7

รูปแบบการสื่อสาร	ระยที่ 2	ระยที่ 3	หมายเหตุ (มีความเปลี่ยนแปลงหรือไม่ อย่างไร)
การพูดคุยกลุ่มเล็ก	✓	✓	เป็นการสื่อสารที่มีมาก่อนการทำโครงการ
การประชุมกลุ่มแกนนำ	✓	-	เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นขณะทำโครงการ หลังจากการดำเนินโครงการยุติลงก็ไม่มีการประชุมกลุ่มแกนนำด้วยโครงการงานศพดเกล้า
การประชุมหมวดบ้าน	✓	✓	เป็นการสื่อสารที่มีมาก่อนการทำโครงการ ปัจจุบันชุมชนยังมีการประชุมหมวดบ้าน แต่ประเด็นการประชุมเป็นเรื่องอื่นๆ มิใช่เรื่องงานศพดเกล้า
การทำเวทีประชาคม	✓	-	เป็นการสื่อสารที่มีมาก่อนการทำโครงการ นับจากการทำเวทีประชาคมเรื่องงานศพดเกล้าใน พ.ศ.2545 แล้ว ปัจจุบันชุมชนยังไม่มีการทำเวทีประชาคมว่าด้วยเรื่องอื่นๆ
การทำกิจกรรมในงานศพ	✓	✓	เป็นการสื่อสารที่มีมาก่อนการทำโครงการ นับจาก พ.ศ.2548 กิจกรรมในงานศพที่เพิ่มเติมเข้ามาคือกิจกรรมการทำโลงศพและปราสาทศพ

รูปแบบการสื่อสาร	ระยะที่ 2	ระยะที่ 3	หมายเหตุ (มีความเปลี่ยนแปลงหรือไม่อย่างไร)
เวทีถอดบทเรียน	✓	-	เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นขณะทำโครงการ เมื่อการดำเนินโครงการงานศพจดเหล่าสำเร็จ ชุมชนยังไม่เคยจัดทำเวทีถอดบทเรียนอีก
การสื่อสารผ่านข้อมูลเชิงประจักษ์	✓	-	เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นขณะทำโครงการ แต่การสื่อสารผ่านข้อมูลเชิงประจักษ์ด้วยการเก็บข้อมูลตัวเลขรายรับรายจ่ายในงานศพของชุมชนอย่างเป็นระบบยุติลงเมื่อการดำเนินโครงการเสร็จสิ้น
เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้วันที่ 10	✓	-	เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นขณะทำโครงการ ศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อท้องถิ่นยังคงดำเนินการเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้วันที่ 10 แต่แกนนำโครงการงานศพจดเหล่าไม่ได้เข้าร่วมเวทีดังกล่าวอีกต่อไป
การเป็นวิทยากรให้ภายนอก	-	✓	เป็นการสื่อสารที่เป็นผลลัพธ์จากการทำโครงการ นับจาก พ.ศ.2547 แกนนำชุมชนบางคนได้ออกเป็นวิทยากรเผยแพร่ความรู้เรื่องงานศพจดเหล่าให้กับชุมชนอื่นๆ ภายในจังหวัดและเริ่มขยายออกไปสู่ต่างจังหวัดใน พ.ศ.2553 (ไปจังหวัดตาก)
การเป็นแหล่งเรียนรู้ให้ภายนอก	-	✓	เป็นการสื่อสารที่เป็นผลลัพธ์จากการทำโครงการ นับจาก พ.ศ.2547 เริ่มมีชุมชนและหน่วยงานภายนอกเข้ามาในชุมชนเพื่อศึกษาเรียนรู้ แต่ก็ยังมีจำนวนไม่มากนัก
การประชุมหมู่บ้าน	✓	✓	เป็นการสื่อสารที่มีมาก่อนการทำโครงการ และดำเนินการมาอย่างต่อเนื่องอย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง ใช้ถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับพิธีกรรมงานศพ
การทำโลงศพและปราสาทศพ	-	✓	เป็นการสื่อสารผ่านสื่อกิจกรรมที่เป็นผลลัพธ์จากการทำโครงการ เริ่มกิจกรรมตั้งแต่ พ.ศ.2548 เป็นต้นมา

ตารางที่ 10.7: เปรียบเทียบรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระยะที่ 2 และ 3

2) รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมกับการกำหนดเป้าหมายการสื่อสาร ข้อมูล

จากตารางที่ 10.7 แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่ชุมชนได้นำมาประยุกต์ใช้ในแต่ละช่วงเวลา เหตุที่ต้องใช้การสื่อสารหลายรูปแบบนั้นก็เนื่องจากปัจจัยหลัก 2 ประการคือ 1) การสื่อสารแต่ละรูปแบบนั้นต่างมีข้อเด่นข้อด้อยแตกต่างกันออกไป เหมาะสมกับเป้าหมายเฉพาะของการสื่อสารในแต่ละครั้งนี้อาจไม่เหมือนกัน และ 2) บริบทของชุมชนว่าด้วยการเลี้ยงเหล่าในงานศพเกิดความเปลี่ยนแปลงไป

ทั้งนี้ เป้าหมายการสื่อสารในระยะที่ 2 ของการศึกษาก็คือ ชุมชนต้องการกระบวนการสื่อสารที่นำไปสู่การให้ข้อมูล สร้างความเข้าใจร่วมกัน สร้างจิตสำนึกของคนในชุมชนเพื่อผลักดันให้เกิดผลเป็นการทดลองปฏิบัติ และเมื่อได้ทดลองปฏิบัติแล้วก็ต้องมีรูปแบบสื่อสารเพื่อทบทวนตนเองจากสิ่งที่ได้ทดลองปฏิบัติด้วย ทั้งนี้เพื่อประเมินผลสัมฤทธิ์ของการดำเนินโครงการ

ส่วนเป้าหมายการสื่อสารในระยะที่ 3 นั้น กระบวนการสื่อสารที่เกิดขึ้นจะต้องนำไปสู่การสื่อสารต่อยังถึงสิ่งที่ได้ประพฤติกปฏิบัติในระยะที่ 2 จนนำไปสู่ผลสำเร็จ รวมทั้งยังคงต้องมีการแบ่งปันข้อมูลเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันให้คงอยู่ต่อไป ส่วนเป้าหมายการสื่อสารอื่นที่เกิดขึ้นใหม่ในระยะนี้คือการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ สร้างเครือข่ายใหม่ๆ ระหว่างชุมชนกับโลกภายนอก และการสื่อสารเพื่อส่งสมทุนวัฒนธรรมและทุนสัญลักษณ์อีกด้วย

4. การสรุปผลการวิจัยในประเด็นพื้นที่สาธารณะในกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม เพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง

การสรุปผลการวิจัยในประเด็นพื้นที่สาธารณะ ผู้วิจัยได้สรุปผลการวิจัยสำคัญออกเป็นประเด็นต่างๆ 3 ประเด็น ประกอบด้วย 1) รูปแบบและคุณลักษณะของพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดง 2) กลยุทธ์การประกอบสร้างและใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะของชุมชน และ 3) การศึกษาเปรียบเทียบพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงกับพื้นที่สาธารณะในการศึกษาของฮาเบอร์มาส

4.1 รูปแบบและคุณลักษณะสำคัญของพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดง จากการศึกษาพื้นที่สาธารณะในชุมชนบ้านดงที่แกนนำชุมชนได้ใช้เป็นช่องทางในกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม เพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพโดยการทำโครงการงานศพงดเหล้า นั้น ในเบื้องต้นผู้วิจัยจำแนกพื้นที่สาธารณะของชุมชนออกเป็น 2 ประเภทหลัก ได้แก่ 1) **พื้นที่สาธารณะในชีวิตประจำวัน** และ 2) **พื้นที่สาธารณะในโอกาสพิเศษ** โดยสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

1) **พื้นที่สาธารณะในชีวิตประจำวัน** (เกิดขึ้นในการดำรงชีวิตประจำวัน/การประกอบอาชีพ/เกิดขึ้นเป็นประจำ) มีรูปแบบย่อย 2 รูปแบบ ได้แก่ พื้นที่การพูดคุยภายในชุมชนและการประชุมหมวดบ้าน ทั้ง 2 พื้นดินี้ นับเป็นพื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิมของชุมชน

ก. **พื้นที่พูดคุยภายในชุมชน** เป็นพื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิมขนาดเล็กที่มีผู้มีส่วนร่วมตั้งแต่ 2-10 คน โดยประมาณ สถานที่ๆ ใช้คือพื้นที่ว่างภายในชุมชน (บ้าน/ศาลา/ร้านค้า/วัด/บ่อน้ำ/ไร่นา) คนทุกเพศทุกวัยสามารถมีส่วนร่วมได้ ประเด็นที่ปรากฏเป็นเรื่องใกล้ตัวและเป็นปัจจุบัน ซึ่งมีทั้งประเด็นเชิงสังคมวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง จึงเป็นพื้นที่ๆ มีมิติของเหตุผลและอารมณ์มีความปะปนและผสมผสานกัน ทิศทางการไหลของข่าวสารเป็นแนวระนาบ

ข. **การประชุมหมวดบ้าน** เป็นพื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิมขนาดกลางที่มีผู้มีส่วนร่วมตั้งแต่ 15-30 คน สถานที่ๆ ใช้คือพื้นที่ว่างในชุมชน (ลานบ้าน/ศาลา/วัด) ผู้มีส่วนร่วมคือตัวแทนแต่ละครัวเรือนในหมวดบ้าน ประเด็นที่ปรากฏมักเป็นเรื่องเร่งด่วนที่ต้องการแลกเปลี่ยนตัดสินใจ หรือวางแผนร่วมกัน เฉพาะในกรณีของการขับเคลื่อนโครงการงานศพงดเหล้า การประชุมหมวดบ้านเป็นการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของคนภายในหมวดบ้านที่มีต่อประเด็นการงดเหล้าใน

งานศพ โดยทั้งผู้สนับสนุนและผู้คัดค้านต่างยกเหตุผลของตนมานำเสนอต่อที่ประชุม รวมทั้งซักถามในสิ่งที่ข้องใจ ทิศทางการไหลของข่าวสารเป็นแนวระนาบ

2) **พื้นที่สาธารณะในโอกาสพิเศษ** (เกิดขึ้นในโอกาสพิเศษของชุมชนตามวาระ) มีทั้งหมด 6 รูปแบบย่อย ซึ่งประกอบไปด้วย พื้นที่พิธีกรรมงานศพและพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อ (พื้นที่ทั้ง 2 พื้นที่นี้ นับเป็นพื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิม) การประชุมหมู่บ้าน การประชุมกลุ่มแกนนำ เวทีประชาคม และเวทีถอดบทเรียน (พื้นที่ทั้ง 4 พื้นที่นี้ นับเป็นพื้นที่สาธารณะแบบใหม่)

ก. **พื้นที่พิธีกรรมงานศพ** เป็นพื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิมขนาดใหญ่ที่มีมาก่อนโครงการงานศพจดเหล่า แต่ผลลัพธ์จากการทำโครงการทำให้มีการปรับประยุกต์พื้นที่ดังกล่าว โดยเพิ่มเติมกิจกรรมการทำโลงศพและปราสาทศพ มีผู้มีส่วนร่วมตั้งแต่ 50-150 คน สถานที่ๆ ใช้คือบ้านเจ้าภาพงานศพและป่าช้า คนทุกเพศทุกวัยในชุมชนมีส่วนร่วมได้แต่ผู้มีส่วนร่วมมากที่สุดคือกลุ่มผู้สูงอายุและกลุ่มพ่อบ้านแม่บ้าน ทั้งนี้ในพิธีกรรมมีกิจกรรมเสนอให้กับคนทุกกลุ่มได้มีส่วนร่วม ประเด็นที่ปรากฏมีทั้งเรื่องทั่วไปและเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม (สถานภาพของผู้ตายและครอบครัว/สาเหตุการตาย/การเตรียมวัสดุอุปกรณ์) ทิศทางการไหลของข่าวสารเป็นแนวระนาบ เมื่อทำโครงการงานศพจดเหล่า ประเด็นที่เพิ่มเข้ามาในพื้นที่ก็คือประเด็นว่าด้วยการปฏิบัติตามมติของชุมชน การห้ามปรามหรือดักเตือนผู้ที่ฝ่าฝืน รวมถึงข้อมูลที่เป็นผลลัพธ์จากการดำเนินโครงการ

ข. **พิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อ** เป็นพื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิมขนาดใหญ่ที่มีมาก่อนการทำโครงการงานศพจดเหล่า และมีการปรับประยุกต์ให้ตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงของชุมชน โดยมีกิจกรรมหลักสำคัญ 2 อย่าง คือการเลี้ยงเจ้าพ่อและการจับสลากเลือกหัวหน้าหมวดบ้านคนใหม่ ผู้มีส่วนร่วมมีจำนวนมาก (150-200 คน) มีทุกเพศทุกวัยทั้งภายในชุมชนและจากหมู่บ้านใกล้เคียง สถานที่ๆ ใช้คือหอเจ้าพ่อและลานโล่งรอบๆ ประเด็นที่ปรากฏมีประเด็นของชุมชน ทั้งประเด็นด้านการบริหารจัดการชุมชน (บทบาทของหัวหน้าหมวดบ้าน) ปัญหาชุมชน (การทำนายทายทักของเจ้าพ่อ) และประเด็นเรื่องส่วนตัวของปัจเจก (คำถาม/คำตอบของเจ้าพ่อ) ทิศทางการไหลของข่าวสารเป็นแบบรอบทิศทาง (แนวตั้ง-ร่างทรงเจ้าพ่อกับคนในชุมชน แนวระนาบ-ระหว่างคนในชุมชนเอง)

ค. **การประชุมหมู่บ้าน** เป็นพื้นที่สาธารณะแบบใหม่ขนาดใหญ่ที่มีมาก่อนการทำโครงการงานศพจดเหล่า มีผู้เข้าร่วมตั้งแต่ 60-100 คน ซึ่งเป็นหัวหน้าหรือตัวแทนของครัวเรือนภายในชุมชน สถานที่ๆ ใช้คือศาลาหรือวัดของชุมชน ประเด็นที่ปรากฏคือประเด็นว่าด้วยการบริหารจัดการชุมชนในด้านต่างๆ ทิศทางการไหลของข่าวสารเป็นแบบรอบทิศทาง (แนวตั้ง-ผู้นำชุมชนกับคนในชุมชน แนวระนาบ-ระหว่างคนในชุมชนเอง)

ง. **การประชุมกลุ่มแกนนำ** เป็นพื้นที่สาธารณะแบบใหม่ขนาดเล็กที่เกิดขึ้นขณะทำโครงการงานศพจดเหล่า ผู้เข้าร่วมคือกลุ่มแกนนำในการขับเคลื่อนโครงการงานศพจดเหล่า

ตั้งแต่ 10-14 คน สถานที่ๆ ใช้คือที่บ้านของแกนนำคนใดคนหนึ่งหรือศาลาวัด ประเด็นที่ปรากฏคือ การวางแผน รายงานความคืบหน้า และการแบ่งบทบาทหน้าที่ของกลุ่มแกนนำในการทำโครงการ ทิศทางการไหลของข่าวสารเป็นแนวระนาบ

จ. เวทีประชาคม เป็นพื้นที่สาธารณะแบบใหม่ขนาดใหญ่ที่เคยเกิดขึ้นหนึ่ง ครั้งก่อนทำโครงการงานศพดเหล่า มีผู้เข้าร่วมประมาณ 100 คน สถานที่ๆ ใช้คือศาลาประชาคม ของชุมชน ผู้ที่มีส่วนร่วมมีทั้งเพศชายและหญิง ส่วนมากเป็นผู้ใหญ่ส่วนน้อยเป็นเยาวชน ประเด็นที่ ปรากฏคือการตัดสินใจร่วมกันของคนทั้งชุมชนในการดำเนินโครงการงานศพดเหล่า รวมถึงการ วางแนวปฏิบัติเพื่อตอบสนองมติชุมชน ทิศทางการไหลของข่าวสารเป็นแนวระนาบ

ฉ. เวทีถอดบทเรียน เป็นพื้นที่สาธารณะแบบใหม่ขนาดใหญ่ที่มีผู้เข้าร่วม ประมาณ 60 คน โดยเป็นพื้นที่สาธารณะที่เกิดขึ้นขณะทำโครงการงานศพดเหล่า สถานที่คือวัด ของชุมชน ผู้ที่มีส่วนร่วมประกอบไปด้วยคนในชุมชน (ทั้งผู้ที่เห็นด้วยและผู้ที่เคยคัดค้านการ ดำเนินโครงการ) และคนนอกชุมชน (บุคลากรจากหน่วยงานภายนอกที่ให้การสนับสนุน) ประเด็น ที่ปรากฏคือการทบทวนบทเรียนที่เกิดขึ้นภายหลังการดำเนินโครงการงานศพดเหล่า ความรู้สึก ของผู้ที่เกี่ยวข้อง และแนวทางการขับเคลื่อนโครงการในอนาคต ทิศทางการไหลของข่าวสารเป็น แนวระนาบ

ผู้วิจัยได้สรุปคุณลักษณะที่สำคัญของพื้นที่สาธารณะแต่ละรูปแบบและนำเสนอใน รูปแบบตาราง ดังตารางที่ 10.8

รูปแบบ พท.สร.	ขนาด พท.สร.	คุณลักษณะสำคัญของ พท.สร.	บทบาทหน้าที่ของ พท.สร.
พท.สร.แบบดั้งเดิม (เป็นพท.สร. ที่ชุมชนคุ้นเคยและมีมายาวนาน)			
-พื้นที่การ พูดคุยภายใน ชุมชน	เล็ก (ไม่เกิน 10 คน)	-เป็นกันเอง -ไม่มีข้อจำกัดด้านกาละและเทศะ -ประเด็นใกล้ตัว/ปัจจุบัน -มีทั้งมิติของเหตุผลและอารมณ์ ปรากฏในพื้นที่ -ควบคุมประเด็นได้ยาก -เป็นช่องทางการสื่อสาร (channel) ถาวรของชุมชน	-พท.แบ่งปันข้อมูล/สร้างความเข้าใจ ร่วมกัน (a public sphere for shared info/understanding) -พท.สำหรับโน้มน้าวใจ (a public sphere for persuasion) -พท.สำหรับฝึกฝนการแสดง ความคิดเห็นและการรับฟัง (a public sphere for practicing opinion sharing/hearing) -พท.ผลิตวงจรการกระจายตัวของ ข้อมูล/ความคิดเห็น (a public sphere for producing an on-going cycle of info/opinion diffusion)

รูปแบบ พท.สร.	ขนาด พท.สร.	คุณลักษณะสำคัญของ พท.สร.	บทบาทหน้าที่ของ พท.สร.
-การประชุม หมวดบ้าน	กลาง (15-30 คน)	-พัฒนารูปแบบการพูดคุยภายใน ชุมชนให้มีระดับยิ่งขึ้น (มีการนัด หมาย/มีประเด็น)แต่ในขณะเดียวกัน ก็ยังคงความเป็นกันเองเอาไว้ -ประเด็นเป็นเรื่องเร่งด่วนที่ต้องการ แลกเปลี่ยนข้อมูลฉบับล้น -ประเด็นที่ต้องการหยังความคิดเห็น -กำหนดวาระข่าวสารให้ประเด็น งานศพจดหลักเป็นวาระเดียวของ การสื่อสารได้ -เป็นช่องทางประจำ	-พท.แบ่งปันข้อมูล/สร้างความเข้าใจ ร่วมกัน (a public sphere for shared info/understanding) -พท. โน้มน้าวใจ (a public sphere for persuasion) -พท.สำหรับฝึกฝนการแสดง ความคิดเห็นและการรับฟัง (a public sphere for practicing opinion sharing/hearing) -พท.หยังเสียง/ท่าที/ความรู้สึกของ สมาชิก (a public sphere for sounding out public opinion)
-พิธีกรรมงาน ศพ	ใหญ่ (50-150 คน)	-มิตศาสนาพจนานุกรมสังคัม -มีกิจกรรมและพื้นที่สำหรับคนทุก กลุ่มในชุมชนได้มีส่วนร่วม (ผู้ผลิต / ผู้บริโภค) -หลอมรวมระหว่าง พท.ศักดิ์สิทธิ์ และ พท.ทางโลก / พท.ส่วนตัว และ พท.ส่วนรวม -พื้นที่เชิงอารมณ์ (emotional sphere) เกิดขึ้นอย่างกะทันหัน ไม่รู้ ล่วงหน้า -ประเด็นปัจจุบัน / ใกล้ตัว -เป็นช่องทางประจำ	-พท.ภาคปฏิบัติภารกิจจริง (a public sphere for practice) ของโครงการ งานศพจดหลัก -พท.ผลิตข้อมูลงานวิจัย (a public sphere for generating information) -พท.สร้างความทรงจำร่วม (a public sphere for collective memory) -พท.ประกาศสถานภาพใหม่ (a public sphere for new status conferral) -พท.ระดมแรงงาน/เงิน/ทรัพยากร เพื่อช่วยเหลือเจ้าภาพ (a public sphere for assembling all kinds of resources to support a deceased's family) -พท.ผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (a public sphere for cultural reproduction) -พท.เสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรี (a public sphere for enhancing identity & dignity)

รูปแบบ พท.สร.	ขนาด พท.สร.	คุณลักษณะสำคัญของ พท.สร.	บทบาทหน้าที่ของ พท.สร.
พื้นที่สาธารณะแบบใหม่ (เป็น พท.สร. ที่ได้รับอิทธิพลจากการสื่อสารกับส่วนราชการหรือองค์กรภายนอก)			
-การประชุม หมู่บ้าน	ใหญ่ (60- 100 คน)	-มีการเตรียมการ วางแผน นัดหมาย -ความถี่ชัดเจน (อย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง) -เนื้อหาเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ ร่วมของชุมชน -กำหนดวาระข่าวสารให้ประเด็น งานศพงคเหลือเป็นวาระร่วมกับ ประเด็นอื่นๆ -มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร -เป็นช่องทางประจำ	-พท.บริหารจัดการภายในชุมชน (a public sphere for community's management) -พท.ภาคปฏิบัติการของการปกครอง แบบมีส่วนร่วม (a public sphere for participatory administration practice) -พท.แบ่งปันข้อมูล/สร้างความเข้าใจ ร่วมกัน (a public sphere for shared info/understanding) -พท.กำหนดวาระข่าวสาร (a public sphere for agenda setting)
-การประชุม กลุ่มแกนนำ	เล็ก (10-14 คน)	-มีการเตรียมการ วางแผน นัดหมาย -กำหนดเป้าหมายการสื่อสารแต่ละ ครั้งชัดเจน -เกิดขึ้นได้ทั้งในพื้นที่ส่วนตัว (บ้าน) และพื้นที่ส่วนรวม (วัด ศาลา ประชาคม) -พื้นที่เชิงเหตุผล -ประเด็นเฉพาะเจาะจง “งานศพงค เหลือ” -มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร -เป็นช่องทางเฉพาะกิจ เมื่อโครงการ ยุติ ช่องทางนี้ก็หายไป	-พท.แบ่งปันข้อมูลเชิงลึก/สร้างความ เข้าใจร่วมกัน (a public sphere for in- depth info/understanding sharing) -พท.วางแผน/กำหนดเป้าหมาย ร่วมกัน (a public sphere for planning /goal setting) -พท.สำหรับการแจกแจงงาน/แบ่ง บทบาทหน้าที่ (a public sphere for job assigning)
-เวที ประชาคม	ใหญ่ (100 คน)	-มีการเตรียมการ วางแผน นัดหมาย -เนื้อหาเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ ร่วมของชุมชน -เน้นการพูดคุยแลกเปลี่ยนประเด็น ที่มีข้อข้องใจเพื่อนำไปสู่ข้อสรุป -ประเด็นที่ต้องการสร้างประชาคม/ กำหนดแนวทางปฏิบัติร่วมกัน -ยกระดับประเด็นเป็น“วาระชุมชน” -มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร -เป็นช่องทางเฉพาะกิจ จะเกิดขึ้นก็	-พท.สร้างประชาคม (a public sphere for public opinion) -พท.สถาปนาประเด็นให้เป็น “วาระ ชุมชน” (a public sphere for “community's agenda” founding) -พท.ที่นำไปสู่การกระทำ (a public sphere for action) -พท.ภาคปฏิบัติการของการสร้าง วัฒนธรรมการมีส่วนร่วม (a public sphere for participatory culture)

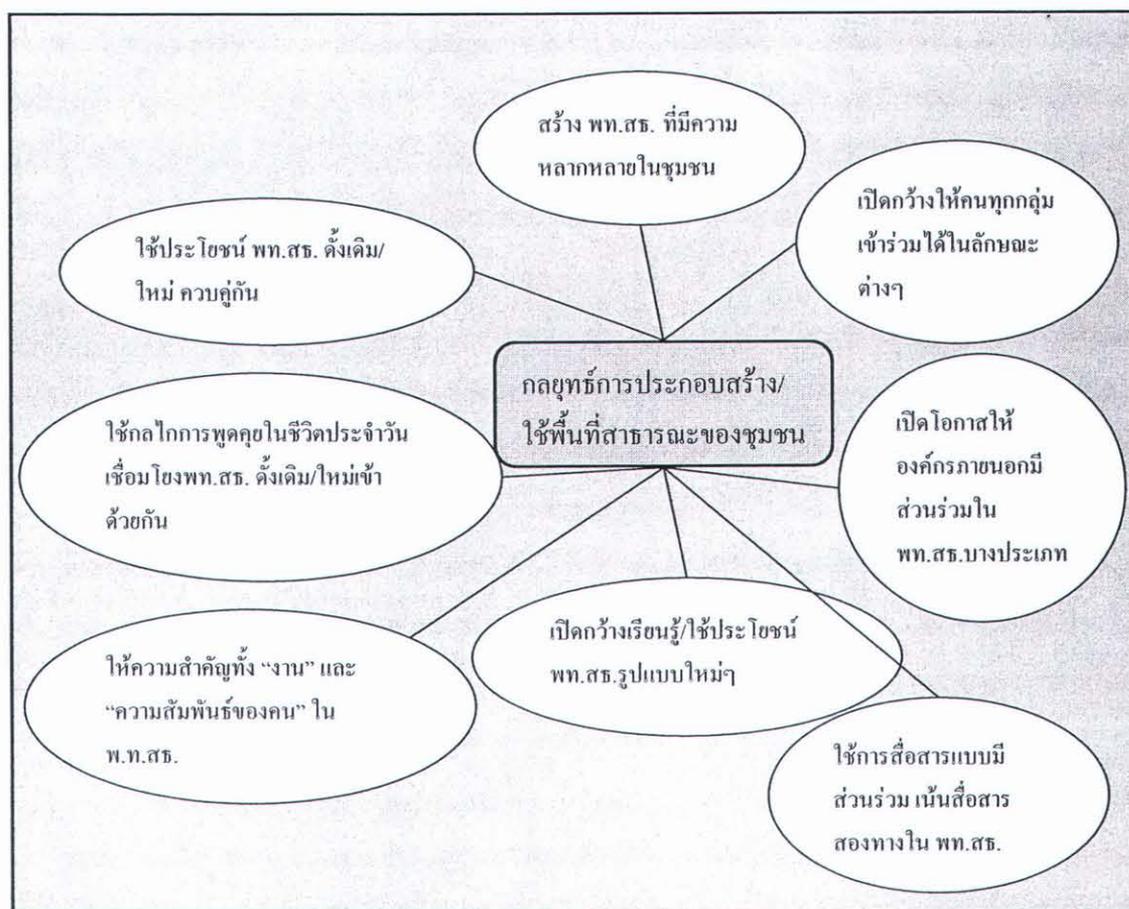
รูปแบบ พท.สธ.	ขนาด พท.สธ.	คุณลักษณะสำคัญของ พท.สธ.	บทบาทหน้าที่ของ พท.สธ.
เวทีประชาคม (ต่อ)		ต่อเมื่อมีประเด็นที่ต้องการ ประชามติของชุมชน	creating)
-เวทีถอด บทเรียน	ใหญ่ (60 คน)	-เป็นพื้นที่ๆ มีคนภายนอกเข้าร่วม -การสื่อสารยึดหลัก “สื่อสารเสวนา” และ“ผลประโยชน์ชุมชนคือ เป้าหมาย” -ประเด็น “มองอดีตและปัจจุบัน เพื่อก้าวไปข้างหน้า” -เป็นช่องทางเฉพาะกิจ	-พท.เพื่อทบทวนตนเอง (a public sphere for self-reflection) -พท.สลายความขุ่นข้อง (a public sphere for healing)
พื้นที่สาธารณะแบบผสมผสาน			
-พิธีกรรมเลี้ยง เจ้าพ่อ	ใหญ่ (150-200 คน)	-มีกิจกรรมและพื้นที่สำหรับคนทุก กลุ่มได้เข้าร่วม (ผู้ผลิต/ผู้บริโภค) -เป็นพื้นที่เชิงอารมณ์ (emotional sphere) ผสมผสานกับพื้นที่เชิง เหตุผล (rational sphere) -ประเด็นมีทั้งเรื่องปัจเจกและเรื่อง ชุมชน -เป็นช่องทางประจำ	-พท.แบ่งปันข้อมูล/สร้างความเข้าใจ ร่วมกัน (a public sphere for info/understanding sharing) -พท.สร้างปฏิสัมพันธ์ในชุมชน (a public sphere for the community’s interaction) -พท.ประกาศสถานภาพหัวหน้า หมวดบ้าน (a public sphere for new status conferral) -พท.ภาคปฏิบัติของการปกครอง แบบมีส่วนร่วม (a public sphere for participatory administration practice) -พท.สร้างกำลังใจให้คนในชุมชน (a public sphere for morale support) -พท.ผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (a public sphere for cultural reproduction) -พท.สร้างและแสดงอัตลักษณ์ร่วม (a public sphere for collective identity creating and representing)

ตารางที่ 10.8: ประเภท ขนาด คุณลักษณะ และบทบาทหน้าที่ของพื้นที่สาธารณะ

4.2 กลยุทธ์การประกอบสร้างและใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะของชุมชน ผลการศึกษาพบว่ากลุ่มแกนนำผู้ขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล้ามีกลยุทธ์ในการประกอบสร้างและใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะของชุมชนที่น่าสนใจ 8 ประการ ได้แก่

- 1) การประกอบสร้างพื้นที่สาธารณะที่หลากหลายเพื่อตอบสนองต่อเป้าหมายการสื่อสารที่แตกต่างกันไป
- 2) การเปิดกว้างพื้นที่ให้คนทุกกลุ่มในชุมชนสามารถเข้าร่วมในพื้นที่ได้ตามวาระโอกาสต่างๆ โดยระดับการมีส่วนร่วมแตกต่างกันไปตามวัยของผู้เข้าร่วมและลักษณะของพื้นที่สาธารณะ
- 3) การใช้ประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะทั้งแบบดั้งเดิมและแบบใหม่แบบควบคู่กันโดยไม่ละทิ้งพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง
- 4) การใช้กลไกการพูดคุยในชีวิตประจำวันเชื่อมโยงพื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิมและแบบใหม่เข้าด้วยกัน
- 5) ให้ความสำคัญทั้งกับ “งาน” และ “ความสัมพันธ์ของผู้คน” ในพื้นที่สาธารณะ
- 6) การเรียนรู้ที่จะประกอบสร้างและใช้ประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะรูปแบบใหม่ที่ชุมชนไม่เคยมีมาก่อน เช่น การทำเวทีถอดบทเรียน การประชุมกลุ่มแกนนำ
- 7) การเปิดโอกาสให้องค์กรภายนอกมีส่วนร่วมในการใช้พื้นที่สาธารณะรูปแบบใหม่ที่ชุมชนไม่คุ้นเคย เช่น การทำเวทีถอดบทเรียน
- 8) การใช้กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม โดยเน้นการสื่อสารแบบสองทาง (two-way communication) ในพื้นที่สาธารณะ เพื่อให้เกิดวงจรการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารแบบรอบด้าน

กลยุทธ์ทั้งหมดที่เกิดขึ้น สามารถสรุปในรูปแผนภาพได้ ดังภาพที่ 10.3 หน้า 561

ภาพที่ 10.3: กลยุทธ์การประกอบสร้างและใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะของชุมชน

4.3 การศึกษาเปรียบเทียบพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงกับพื้นที่สาธารณะในการศึกษาของฮาเบอร์มาส เนื่องจากแนวคิดเรื่องพื้นที่สาธารณะที่ใช้ในการศึกษาคั้งนี้เป็นแนวคิดที่ผู้วิจัยอ้างอิงจากแนวคิดของเจอร์เกน ฮาเบอร์มาส แต่ในขณะเดียวกัน ผลจากการศึกษาพบว่าพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงกับพื้นที่สาธารณะในสังคมยุโรปซึ่งฮาเบอร์มาสได้ศึกษาไว้นั้นมีทั้งความคล้ายคลึงและความแตกต่าง ผู้วิจัยจึงได้เปรียบเทียบและสรุปออกมาในรูปแบบตาราง ประกอบไปด้วย ตารางที่ 10.9: ความคล้ายคลึงระหว่างพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงและพื้นที่สาธารณะของสังคมยุโรปในศตวรรษที่ 17-18 ตารางที่ 10.10: ความแตกต่างระหว่างพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงกับพื้นที่สาธารณะในศตวรรษที่ 17-18 และตารางที่ 10.11: ความแตกต่างระหว่างพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงกับพื้นที่สาธารณะในศตวรรษที่ 19-ปัจจุบัน ผู้วิจัยเสนอดารงทั้งสามไว้ในหน้า 562

ความคล้ายคลึงระหว่างพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงและพื้นที่สาธารณะของสังคมยุโรปใน ค.17-18
1. เป็นพื้นที่ๆ เชื่อมต่อระหว่างพื้นที่ส่วนบุคคล (private sphere) กับพื้นที่ๆ รัฐกำกับดูแล (sphere of public authority)
2. เป็นพื้นที่ในการรวมตัวกันเพื่อแลกเปลี่ยน ได้เถียง และรับฟังซึ่งกันและกันในประเด็นอันเป็นสาธารณะ
3. เป็นพื้นที่สาธารณะที่มวลชนสามารถเข้าร่วมได้โดยตรง โดยมีรูปแบบการสื่อสารเป็นแบบเผชิญหน้า (face-to-face communication)

ตารางที่ 10.9: ความคล้ายคลึงระหว่างพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงกับพื้นที่สาธารณะของสังคมยุโรปในศตวรรษที่ 17-18

ความแตกต่างระหว่างพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงและพื้นที่สาธารณะใน ค.17-18	
ชุมชนบ้านดง	พื้นที่สาธารณะในสังคมยุโรป
1. เป็นพท.สธ.ภายในของกลุ่มคนรากหญ้า (ทั้งเพศหญิงและเพศชายต่างมีส่วนร่วม)	1. เป็นพท.สธ.ระหว่างกลุ่มคนชั้นกลางคิวก้าวหลายกลุ่ม (เพศชายเท่านั้นมีส่วนร่วม)
2. การสื่อสารที่เกิดขึ้นในพท.สธ.มีเป้าหมายไปสู่การกระทำ (comm. for action)	2. การสื่อสารที่เกิดขึ้นในพท.สธ.มีเป้าหมายไปสู่การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเพื่อสร้างสาธารณมติ (comm. for opinion sharing/public opinion)
3. มีเป้าหมายเพื่อการแก้ปัญหาภายในชุมชน (community level)	3. มีเป้าหมายเพื่อการต่อรองกับภาครัฐในระดับชาติ (national level)
4. ให้ความสำคัญกับทั้งมิติของเหตุผลและอารมณ์	4. ให้ความสำคัญกับมิติของเหตุผล
5. ขนาด (size) ของพท.สธ. เป็นตัวแปรสำคัญ	5. ไม่ได้ให้ความสำคัญกับขนาดของพท.สธ.

ตารางที่ 10.10: ความแตกต่างระหว่างพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงกับพื้นที่สาธารณะในศตวรรษที่ 17-18

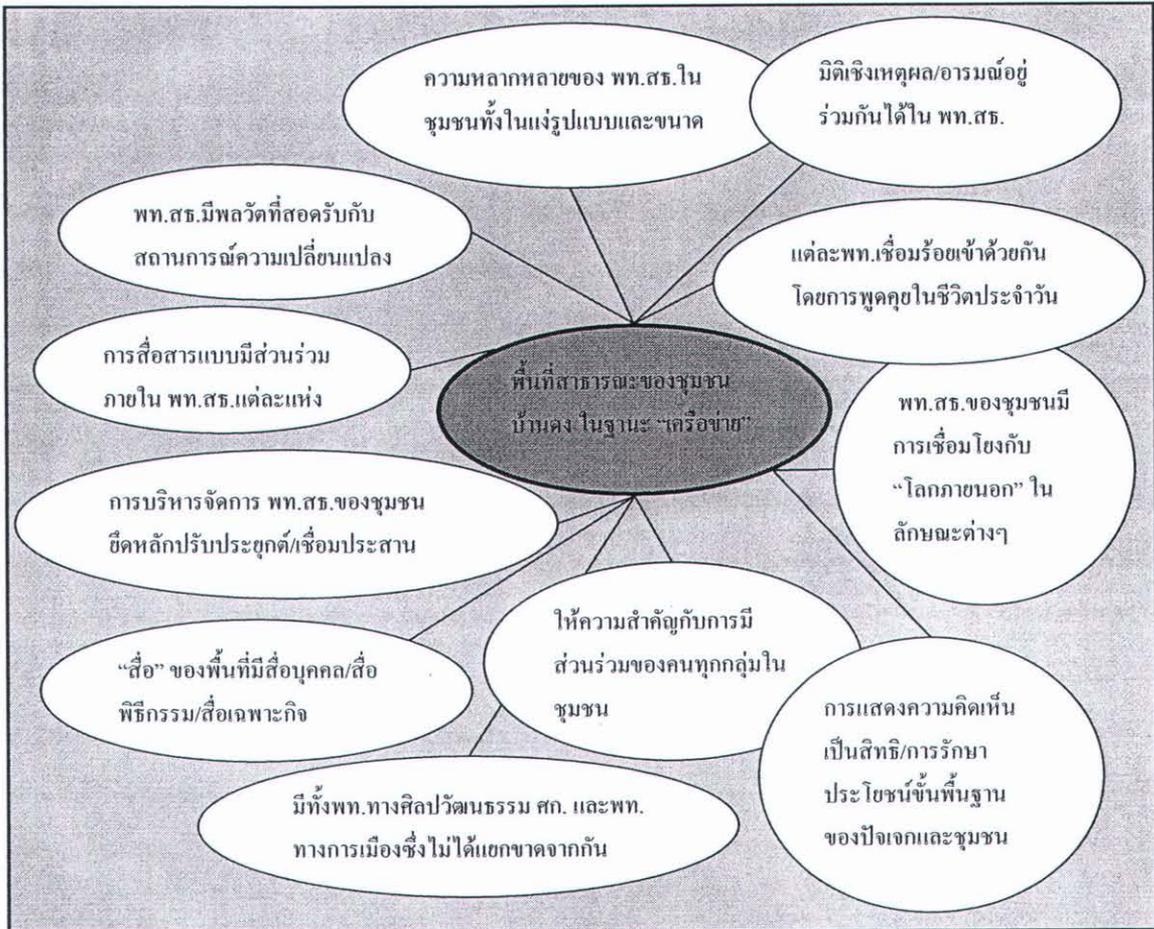
ความแตกต่างระหว่างพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงและพื้นที่สาธารณะใน ค.19-ปัจจุบัน	
ชุมชนบ้านดง	พื้นที่สาธารณะในสังคมยุโรป
1. การสื่อสารในพท.สธ.มุ่งเป้าหมายให้คนเกิดความตระหนักถึงศักยภาพในการเป็นผู้กระทำการ (agency/actor) เพื่อนำไปสู่การกระทำ (action)	1. การสื่อสาร มี 2 ลักษณะ ได้แก่ 1) มุ่งเป้าหมายไปที่การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น (opinion sharing) เพื่อสร้างความชอบธรรมเชิงนโยบาย หรือ 2) มุ่งเป้าหมายไปที่การกระตุ้นการบริโภค (consumption)
2. มิติทางรูปธรรมไม่ชัดเจน (พื้นที่ต่างๆ ภายในชุมชนสามารถแปลงร่างเป็นพท.สธ.ได้ทั้งสิ้น) แต่มีมิติที่เป็นนามธรรมสูง (การรับรู้ในจิตใจถึงสิทธิในการมีส่วนร่วมและโอกาสในการเข้าถึงพท.สธ.)	2. มีมิติที่เป็นรูปธรรมสูง เช่น มีขอบเขตหรือสิ่งปลูกสร้างของ พท.สธ.ที่ชัดเจน มีองค์กร/หน่วยงานกำกับดูแลพท.สธ.

ตารางที่ 10.11: ความแตกต่างระหว่างพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงกับพื้นที่สาธารณะในศตวรรษที่ 19-ปัจจุบัน

ผลจากการเปรียบเทียบคุณลักษณะที่คล้ายคลึงและแตกต่างกันระหว่างพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงในการขับเคลื่อนโครงการงานศพวดเหล็กกับพื้นที่สาธารณะของสังคมยุโรปในงานศึกษาของฮาเบอร์มาส ผนวกกับการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะที่ฮาเบอร์มาสได้เสนอเพิ่มเติมในภายหลัง ทำให้พบว่าพื้นที่สาธารณะของชุมชนนั้นมีลักษณะเป็นเครือข่าย (a network) คุณลักษณะที่สะท้อนความเป็นเครือข่ายของพื้นที่สาธารณะมีทั้งสิ้น 11 ประการ ได้แก่

- 1) ชุมชนมีความหลากหลายของพื้นที่สาธารณะสูง ทั้งในแง่รูปแบบและขนาดของพื้นที่สาธารณะ
- 2) พื้นที่สาธารณะในชุมชนหลายรูปแบบได้เปิดโอกาสให้มิติเชิงเหตุผลและอารมณ์ความรู้สึกสามารถผสมผสานปะปนกันได้ในพื้นที่ เช่น พิธีกรรมการไหว้เจ้าพ่อ และเวทีถอดบทเรียน
- 3) พื้นที่สาธารณะทางศิลปวัฒนธรรมและพื้นที่สาธารณะทางการเมืองของชุมชนไม่ได้แยกขาดออกจากกัน เช่น ในพื้นที่พิธีกรรมงานศพ (พื้นที่สาธารณะทางศิลปวัฒนธรรม) ก็มีการแลกเปลี่ยนข่าวสารความคิดเห็นว่าด้วยประเด็นเศรษฐกิจ (ปัญหาปากท้อง) และการเมือง (การบริหารจัดการภายในหมู่บ้าน) ได้
- 4) ภายในพื้นที่สาธารณะแต่ละแห่งใช้รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ซึ่งเน้นการสื่อสารแบบสองทาง โดยมีการสลับบทบาทการเป็นผู้ส่งสาร/ผู้รับสารตลอดเวลา
- 5) การพูดคุยในชีวิตประจำวันเป็นกลไกสำคัญในการเชื่อมโยงพื้นที่สาธารณะแต่ละแห่งเข้าไว้ด้วยกัน
- 6) สื่อที่สำคัญในพื้นที่สาธารณะของชุมชนประกอบด้วยสื่อบุคคล สื่อพิธีกรรม และสื่อเฉพาะกิจ
- 7) การบริหารจัดการพื้นที่สาธารณะภายในชุมชนยึดหลักปรับประยุกต์ (adjustment) และเชื่อมประสาน (articulation)
- 8) พื้นที่สาธารณะของชุมชนมีการเชื่อมโยงกับ “โลกภายนอก” ในหลายลักษณะ ทั้งนี้ โดยมีสื่อบุคคลเป็นสื่อกลางในการเชื่อมโยง เช่น การที่แกนนำชุมชนเป็นผู้ส่งสารในพื้นที่สาธารณะภายนอก หรือการเปิดโอกาสให้บุคคลากรจากภายนอกเข้าร่วมในพื้นที่สาธารณะของชุมชน
- 9) คนในชุมชนได้รับการถ่ายทอดและปลูกฝังแนวคิดสำคัญที่ว่า การแสดงความคิดเห็นเป็นทั้งสิทธิและแนวทางการรักษาผลประโยชน์ขั้นพื้นฐานของทั้งปัจเจกและระดับชุมชน
- 10) ในพื้นที่สาธารณะทุกแห่งของชุมชนจะพบว่ามีการให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของคนทุกกลุ่มในชุมชน ไม่มีการกีดกันผู้หนึ่งผู้ใดออกไปจากพื้นที่สาธารณะ
- 11) ด้วยคุณลักษณะทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้พื้นที่สาธารณะของชุมชนมีลักษณะที่เป็นพลวัต กล่าวคือ พื้นที่สาธารณะมีความเปลี่ยนแปลงที่สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงและความต้องการของชุมชน

คุณลักษณะทั้ง 11 ประการนี้ ผู้วิจัยได้สรุปเป็นแผนภาพและแสดงไว้ในภาพที่ 10.4

ภาพที่ 10.4: คุณลักษณะของพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงในฐานะ “เครือข่าย”

5. การสรุปผลการวิจัยในประเด็นประเภทและคุณลักษณะของทุนของปัจเจกระดับแกนนำของชุมชนบ้านดง

ผลการศึกษาในประเด็นประเภทและคุณลักษณะของทุนของปัจเจกระดับแกนนำของชุมชนบ้านดง พบว่าปัจเจกที่เป็นแกนนำสำคัญของโครงการงานศพดहेล้าคือนายอินแก้ว เรือนปานันท์ มี “ทุน” ตามแนวคิดของปิแอร์ บูร์ดิเยอหลายประเภท และมีการนำทุนเหล่านั้นไปใช้ในพื้นที่สาธารณะเพื่อผลักดันให้กระบวนการสื่อสารเพื่อปรับแปลงความหมายของहेล้าและพิธีกรรมงานศพเกิดขึ้นจนเป็นผลสำเร็จ นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังพบว่า นอกเหนือจากทุนของปัจเจกระดับแกนนำของชุมชนแล้ว ทุนของชุมชนโดยรวมก็เป็นปัจจัยสำคัญต่อความสำเร็จในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดहेล้าด้วยเช่นกัน ซึ่งสามารถสรุปประเด็นสำคัญได้ดังต่อไปนี้

5.1 ประเภทและคุณลักษณะของทุนของแกนนำชุมชน แกนนำชุมชนบ้านคงมีทุน 4 ประเภท ได้แก่ 1) ทุนเศรษฐกิจ 2) ทุนวัฒนธรรม 3) ทุนทางสังคม และ 4) ทุนสัญลักษณ์

1) **ทุนเศรษฐกิจ (economic capital)** ทุนเศรษฐกิจหมายถึงการครอบครองทางเศรษฐกิจที่สามารถเปลี่ยนรูปไปเป็นตัวเงิน ได้แก่ รายได้ ทรัพย์สิน และทรัพยากรในครอบครอง เช่น ที่ดิน แกนนำชุมชนบ้านคงมีทุนประเภทนี้อยู่บ้าง พิจารณาจากรายได้ประจำเดือนที่ไม่แน่นอน มีที่พักอาศัยของตนเองในเนื้อที่ประมาณ 1 งาน และเช่าที่นาของเพื่อนบ้านประมาณ 2 ไร่ เพื่อการปลูกข้าวไว้กินเอง

2) **ทุนวัฒนธรรม (cultural capital)** ทุนวัฒนธรรมหมายถึงทั้งสิ่งที่เป็นวัตถุสถาบัน สมรรถนะด้านวัฒนธรรมของบุคคล และความรู้ของบุคคล ทุนวัฒนธรรมที่แกนนำชุมชนครอบครองมากที่สุดคือทุนวัฒนธรรมที่เป็นสมรรถนะด้านวัฒนธรรมซึ่งฝังตัวอยู่ใน ทั้งทางร่างกายหรือจิตใจ (embodied state) ที่เรียกว่าเป็นความโน้มเอียงทางอุปนิสัย (habitus) ซึ่งมีอยู่ 4 ประการ คือ การมีจิตสาธารณะ การชอบแสวงหาความรู้และกล้าซักถาม การมีแนวคิดเชิงวิพากษ์และกล้าคิดนอกกรอบอย่างสร้างสรรค์ และ การมีแนวคิดเชิงวิเคราะห์สังเคราะห์ ความโน้มเอียงทางอุปนิสัยทั้งสี่ประการนี้ เป็นสิ่งที่ใช้เวลาสั่งสมมายาวนาน ภายใต้บริบทด้านสิ่งแวดล้อมที่สำคัญ 2 ด้าน ด้านแรก **สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ** จากการเกิดมาในครอบครัวที่มีฐานะยากจน ต้องดิ้นรนหาเลี้ยงชีพมาตั้งแต่วัยเยาว์ ด้านที่สอง **สิ่งแวดล้อมทางสังคม** จากการเกิดมาในชุมชนขนาดเล็กที่มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ได้รับการอุปถัมภ์จากญาติพี่น้องและเพื่อนบ้าน อีกทั้งเป็นชุมชนที่ยังคงมีศรัทธาความเชื่อในพระพุทธศาสนาอยู่สูง

3) **ทุนทางสังคม (social capital)** ทุนทางสังคมหมายถึงเครือข่ายทางสังคมของปัจเจก ทุนทางสังคมที่แกนนำชุมชนครอบครองสามารถพิจารณาได้จากเครือข่ายทางสังคม ซึ่งมี 2 ส่วน ได้แก่ **เครือข่ายภายในชุมชน** (เครือญาติและเพื่อนบ้านที่มีศรัทธา) และ **เครือข่ายภายนอกชุมชน** (แกนนำจากชุมชนอื่นๆ เจ้าหน้าที่ภาครัฐ เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน)

4) **ทุนสัญลักษณ์ (symbolic capital)** ทุนสัญลักษณ์หมายถึงสถานภาพ ชื่อเสียง หรือการได้รับการยอมรับจากบุคคลอื่น ในขณะที่เริ่มขับเคลื่อนโครงการงานศพดเห่า แกนนำชุมชนบ้านคงมีทุนสัญลักษณ์ในระดับชุมชนท้องถิ่นมาก แต่ทุนสัญลักษณ์ในระดับจังหวัดนั้นยังมีอยู่น้อยมาก เนื่องจากยังไม่เป็นที่รู้จักในระดับจังหวัด แต่เป็นที่รู้จักในกลุ่มเจ้าหน้าที่ภาครัฐที่ทำงานในท้องถิ่นเท่านั้น

5.2 การนำทุนไปใช้ในพื้นที่สาธารณะของแกนนำชุมชน จากการศึกษาพบว่าแกนนำชุมชนมีการนำทุนประเภทต่างๆ ที่ตนมีไปใช้ในพื้นที่สาธารณะหลากหลายรูปแบบในชุมชนเพื่อสนับสนุนกระบวนการสื่อสารเพื่อปรับแปลงความหมายในพิธีกรรมงานศพ ทุนที่แกนนำชุมชนได้นำไปใช้มากที่สุด 2 ประเภทคือ **ทุนวัฒนธรรม** และ **ทุนทางสังคม**

ทุนที่แกนนำใช้เป็นอันดับแรกก็คือ**ทุนวัฒนธรรม**ในส่วนที่เป็นแนวคิดเชิงวิพากษ์และการวิเคราะห์สภาพปัญหาของชุมชน ต่อมาจึงได้พยายามมองหาแนวทางแก้ไขโดยใช้**ทุนทางสังคม**ที่ตนมีอยู่ โดยนำประเด็นปัญหาไปพูดคุยกับบุคคลซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ภาครัฐและเป็นผู้ประสานงานศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อท้องถิ่น บุคคลดังกล่าวถือเป็นเครือข่ายภายนอกชุมชนของแกนนำเมื่อได้แนวทางคร่าวๆ จึงได้นำแนวคิดมาขยายต่อกับเพื่อนบ้านที่สนิทสนมและมีศักยภาพในชุมชน จนได้แนวร่วมในเบื้องต้น

แกนนำต้องใช้**ทุนทางสังคม**และ**ทุนวัฒนธรรม**เป็นฐานสำคัญในการสร้างคณะทำงานหรือกลุ่มแกนนำ เพื่อดึงคนที่มีความรู้ศักยภาพและมีจิตอาสาในการทำงานเพื่อส่วนรวม โดยพื้นที่สาธารณะที่แกนนำใช้ในการสรรหาคณะทำงานนั้นมีทั้งการประชุมหมู่บ้านและการเดินสายไปพูดคุยกับคนเหล่านี้ตามหมวดบ้านต่างๆ และเมื่อได้กลุ่มแกนนำแล้ว กลุ่มแกนนำทั้ง 14 คนต่างก็ได้ใช้**ทุนทางสังคม**ที่แต่ละคนมีในการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจกับชาวบ้านคนอื่นๆ ในชุมชน จนกระทั่งชุมชนได้มีมติร่วมกันที่จะทดลองงคเหล้าในงานศพในเวทีประชาคมที่จัดขึ้น

ทุนวัฒนธรรมมีบทบาทสำคัญทั้งในขั้นตอนของการประชุมหมวดบ้าน การประชุมหมู่บ้านเพื่อชี้แจงและทำความเข้าใจกับคนในชุมชน รวมถึงการทำเวทีประชาคมเพื่อสร้างฉันทามติ ขั้นตอนเหล่านี้ต้องใช้**ทุนวัฒนธรรม**ด้านการใช้แนวคิดเชิงวิเคราะห์และสังเคราะห์ภายใต้การค้นคว้าหาข้อมูล นับตั้งแต่การเก็บรวบรวม วิเคราะห์ และแจกแจงข้อมูลที่ค้นพบเกี่ยวกับการจัดงานศพให้ชุมชนได้รับรู้ร่วมกัน

นอกจากนี้ ทั้งแกนนำและกลุ่มแกนนำก็ได้ใช้**ทุนทางสังคม**ในขั้นตอนของการทดลองปฏิบัติงคเหล้าในงานศพเพื่อลดแรงเสียดทานที่จะได้รับจากผู้คนที่ชอบดื่มเหล้า นอกเหนือจากการสื่อสารเพื่อชี้แจงกันเองภายในชุมชนแล้วยังต้องสื่อสารกับคนต่างชุมชนด้วย เครือข่ายทางสังคมที่มีเป็นกำลังสำคัญในการสื่อสารแบบปากต่อปากเพื่อสร้างความเข้าใจให้เกิดขึ้นในวงกว้างได้

การทำบัญชีรายรับรายจ่ายโดยละเอียดซึ่งเป็นการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ รวมไปถึงการบันทึกข้อมูลต่างๆ ในการดำเนินการเป็นปัจจัยสำคัญต่อความสำเร็จในการถอดเหล้าออกจากพื้นที่งานศพ แต่สิ่งเหล่านี้ไม่ใช่วิถีปฏิบัติปกติของคนในชุมชน แกนนำชุมชนเองยอมรับว่าไม่ได้มีทักษะด้านการเขียนมากนัก แต่แกนนำก็ได้ใช้**ทุนทางสังคม**ของตน คือบุคคลที่เป็นเครือข่ายภายในชุมชนซึ่งมีศักยภาพในการเรียนรู้เรื่องการทำบัญชีและการจดบันทึกมาช่วยเติมเต็มกระบวนการทำงาน แสดงว่าขนาดของทุนทางสังคมที่บุคคลครอบครองอยู่ได้หมายรวมไปถึงทุนวัฒนธรรมที่บุคคลในเครือข่ายของเขาสามารถเข้าถึงได้ด้วย

หลังเริ่มทดลองงคเหล้าในงานศพมาได้ 2-3 งาน เริ่มเกิดการตั้งข้อสังเกตในชุมชนว่าการทำโครงการงานศพงคเหล้าอาจเป็นสิ่งอัปมงคลเพราะมีงานศพเกิดขึ้นติดต่อกัน แกนนำแก้ปัญหาด้วยการใช้**ทุนวัฒนธรรม**เรื่องการถกเถียงวิพากษ์ ถกวิเคราะห์ และหาข้อมูล แล้วนำข้อเท็จจริงมา

ชี้แจงกับคนในชุมชนว่าคนที่เสียชีวิตเป็นผู้สูงอายุหรือผู้ป่วยเรื้อรัง การตายที่เกิดขึ้นจึงเป็นเรื่องธรรมชาติ ทำให้ชุมชนเกิดความเชื่อมั่นที่จะดำเนิน โครงการต่อไป

ต่อมาเมื่อชุมชนต้องการต่อยอดความสำเร็จของ โครงการด้วยการรื้อฟื้นการทำปราสาทศพ และ โลงศพเอง ก็มีกระแสความวิตกกังวลว่าอาจขัดประเพณีและจะทำให้เกิดอาเพศ แขนงนำและ กลุ่มแกนนำก็ยังคงแก้ปัญหาโดยการ **ใช้ทุนวัฒนธรรม** ของตน โดยใช้ทั้งต้นทุนความรู้เก่าที่มีมา ยืนยันว่า เมื่อเริ่มมีการทำโลงศพและปราสาทศพในชุมชนเป็นครั้งแรกนั้น คนในชุมชนช่วยกันทำเอง ผนวกกับทุนความรู้ใหม่เรื่องวัฒนธรรมความเชื่อที่ได้จากการสอบถามพระสงฆ์ และทุนความรู้ใหม่เรื่องวิธีการและขั้นตอนในการทำโลงศพและปราสาทศพที่ได้จากการสอบถามช่างไม้จากใน ชุมชนและต่างอำเภอ

ในระยะแรกของการรื้อฟื้นทำโลงศพและปราสาทศพ แกนนำต้องทำหน้าที่เป็นผู้จัดการ ในภาพรวม ทั้งการสั่งงานเพื่อจัดหาและสั่งซื้อวัสดุ จ่ายงานให้คนที่มาร่วมกันทำงาน และคอยดูแล การทำงานในภาพรวม ซึ่งกระบวนการบริหารจัดการในลักษณะนี้ ก็ถือได้ว่าแกนนำก็ได้ **นำทุน วัฒนธรรม** ของตนมาใช้อีกเช่นเดียวกัน

5.3 ทุนของชุมชนบ้านดง นอกเหนือจากทุนของแกนนำ ชุมชนบ้านดงได้ใช้ทุนร่วม ของกลุ่ม (collectivity-owned capital) ที่เกื้อหนุนให้การดำเนิน โครงการประสบความสำเร็จ ดังต่อไปนี้

1) **ทุนวัฒนธรรมของชุมชนบ้านดง** ทุนวัฒนธรรมของชุมชนที่ชุมชนได้นำมาใช้ ในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดงเหล่านั้นประกอบไปด้วย **ทุนวัฒนธรรมที่เป็นองค์ความรู้** ได้แก่ **ประวัติศาสตร์ชุมชน** (ใช้เป็นข้อมูลในการโต้แย้งกับผู้คัดค้านการดำเนิน โครงการ) **การใช้ มาตรการชุมชน** (จากองค์ความรู้เรื่องการใช้มาตรการชุมชนในการจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ ป่า ชุมชน ไปจนถึงการปกครองภายในชุมชน ทำให้ชุมชนได้วางมาตรการชุมชนออกมากำกับวิถี ปฏิบัติของคนเพื่อให้โครงการงานศพดงเหล่าประสบความสำเร็จด้วยเช่นเดียวกัน) **งานช่างงานฝีมือ** (รื้อฟื้นทักษะและความชำนาญในการทำโลงศพและปราสาทศพ) **การทำเวทีประชาคม** (จากความรู้ เดิมในการทำเวทีประชาคมเรื่องการเปลี่ยนวิธีเลือกหัวหน้าหมวดบ้าน) และ **การบริหารจัดการด้าน การเงิน** (จากความรู้เดิมเรื่องจัดการกลุ่มออมทรัพย์) และ **ทุนวัฒนธรรมที่เป็นค่านิยม** ได้แก่ **ค่านิยมการยอมรับเสียงส่วนใหญ่** (ทำให้เกิดการยอมรับประมุขจากเวทีประชาคม) **ค่านิยมการ เคารพผู้อาวุโส** (ทำให้ยอมรับการดำเนินการตามมาตรการที่ได้ตกลงไว้ / ยอมรับการว่ากล่าว ตักเตือนโดยไม่โกรธเคืองกัน) และ **ค่านิยมการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน** (ทำให้เกิดการร่วมแรงร่วมใจ ช่วยเหลือกันในงานพิธีกรรม ถึงแม้ว่าจะไม่มีการเลี้ยงเหล้าในงานศพอีกต่อไป)

2) **ทุนทางสังคมของชุมชนบ้านดง** กรณีของชุมชนบ้านดงนั้น สามารถวิเคราะห์การมีอยู่ของทุนทางสังคมได้จากการที่คนในชุมชนทุกกลุ่มต่างสมัครใจมีส่วนร่วมในพิธีกรรมงานศพด้วยการสนับสนุนทั้งสิ่งของ (ข้าว ผลผลิตทางการเกษตรอื่นๆ) ทุนทรัพย์ และแรงกายแรงใจในการร่วมกันทำกิจกรรมต่างๆ ในพิธีกรรมตั้งแต่วันแรกจนถึงวันสุดท้าย โดยเฉพาะเมื่อต้องร่วมกันขับเคลื่อนโครงการงานศพคนเหล่า ก็ส่งผลให้ชุมชนได้นำเอาทุนทางสังคม โดยเฉพาะความเป็นเครือข่าย (การบอกเล่าข้อมูลและชี้แจงสร้างความเข้าใจต่อกัน ไปจากปากสู่ปาก การร่วมมือกันตรวจสอบคัดกรองภายในงานศพจนนำมาซึ่งความรู้สึกเกรงใจ) ออกมาใช้ในกระบวนการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจให้กับผู้มาร่วมงานศพ ทั้งคนในและคนนอกชุมชน ทำให้การดำเนินงานเกิดขึ้นอย่างราบรื่น โดยไม่มีความขัดแย้งที่รุนแรง

ทุนทางสังคมดังกล่าวที่เกิดขึ้นได้ก็เป็นเพราะชุมชนบ้านดงมีโครงข่ายการสื่อสารที่เข้มแข็งอยู่แล้ว ทำให้การแลกเปลี่ยนและถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารรวมถึงความคิดเห็นต่างๆ ภายในชุมชนหรือในเครือข่ายดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ ประสิทธิภาพของการสื่อสารภายในชุมชนนั้นเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งต่อความเข้มแข็งของเครือข่าย ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสรุปว่า โครงข่ายการสื่อสารนั้นถือเป็นองค์ประกอบสำคัญของทุนทางสังคมที่จะมองข้ามไปเสียไม่ได้

5.4 การเพิ่มทุนและการแปลงรูปของทุน การศึกษาครั้งนี้พบว่าผลที่เกิดขึ้นจากความสำเร็จในการขับเคลื่อนโครงการงานศพคนเหล่านั้น ส่งผลให้แกนนำชุมชนเกิดการเพิ่มทุนรวมทั้งมีการแปลงรูปของทุนปรากฏอยู่ด้วย ดังนี้

1) **การเพิ่มทุน** พบว่าแกนนำชุมชนมีการเพิ่มทุนทั้ง 4 ประเภท ได้แก่ **ทุนเศรษฐกิจ** (ค่าเดินทางและ/หรือค่าตอบแทนจากการเป็นวิทยากรให้องค์กรภายนอก) **ทุนวัฒนธรรม** (การเพิ่มพูนองค์ความรู้ด้านการทำวิจัยจากการปฏิบัติและการเข้าอบรม / ทุนวัฒนธรรมในรูปแบบของสถาบัน (institutionalized state) จากการได้รับเกียรติบัตรจากหน่วยงานระดับจังหวัดและการมีรายชื่อเป็นนักวิจัยของหน่วยงานระดับประเทศ) **ทุนทางสังคม** (การมีเครือข่ายภายนอกชุมชนเพิ่มมากขึ้น ทั้งที่เป็นชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชน หน่วยงานรัฐ และสถาบันการศึกษา) และ **ทุนสัญลักษณ์** (การได้รับการยกย่องเชิดชูเกียรติทั้งจากคนในชุมชน คนนอกชุมชน และจากหน่วยงานภายนอก)

2) **การแปลงรูปของทุน** พบว่ามีการแปลงรูปของ **ทุนวัฒนธรรม** (การใช้ความรู้ความสามารถทำโครงการงานศพคนเหล่า รวมไปถึงการทำกิจกรรมเพื่อชุมชนอื่นๆ ซึ่งดำเนินมาอย่างยาวนาน) ได้แปลงรูปเป็น **ทุนสัญลักษณ์** (ชื่อเสียงและความศรัทธาที่คนในชุมชนมีให้กับแกนนำชุมชน) และยังสามารถแปลงรูปมาเป็น **ทุนทางสังคม** (การมีเครือข่ายที่สามารถระดมสรรพกำลังมาช่วยเหลือได้ในยามที่ต้องการ) และ **ช่วยลดทุนเศรษฐกิจ** (ค่าใช้จ่ายในการไถนา) ในการดำเนินกิจกรรมเพื่อการยังชีพของแกนนำชุมชนได้อีกด้วย

6. การสรุปผลการวิจัยในประเด็นกระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลความสำเร็จ

ภายใต้หัวข้อการสรุปผลการวิจัยในประเด็นกระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลความสำเร็จ ผู้วิจัยได้แบ่งการนำเสนอออกเป็น 3 ประเด็น ประกอบด้วย ได้แก่ 1) กระบวนการขยายผลความสำเร็จของโครงการงานศพดเหล่า 2) องค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลความสำเร็จของโครงการงานศพดเหล่า และ 3) การวิเคราะห์เปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างระหว่างชุมชนต้นแบบและชุมชนขยายผล และบทเรียนที่ได้รับจากการขยายผล ดังต่อไปนี้

6.1 กระบวนการขยายผลความสำเร็จของโครงการงานศพดเหล่า การขยายผลความสำเร็จของชุมชนบ้านดงไปสู่อำเภอ จนกลายเป็นวาระระดับจังหวัดเกิดจากการร่วมแรงร่วมใจกันของบุคลากรหลายฝ่ายในจังหวัดลำปาง ทั้งหน่วยงานพัฒนาเอกชน หน่วยงานภาครัฐ คณะสงฆ์ เครือข่ายประชาคมดเหล่า ชมรมกำนันและผู้ใหญ่บ้าน เครือข่ายหมออนามัย และชุมชน โดยมีแกนนำสำคัญเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนคือสถาบันแสนพะญาทำหน้าที่ประสานงานหลัก ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ใน พ.ศ.2549 เพื่อดำเนินโครงการประชาคมดเหล่า มีระยะเวลาการดำเนินงาน 3 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2550-2552 โดยได้นำประเด็นการดเหล่าในงานศพของชุมชนบ้านดงเป็นแม่แบบในการเรียนรู้เรื่อง การกำหนดสภาพแวดล้อมให้เหมาะสมต่อการดเหล่าของชุมชน และส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้เพื่อ ดเหล่าในงานศพให้แก่ตำบลนาร่องใน 13 อำเภอ ได้แก่ 1) ต.นายาง อ.สบปราบ 2) ต.นิคมพัฒนา อ.เมือง 3) ต.ใหม่พัฒนา อ.เกาะคา 4) ต.แม่สัน อ.ห้างฉัตร 5) ต.เสริมซ้าย อ.เสริมงาม 6) ต.แม่ปู อ.แม่พริก 7) ต.เถินบุรี อ.เถิน 8) ต.แจ้ห่ม อ.แจ้ห่ม 9) ต.หัวเมือง อ.เมืองปาน 10) ต.ร่องเคาะ อ.วังเหนือ 11) ต.สบป่าด อ.แม่เมาะ 12) ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ และ 13) ต.หลวงใต้ อ.งาว มีรูปแบบเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม พร้อมทั้งขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวสู่นโยบายระดับ จังหวัด การดำเนินงานมีการขับเคลื่อนอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

6.2 องค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลความสำเร็จของโครงการ งานศพดเหล่า ผู้วิจัยจำแนกองค์ประกอบในกระบวนการสื่อสารออกเป็น 4 องค์ประกอบ ได้แก่ 1) ผู้ส่งสาร 2) สาร 3) ช่องทาง และ 4) ผู้รับสาร ทั้งนี้ ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการสื่อสารได้ นำเสนอไว้ในหัวข้อ 6.3 หน้า 571

1) ผู้ส่งสาร (sender) จำแนกเป็น ผู้ส่งสารในระดับนโยบาย (หน่วยราชการอัน ได้แก่ จังหวัดลำปาง ซึ่งมีข้าราชการระดับสูงตั้งแต่ผู้ว่าราชการจังหวัดและรองผู้ว่าราชการจังหวัดที่ ได้รับมอบหมายให้ดูแลโครงการ รวมถึงสถาบันแสนพะญาซึ่งมีบทบาทสำคัญในการนำเสนอ และผลักดัน โครงการงานศพดเหล่าให้ได้รับการพิจารณาจากจังหวัดจนกระทั่งกลายเป็นนโยบาย ของจังหวัดในที่สุด และ ผู้ส่งสารในระดับปฏิบัติการ ในที่นี้ คือผู้ที่ทำหน้าที่ขับเคลื่อนนโยบายงาน

ศพงคเหล่าในภาคปฏิบัติ ซึ่งครอบคลุมคนหลายกลุ่ม นับตั้งแต่ข้าราชการฝ่ายปกครอง ผู้นำระดับท้องถิ่น ข้าราชการด้านสาธารณสุข เจ้าหน้าที่อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) รวมไปถึงแกนนำโครงการงานศพงคเหล่าที่เป็นชาวบ้านทั่วไปซึ่งมีจิตอาสา ในขณะเดียวกัน สถาบันเสนา-พะหมาก็ทำหน้าที่เป็นผู้ส่งสารในระดับปฏิบัติการด้วยเช่นเดียวกัน

2) สาร (message) สารที่นำเสนอในการขับเคลื่อนโครงการงานศพงคเหล่าในระดับจังหวัดนั้น สามารถจำแนกได้ 3 ส่วนหลัก ได้แก่ สารที่นำเสนอโดยทีมงานสถาบันเสนา-พะหมญา สารที่เสนอโดยหน่วยงานราชการหรือหน่วยงานปกครองของจังหวัด และสารที่ปรากฏในระดับชุมชน โดยผู้วิจัยวิเคราะห์เนื้อหาสาร 4 มิติ ประกอบด้วย 1) มิติเชิงวัฒนธรรมความเชื่อ/หลักศาสนา 2) มิติแนวคิดทางสังคม/มาตรการทางสังคม 3) มิติเชิงเศรษฐกิจ และ 4) มิติเชิงสุขภาพ ซึ่งได้ข้อสรุปว่ามิติเชิงเศรษฐกิจเป็นสิ่งที่ได้รับการเน้นย้ำในสารที่เสนอทั้งโดยสถาบันเสนาพะหมญาหน่วยงานราชการ และเป็นประเด็นที่ปรากฏในสารระดับชุมชนมากที่สุด ซึ่งชี้ให้เห็นว่าในปัจจุบันปัจจัยด้านเศรษฐกิจหรือปัญหาปากท้องเป็นประเด็นที่ส่งผลกระทบต่อทุกภาคส่วนในสังคม มิติด้านเศรษฐกิจจึงถูกหยิบยกขึ้นมาเป็นเหตุผลเพื่อสร้างการยอมรับในตัวโครงการ

ในอีกด้านหนึ่ง มิติของสารด้านแนวคิดทางสังคม/มาตรการทางสังคม รวมถึงวัฒนธรรมความเชื่อ/หลักศาสนา ก็ปรากฏให้เห็นในสารที่หลายฝ่ายนำเสนอ มิตินี้เป็นมิติที่สะท้อนภาพโครงสร้างสังคมและความเป็นชุมชนเครือญาติของหมู่บ้านล้านนา

อย่างไรก็ดี มิติด้านวัฒนธรรมความเชื่อทางพุทธศาสนานั้นได้รับความสนใจน้อยลง ผู้ส่งสารที่ยังคงให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างข้อห้ามทางศาสนากับการดื่มเหล้าในงานศพโดยมากก็คือพระสงฆ์ ในขณะที่ฆราวาสไม่เห็นความสำคัญของประเด็นดังกล่าวมากเท่าที่ควร เช่นเดียวกับกับมิติด้านสุขภาพ ที่ไม่ได้รับการเน้นย้ำในสารว่าด้วยการงดเหล้าในงานศพมากนัก กรณีนี้อาจเป็นเพราะในสังคมของพื้นที่วิจัย การดื่มเหล้าเป็นวิถีปกติในวาระโอกาสต่างๆ อยู่แล้ว เพราะฉะนั้น ผู้สื่อสารอาจมองว่าการยกประเด็นสุขภาพมาเป็นสาระสำคัญในสารก็ไม่น่าจะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมากนัก

3) ช่องทาง (channel) การขับเคลื่อนโครงการงานศพงคเหล่าในระดับจังหวัดนั้นพบว่ามิช้องทางการสื่อสารที่หลากหลายมาก มีทั้งช่องทางที่แกนนำระดับจังหวัดใช้ในการขับเคลื่อนและช่องทางการสื่อสารที่แต่ละชุมชนได้สร้างสรรค์ขึ้นในพื้นที่ของตน ดังต่อไปนี้

ก. สื่อเวทีชุมชน เป็นสื่อที่มีบทบาทสำคัญมากที่สุดในกระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลโครงการงานศพงคเหล่าในแต่ละพื้นที่ เนื่องจากเป็นทั้งช่องทางการกระจายข้อมูลข่าวสารและพื้นที่สาธารณะในการรวมตัวของผู้คนเพื่อทำข้อตกลงและวางแนวทางปฏิบัติร่วมกัน

ข. **สื่อบุคคล** สื่อบุคคลที่สำคัญประกอบด้วยนายชาญ อุทธิยะ ผู้ประสานงานสถาบันแสนพระสุทนต์ และนายอินแก้ว เรือนปานันท์ แกนนำชุมชนบ้านดง

ค. **สื่อเฉพาะกิจ** ได้แก่ ป้ายไฉว์หน้าศพ สตึกเกอร์ ป้ายประชาสัมพันธ์โครงการ บอร์ดนิทรรศการ พวงหรีด เอกสารสิ่งพิมพ์ และแผ่นซีดีรอม

ง. **สื่อกิจกรรมพิเศษ** คือการจัดงานมหรรมงคลเหล่าในงานศพ จังหวัดลำปาง ซึ่งเป็นกิจกรรมขนาดใหญ่ ใช้เวลา 2 วัน มีผู้เข้าร่วมไม่ต่ำกว่า 400 คน

จ. **สื่อการแสดงพื้นบ้าน** ได้แก่ การแสดงคำวซอและดนตรีพื้นเมือง พบทั้งในการจัดงานมหรรมงคลเหล่าในงานศพ จังหวัดลำปาง และในการขับเคลื่อนโครงการงานศพมงคลเหล่าพื้นที่ขยายผลบางพื้นที่

4) **ผู้รับสาร (receiver)** เนื่องจากการขับเคลื่อนโครงการงานศพมงคลเหล่ามีการสื่อสารในหลายวาระโอกาสและหลายระดับ จึงสามารถจำแนกผู้รับสารได้ 5 กลุ่ม ได้แก่

ก. **ผู้รับสารในการประชุมเชิงนโยบาย** ได้แก่ หัวหน้าหน่วยงานราชการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับโครงการงานศพมงคลเหล่า เจ้าหน้าที่ของสถาบันแสนพระสุทนต์ และผู้นำชุมชน

ข. **ผู้รับสารในการจัดเวทีชี้แจงโครงการ** ซึ่งเป็นเวทีที่จัดขึ้นในระดับตำบลหรืออำเภอ ได้แก่ ข้าราชการ พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน แกนนำชุมชนในระดับท้องถิ่น ตัวแทนชาวบ้าน ซึ่งได้รับการเชิญให้มาเข้าร่วม หรือชาวบ้านผู้ที่เกิดความสนใจมาเข้าร่วมด้วยตนเอง

ค. **ผู้รับสารในการจัดเวทีประชาคม** เวทีประชาคมมีการจัดใน 2 ระดับ ได้แก่ เวทีประชาคมระดับตำบล (ผู้รับสารคือตัวแทนชุมชนภายในตำบลนั้นๆ) และเวทีประชาคมระดับหมู่บ้าน (ผู้รับสารคือตัวแทนครัวเรือนของหมู่บ้านนั้นๆ)

ง. **ผู้รับสารในการจัดพิธีกรรมงานศพ** คือคนส่วนใหญ่ในชุมชน

จ. **ผู้รับสารในการจัดงานมหรรมงคลเหล่าในงานศพ** ประกอบไปด้วยประชาชนในจังหวัดลำปาง โดยมากได้แก่ตัวแทนจากชุมชนหมู่บ้านต่างๆ และชุมชนนาร่อง และคนนอกพื้นที่ ได้แก่ ชุมชนจากจังหวัดอื่นๆ ที่เป็นเครือข่ายร่วมขับเคลื่อนโครงการงานศพมงคลเหล่าในจังหวัดของตน

6.3 การวิเคราะห์เปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างระหว่างชุมชนต้นแบบและชุมชนขยายผล และบทเรียนที่ได้รับจากการขยายผล การสรุปภายใต้หัวข้อนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งการสรุปออกเป็น 4 ประเด็น คือ 1) คุณลักษณะสำคัญของการขับเคลื่อนโครงการงานศพมงคลเหล่าของชุมชนบ้านดง 2) ผลการวิเคราะห์เปรียบเทียบชุมชนต้นแบบกับชุมชนขยายผล: ศึกษาเปรียบเทียบ

คุณลักษณะสำคัญ 3) การจัดกลุ่มชุมชนขยายผลจากผลสัมฤทธิ์ที่เกิดขึ้น และ 4) บทเรียนที่ได้รับจากการขยายผล โดยมีสาระสำคัญดังนี้

1) คุณลักษณะสำคัญของการขับเคลื่อนโครงการงานศพดहे้าของชุมชนบ้านดง การขับเคลื่อนโครงการงานศพดहे้าของชุมชนบ้านดงมีลักษณะสำคัญรวมทั้งสิ้น 13 ประการ ได้แก่

- ก. ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายใน
- ข. ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำตามธรรมชาติ
- ค. ใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม
- ง. มีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ
- จ. สื่อสารบนฐานข้อมูลเชิงประจักษ์ (การทำบัญชีค่าใช้จ่าย)
- ฉ. เน้นการสื่อสารกลุ่มเล็กและกลุ่มขนาดกลางอย่างเข้มข้นก่อนเข้าสู่กระบวนการ

ตัดสินใจ

- ช. ใช้ช่องทางการสื่อสารที่หลากหลาย
- ซ. ผู้มีส่วนได้เสียทุกฝ่ายได้เข้าร่วมในกระบวนการสื่อสารครบทุกขั้นตอน
- ฅ. เปลี่ยนพื้นที่พิธีกรรมงานศพให้เป็นพื้นที่สาธารณะ
- ญ. ใช้มาตรการเชิงสังคมภายในชุมชน
- ฎ. ใช้ต้นทุนภายในผสมผสานต้นทุนใหม่ภายนอก
- ฏ. บริบทชุมชนเป็นชุมชนเครือญาติ/ไม่มีโรงเหล้าเสรีภายในชุมชน
- จ. มีการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่น (นอกเหนือจากเหล้า)

2) ผลการวิเคราะห์เปรียบเทียบชุมชนต้นแบบกับชุมชนขยายผล: ศึกษาเปรียบเทียบคุณลักษณะสำคัญ ผู้วิจัยได้สรุปลักษณะการขยายผลในตำบลและหมู่บ้านขยายผลที่สำคัญ ทั้งนี้โดยยึดคุณลักษณะของชุมชนต้นแบบเป็นเกณฑ์เพื่อเปรียบเทียบว่าตำบลและหมู่บ้านขยายผลเหล่านั้นมีความเหมือนหรือต่างจากชุมชนต้นแบบอย่างไร โดยนำเสนอในตารางที่ 10.12

ชุมชนขยายผล	คุณลักษณะสำคัญในการขยายผล
1. ต.นาขาง อ.สพปราช	ชุมชนทั้งหมดเป็นชุมชนเครือญาติ การขับเคลื่อนโครงการเกิดจากผู้นำในระบบ คณะทำงานระดับตำบลมีองค์ประกอบหลักเป็นผู้นำชุมชน มีองค์กรสงฆ์สนับสนุน ช่องทางการสื่อสารหลักของคณะทำงานคือการประชุมประจำเดือนของทางอำเภอ เมื่อนำไปขยายผลในระดับหมู่บ้าน โดยมากไม่ได้เน้นการสื่อสารกลุ่มเล็ก/กลางอย่างเข้มข้นก่อนทำ

ชุมชนขยายผล	คุณลักษณะสำคัญในการขยายผล
ค.นายง อ.สบปราบ (ต่อ)	<p>ประชาคม คน ในชุมชนมีส่วนร่วมแต่ไม่ครบทุกชั้นตอน ไม่นับการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ ช่องทางหลักของการสื่อสารภายในหมู่บ้านคือการประชุมประจำเดือน การประชาสัมพันธ์ผ่านเสียงตามสาย และการติดป้ายประชาสัมพันธ์ในงานศพ</p>
- บ้านนายง ค.นายง	<p>คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ เป็นชุมชนเครือข่าย ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายใน ให้แบบจำลองการสื่อสารแบบพิธีกรรม มีกระบวนการสื่อสารกลุ่มเล็กอย่างเข้มข้นก่อนการประชุม คนในหมู่บ้านได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจและทดลองกระทำแต่ไม่ได้ร่วมวางแผน และ มีการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่นในภายหลัง</p> <p>คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ ไม่ได้ตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจแต่ใช้คณะทำงานตามรูปแบบ (คณะกรรมการหมู่บ้าน) ไม่มีความเข้มข้นเรื่องการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ ช่องทางการสื่อสารมีความหลากหลายน้อยกว่าชุมชนต้นแบบ มีโรงเหล้าเสรีตั้งอยู่ภายในหมู่บ้าน</p>
2. ต.นิคมพัฒนา อ.เมือง	<p>ชุมชนส่วนมากเป็นชุมชนแบบผสมผสาน การขับเคลื่อนโครงการเกิดจากแรงผลักดันจากภายนอก ผู้นำในระบบเคลื่อนไหวงานโดยตั้งคณะทำงานระดับตำบลที่ประกอบด้วย กลุ่มผู้นำในระบบและพระสงฆ์ มีการทำเวทีประชามระดับตำบลก่อนทำเวทีประชามระดับหมู่บ้าน ใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงถ่ายทอด (transmission model) เป็นหลัก ใช้การประชุมเป็นช่องทางการสื่อสารหลักระหว่างคณะทำงาน คนในชุมชนมีส่วนร่วมแต่ไม่ครบทุกชั้นตอน โดยมากขาดการสื่อสารกลุ่มเล็ก/กลางอย่างเข้มข้นเข้าสู่กระบวนการทำประชามในระดับหมู่บ้าน มีความพยายามสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ แต่กระบวนการได้มาซึ่งข้อมูลชุมชนยังขาดการเข้าไปมีส่วนร่วม การประชาสัมพันธ์โครงการใช้เสียงตามสาย และติดป้ายประชาสัมพันธ์ในงานศพ</p>
- บ้านนิคม ต.นิคมพัฒนา	<p>คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ หลังดำเนินโครงการ เกิดการขยายผล ไปสู่ประเด็นการลดเนื้อสัตว์ที่ใช้ประกอบอาหาร</p> <p>คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ ชุมชนเป็นชุมชนแบบผสมผสาน ความเปลี่ยนแปลงเกิดจากแรงผลักดันจากภายนอก ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ ไม่ได้ตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจแต่ใช้คณะทำงานตามรูปแบบ คนในชุมชนมีส่วนร่วม ไม่ครบทุกชั้นตอน ไม่มีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ ช่องทางการสื่อสารมีความหลากหลายน้อยกว่าชุมชนต้นแบบ การแก้ปัญหาบางอย่างทำให้พื้นที่พิธีกรรมกลายเป็นพื้นที่ของปัจเจกมากยิ่งขึ้น</p>

ชุมชนขยายผล	คุณลักษณะสำคัญในการขยายผล
3. ต.ร่องเคาะ อ.วังเหนือ	<p>โดยมากเป็นชุมชนแบบผสมผสาน มีโรงเหล้าเสรีในตำบล ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายนอก ผู้นำในระบบเป็นผู้เคลื่อนไหวงาน โดยแต่งตั้งคณะทำงานซึ่งเป็นกลุ่มผู้นำในระบบ ยังใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงถ่ายทอด โดยมากขาดการสื่อสารกลุ่มเล็ก/กลางอย่างเข้มข้น เข้าสู่กระบวนการทำประชาคมในระดับหมู่บ้าน คนในชุมชนมีส่วนร่วม ไม่ครบทุกขั้นตอน การสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ยังไม่ต่อเนื่องและไม่เข้มข้น ช่องทางการสื่อสารหลักภายในหมู่บ้านคือการประชุมประจำเดือน การพูดคุยของพระสงฆ์ และการประชาสัมพันธ์ผ่านเสียงตามสาย หลังดำเนินโครงการมีการขยายแนวคิดไปสู่ประเด็นอื่นในบางหมู่บ้าน</p>
- บ้านผ่าซอ ต.ร่องเคาะ	<p>คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ เน้นการใช้มาตรการทางสังคมภายในชุมชน ทำให้พื้นที่พิธีกรรมเป็นพื้นที่สาธารณะมากยิ่งขึ้น</p> <p>คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ เป็นชุมชนแบบผสมผสาน ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ ไม่ได้ตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ แต่ใช้คณะทำงานตามรูปแบบ ขาดการสื่อสารกลุ่มเล็ก/กลางอย่างเข้มข้นเข้าสู่กระบวนการทำประชาคมในระดับหมู่บ้าน คนในหมู่บ้านมีส่วนร่วมในการลงมือกระทำ และมีการเก็บข้อมูลเชิงประจักษ์บ้างแต่ยังไม่ต่อเนื่องและไม่เป็นระบบ</p>
4. ต.หัวเมือง อ.เมืองปาน	<p>เป็นชุมชนแบบผสมผสานระหว่างชาวไทยพื้นราบและชาวไทยภูเขาแต่ยังคงความเป็นชุมชนเครือญาติ ในตำบลมีโรงเหล้าเสรี ความต้องการเปลี่ยนแปลงมาจากภายใน ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นความร่วมมือระหว่างผู้นำตามธรรมชาติและผู้นำในระบบ มีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ ใช้เวทีเสวนาและการประชุมเป็นช่องทางการสื่อสารคณะทำงานระดับตำบล ใช้การสื่อสารกลุ่มใหญ่ (เวทีเสวนา) เพื่อสร้างความเข้าใจก่อนทำเวทีประชาคมในระดับหมู่บ้าน ใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม ใช้ทั้งต้นทุนภายในผสมผสานต้นทุนใหม่จากภายนอก ช่องทางการสื่อสารภายในชุมชนค่อนข้างหลากหลาย ภายหลังการขับเคลื่อนโครงการมีการขยายผลสู่ประเด็นอื่น</p>
- บ้านต้นจูน ต.หัวเมือง	<p>คุณลักษณะที่เหมือนชุมชนต้นแบบ เป็นชุมชนเครือญาติ ความต้องการเปลี่ยนแปลงมาจากภายในชุมชน ใช้แบบจำลองการสื่อสารแบบพิธีกรรม ใช้มาตรการทางสังคมภายในชุมชน มีกระบวนการสอดคล้องตรวจตราภายในพื้นที่พิธีกรรม มีการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่น</p> <p>คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบผนึกกำลังร่วมกับครูอาวุโส ไม่ได้ตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ แต่ใช้คณะทำงานตามรูปแบบ ยังไม่มีความเข้มข้นเรื่องการสื่อสารด้วย</p>

ชุมชนขยายผล	คุณลักษณะสำคัญในการขยายผล
- บ้านต้นจูน ค.หัวเมือง (ต่อ)	ข้อมูลเชิงประจักษ์ ช่องทางการสื่อสารมีความหลากหลายน้อยกว่าชุมชนต้นแบบ
5. ค.หลวงใต้ อ.จาว	เป็นชุมชนเครือข่าย มีโรงเหล้าเสรีในตำบล ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายนอก ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นการผสมผสานกับระหว่างผู้นำในระบบ เจ้าหน้าที่ภาครัฐ และผู้นำตามธรรมชาติ มีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ ใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม ใช้หลักสมัครใจของผู้เข้าร่วม มีการประสานระหว่างต้นทุนเก่าของชุมชนและต้นทุนใหม่จากภายนอก คณะทำงานระดับตำบลมีช่องทางการสื่อสารที่หลากหลาย ช่องทางประจำคือการประชุมประจำเดือน และมีช่องทางการสื่อสารอื่นๆ คือการทำเวที ช่องทางการสื่อสารในระดับหมู่บ้านมีความหลากหลาย คนมีส่วนร่วมครบทุกชั้นตอน (วางแผน แสดงความคิดเห็น ตัดสินใจ ลงมือกระทำ ประเมินผล) ให้ความสำคัญกับการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์อย่างสม่ำเสมอ หลังดำเนินโครงการมีการขยายผลที่สำคัญคือการสร้างเครือข่าย ร่วมกับหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่น
- บ้านใหม่เจริญสุข ค.หลวงใต้	คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ เป็นชุมชนเครือข่าย ใช้มาตรการทางสังคม มีช่องทางการสื่อสารที่หลากหลาย ทำให้พื้นที่พิธีกรรมมีสภาพเป็นพื้นที่สาธารณะมากยิ่งขึ้น มีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ หลังทำโครงการมีการขยายผลโดยปรับเปลี่ยนรายการอาหารเพื่อความประหยัด คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายนอก ไม่มีการตั้งคณะทำงานระดับหมู่บ้าน ใช้หลักสมัครใจเข้าร่วม โดยมีเจ้าหน้าที่ อสม .เป็นผู้ประสานงานหลัก
6. ค.แจ้ห่ม อ.แจ้ห่ม	เป็นชุมชนเครือข่าย ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายนอก ผู้นำการเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ คณะทำงานมาจากการผสมผสานระหว่างกลุ่มผู้นำในระบบ ผู้มีจิตอาสา และพระสงฆ์ การขับเคลื่อนยึดแนวทางสมัครใจของ อ.จาว เป็นต้นแบบ ใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม ช่องทางการสื่อสารของคณะทำงานระดับตำบลคือการประชุม ส่วนช่องทางการสื่อสารระดับหมู่บ้านคือใช้เวทีเสวนา (การสื่อสารกลุ่มใหญ่) แล้วทำเวทีประชาคม ใช้มาตรการทางสังคมกดดันทางอ้อม ใช้ป้ายประชาสัมพันธ์ในหมู่บ้าน มีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ ทำให้พื้นที่พิธีกรรมเป็นพื้นที่สาธารณะมากยิ่งขึ้น หลังการดำเนินโครงการมีการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่น
- บ้านฮ่องลี่ ค.แจ้ห่ม	คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ เป็นชุมชนเครือข่าย ใช้ต้นทุนภายในผสมผสานกับต้นทุนใหม่จากภายนอก มีช่องทางการสื่อสารที่หลากหลาย

ชุมชนขยายผล	คุณลักษณะสำคัญในการขยายผล
- บ้านฮ่องลี่ ต.แจ้ห่ม (ต่อ)	คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายนอก ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ ใช้การจัดเวทีและการประชุมหมู่บ้าน (การสื่อสารกลุ่มใหญ่) เป็นช่องทางการสื่อสาร ก่อนการทำเวทีประชาคม ยังไม่มีการสื่อสาร โดยใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ อย่างเป็นระบบ และยังไม่มีการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่น
7. ต.สบป่าด อ.แม่เมะ	เป็นชุมชนแบบผสมผสาน มีโรงเหล้าเสรีภายในชุมชน ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายใน ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำตามธรรมชาติ มีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ ใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม แนวทางการขับเคลื่อนโครงการมีความหลากหลาย ทั้งที่ใช้หลักความสมัครใจและการใช้มาตรการทางสังคมกดดัน ช่องทางการสื่อสารของคณะทำงานระดับตำบลคือการประชุม ช่องทางการสื่อสารในระดับหมู่บ้านมีความหลากหลาย หลังดำเนิน โครงการมีการขยายผล
- บ้านสบเต็น ต.สบป่าด	คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ เป็นชุมชนเครือญาติ ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายใน ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำตามธรรมชาติ เน้นการสื่อสารระหว่างบุคคลและการสื่อสารกลุ่มเล็กอย่างเข้มข้นก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจ มีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ ใช้ต้นทุนภายในผสมผสานกับต้นทุนใหม่ภายนอก ใช้มาตรการทางสังคมกดดันทางอ้อม มีช่องทางการสื่อสารภายในหมู่บ้านที่หลากหลาย หลังดำเนิน โครงการมีการขยายผลทั้งในด้านกิจกรรม วาระ โอกาสและพื้นที่ และสื่อบุคคล คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ ใช้กลไกทางศาสนาและการทำกิจกรรมกับกลุ่มเยาวชนเป็นแกนหลักในการขับเคลื่อน
8. ต.แม่ตัน อ.ห้างฉัตร	โดยมากเป็นชุมชนแบบผสมผสาน ในชุมชนมีโรงเหล้าเสรี ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายใน ผู้นำการเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำตามธรรมชาติ คณะทำงานระดับตำบลมีลักษณะผสมผสานระหว่างผู้นำในระบบ ผู้นำตามธรรมชาติ ผู้มีจิตอาสา แต่ยังขาดการบูรณาการการทำงานร่วมกันของคณะทำงานแต่ละภาคส่วน ช่องทางการสื่อสารของคณะทำงานระดับตำบลคือการประชุม ส่วนช่องทางการสื่อสารภายในหมู่บ้านมีความหลากหลาย
- บ้านโป่งขาก ต.แม่ตัน	คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ เป็นชุมชนเครือญาติ ใช้การสื่อสารกลุ่มเล็ก และกลุ่มขนาดกลางอย่างเข้มข้นก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจ ใช้ต้นทุนภายในผสมผสานกับทุนใหม่จากภายนอก ใช้มาตรการทางสังคมภายในชุมชน มีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์อย่างเป็นระบบ ทำให้พื้นที่พิธีกรรมเป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชนมากยิ่งขึ้น คนในชุมชนมีส่วนร่วมครบทุกขั้นตอน ไม่ติดป้ายประชาสัมพันธ์ในงาน

ชุมชนขยายผล	คุณลักษณะสำคัญในการขยายผล
<p>- บ้านโป่งขวาง ต.แม่สั่น (ต่อ)</p>	<p>ศพ หลังโครงการมีการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่น</p> <p>คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ ความต้องการเปลี่ยนแปลงมาจากภายนอก คณะทำงานมาจากกลุ่มผู้นำในระบบ</p>
<p>- บ้านส้มป่อย ต.แม่สั่น</p>	<p>คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายใน ผู้นำการเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำตามธรรมชาติ มีช่องทางการสื่อสารที่หลากหลาย มีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ด้วยการทำบัญชีค่าใช้จ่าย ทำให้พื้นที่พิธีกรรมกลายเป็นพื้นที่สาธารณะมากยิ่งขึ้น หลังดำเนินโครงการมีการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่น (เฉพาะกลุ่มที่สมัครใจเข้าร่วม)</p> <p>คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ ชุมชนเป็นชุมชนแบบผสมผสาน ยึดหลักสมัครใจเข้าร่วม ไม่มีการทำประชาคมภายในชุมชน ไม่มีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ ใช้ป้ายประชาสัมพันธ์เป็นช่องทางการสื่อสาร</p>
<p>9. ต.ใหม่พัฒนา อ.เกาะคา</p>	<p>ชุมชนส่วนมากเป็นชุมชนแบบผสมผสาน มีโรงเหล้าเสรีในชุมชน ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายนอก ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ มีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ ใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงถ่ายทอด (transmission model) ไม่มีการสื่อสารกลุ่มเล็ก/กลางอย่างเข้มข้นก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจในเวทีประชาคม ยังไม่มีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ ช่องทางการสื่อสารระหว่างคณะทำงานระดับตำบลกับคนในหมู่บ้านยังไม่หลากหลาย หลังการดำเนินโครงการยังไม่พบว่ามีผลขยายผลไปสู่ประเด็นอื่นๆ ที่ชัดเจน</p>
<p>- บ้านทุ่งขามใต้ ต.ใหม่พัฒนา</p>	<p>คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ เป็นชุมชนเครือข่าย ใช้การสื่อสารกลุ่มเล็กและกลุ่มขนาดกลางอย่างเข้มข้นก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจ มีช่องทางการสื่อสารค่อนข้างหลากหลาย ใช้กฎระเบียบของชุมชนกดดันผู้ฝ่าฝืนผิด</p> <p>คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายนอก ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ คณะทำงานเป็นคณะทำงานในระบบ ยังไม่มีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ หลังดำเนินโครงการยังไม่มีการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่น</p>
<p>10. ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ</p>	<p>ส่วนใหญ่เป็นชุมชนเครือข่าย มีโรงเหล้าเสรีในชุมชน ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายใน ผู้นำการเปลี่ยนแปลงเป็นผู้ในระบบร่วมกับกลุ่มผู้มีจิตอาสา มีการตั้งคณะทำงานระดับตำบลซึ่งโดยมากเป็นผู้นำในระบบ ช่องทางการสื่อสารของคณะทำงานระดับตำบลคือการประชุม การสื่อสารระดับตำบลใช้การสื่อสารกลุ่มใหญ่ (การทำเวที) ใช้มาตรการ</p>

ชุมชนขยายผล	คุณลักษณะสำคัญในการขยายผล
ค.เงินบุรี อ.เงิน (ต่อ)	<p>ชุมชนร่วมกับเจ้าหน้าที่ภาครัฐ (เจ้าหน้าที่สาธารณสุข) มีการตั้งคณะทำงานระดับตำบลซึ่งโดยมากเป็นผู้นำในระบบ คณะสงฆ์ และกลุ่มแม่บ้าน ช่องทางการสื่อสารระหว่างคณะทำงานระดับตำบลคือการประชุม ช่องทางการสื่อสารระหว่างคณะทำงานระดับตำบลกับคนภายในหมู่บ้านคือการทำเวทีประชาคม ใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงถ่ายทอด (transmission model) มีความหลากหลายของช่องทางการสื่อสารน้อยกว่าชุมชนต้นแบบ หลังการดำเนินโครงการมีการขยายผลสู่การประหยัดด้านอื่นๆ ในงานศพ</p>
- บ้านวังหิน ต.เงินบุรี	<p>คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ เป็นชุมชนเครือข่าย มีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ มีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ หลังดำเนินโครงการมีการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่น (ส่งเสริมให้เลี้ยงอาหารจานเดียว งดใช้ปราสาทศพ)</p> <p>คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายนอก ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ ใช้การสื่อสารกลุ่มใหญ่ (การประชุมหมู่บ้าน) เพื่อสร้างความเข้าใจก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจร่วมกัน ยึดหลักการสมัครใจเข้าร่วม ช่องทางการสื่อสารไม่หลากหลายเหมือนชุมชนต้นแบบ ช่องทางการสื่อสารหลักคือการประชุมหมู่บ้าน การพูดคุยแบบไม่เป็นทางการ พิธีกรรมงานศพ และการติดตั้งป้ายประชาสัมพันธ์ในงานศพ</p>
12. ต.แม่ปู้ อ.แม่พริก	<p>ส่วนใหญ่เป็นชุมชนเครือข่าย ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายนอก มีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ ไม่นำการสื่อสารกลุ่มเล็ก/กลุ่มขนาดกลางอย่างเข้มข้นก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจ ช่องทางการสื่อสารระหว่างคณะทำงานระดับตำบลกับคนในหมู่บ้านคือการทำเวทีประชาคม ส่วนช่องทางการสื่อสารในระดับหมู่บ้านถือว่ามีความหลากหลาย มีการใช้มาตรการทางสังคมเพื่อกดดันผู้ฝ่าฝืน ภายหลังจากดำเนินโครงการมีการขยายผลไปสู่ประเด็นการประหยัดด้านอาหาร</p>
- บ้านแม่ปู้ ต.แม่ปู้	<p>คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ เป็นชุมชนเครือข่าย ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายใน มีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ มีการใช้มาตรการทางสังคมและการออกกฎหมายชุมชน หลังดำเนินโครงการมีการขยายผลไปสู่การประหยัดค่าใช้จ่ายด้านอาหารในงานศพ</p> <p>คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ เน้นการสื่อสารกลุ่มใหญ่อย่างเข้มข้นก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจร่วมกัน</p>

ตารางที่ 10.12: ลักษณะการขยายผลในพื้นที่นำร่องแต่ละตำบล

3) การจัดกลุ่มชุมชนขยายผลจากผลสัมฤทธิ์ที่เกิดขึ้น จากผลการวิเคราะห์เปรียบเทียบคุณลักษณะสำคัญต่างๆ ของชุมชนต้นแบบและชุมชนขยายผลในระดับหมู่บ้านและระดับตำบล ทำให้สามารถจัดกลุ่มชุมชนขยายผลจากผลสัมฤทธิ์ที่เกิดขึ้นได้ดังนี้

ก. การจัดกลุ่มชุมชนขยายผลระดับหมู่บ้าน สามารถจัดกลุ่มชุมชนขยายผลระดับหมู่บ้านได้ 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) หมู่บ้านขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์มากกว่าชุมชนต้นแบบ 2) หมู่บ้านขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์ใกล้เคียงกับชุมชนต้นแบบ และ 3) หมู่บ้านขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์น้อยกว่าชุมชนต้นแบบ ดังต่อไปนี้

- หมู่บ้านขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์มากกว่าชุมชนต้นแบบ ผลการศึกษาไม่พบหมู่บ้านขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์มากกว่าชุมชนต้นแบบ แสดงว่าชุมชนอื่นสามารถยึดถือแนวทางการขับเคลื่อนของชุมชนบ้านดงเป็นแบบอย่าง (ideal type) สำหรับการขับเคลื่อนงานในพื้นที่ได้

- หมู่บ้านขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์ใกล้เคียงกับชุมชนต้นแบบ หมายความว่าแนวคิดเรื่องการงดเหล้าในงานศพได้รับการถ่ายทอดและนำไปปฏิบัติในหมู่บ้านทั้งหมู่บ้านมาถึงปัจจุบัน รวมถึงยังมีการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่นๆ นอกเหนือจากการงดเหล้าในงานศพ จำแนกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่

(1) หมู่บ้านที่มีการขยายผลด้านอาหาร ได้แก่ 1) บ้านนิคม ต.นิคมพัฒนา อ.เมือง 2) บ้านใหม่เจริญสุข ต.หลวงใต้ อ.งาว 3) บ้านท่าโป่ง ต.เสริมชัย อ.เสริมงาม 4) บ้านวังหิน ต.เถินบุรี อ.เถิน 5) บ้านแม่ปู่ ต.แม่ปู่ อ.แม่พริก

(2) หมู่บ้านที่มีการขยายผลด้านสิ่งของเครื่องใช้ประกอบพิธีกรรม ได้แก่ 1) บ้านนายาง ต.นายาง อ.สบปราบ 2) บ้านคันงูน ต.หัวเมือง อ.เมืองปาน 3) บ้านโป่งขาก ต.แม่สัน อ.ห้างฉัตร 4) บ้านสามขา ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ 5) บ้านวังหิน ต.เถินบุรี อ.เถิน

(3) หมู่บ้านที่มีการขยายผลด้านกิจกรรม ได้แก่ 1) บ้านสบเตี๊ยะ ต.สบป่าค้อ อ.แม่เมะ

- หมู่บ้านขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์น้อยกว่าชุมชนต้นแบบ หมายความว่าแนวคิดเรื่องการงดเหล้าในงานศพได้รับการถ่ายทอดและนำไปปฏิบัติในหมู่บ้านดังกล่าว แต่อาจยังไม่ทั่วถึงทั้งหมู่บ้าน หรือนำแนวคิดงดเหล้าในงานศพไปปฏิบัติแต่ยังไม่มีการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่นๆ ที่ชัดเจน หมู่บ้านเหล่านี้ประกอบด้วย 1) บ้านผ่าซอ ต.ร่องเคาะ อ.วังเหนือ 2) บ้านฮ่องลี่ ต.แจ้ห่ม อ.แจ้ห่ม 3) บ้านทุ่งขามใต้ ต.ใหม่พัฒนา อ.เกาะคา (ข้อ 1) ถึง 3) งดเหล้าในงานศพแต่การขยายผลยังไม่ชัดเจน 4) บ้านส้มป่อย ต.แม่สัน อ.ห้างฉัตร (ข้อ 4) มีการขยายผลไปสู่ประเด็นการประหยัดอาหารแต่ยังไม่สามารถงดเหล้าในงานศพได้ทั้งหมู่บ้าน)

ข. การจัดกลุ่มชุมชนขยายผลระดับตำบล สามารถจัดกลุ่มชุมชนขยายผลได้ทั้งสิ้น 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) ตำบลขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์มากกว่าตำบลของชุมชนต้นแบบ 2) ตำบล

ขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์ใกล้เคียงกับตำบลของชุมชนต้นแบบ และ 3) ตำบลขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์น้อยกว่าตำบลของชุมชนต้นแบบ ดังนี้

- ตำบลขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์มากกว่าตำบลของชุมชนต้นแบบ ได้แก่ ต.หลวงใต้ อ.งาว ซึ่งพบว่ามีการประสานงานกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ให้เข้ามารับลูกสานต่อโครงการงานศพดเหล่าได้สำเร็จ จนทำให้เกิดเป็นเครือข่ายโครงการงานศพดเหล่าทั่วทั้งอำเภอได้ในที่สุด การสร้างเครือข่ายกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีความสำคัญเพราะสามารถสร้างความยั่งยืนให้กับโครงการได้ในระยะยาว โดยองค์กรส่วนท้องถิ่นสามารถผนวกโครงการเข้าเป็นงานประจำ และสามารถจัดสรรงบประมาณมาสนับสนุนการขับเคลื่อนได้อย่างสม่ำเสมอ

- ตำบลขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์ใกล้เคียงกับตำบลของชุมชนต้นแบบ หมายความว่าในพื้นที่เหล่านี้ แนวคิดเรื่องการงดเหล้าในงานศพได้รับการถ่ายทอดและนำไปปฏิบัติอย่างกว้างขวางทุกหมู่บ้านทั่วทั้งตำบล รวมถึงเกิดการขยายผลจากประเด็นเรื่องการงดเหล้าไปสู่การประหยัดค่าใช้จ่ายในพิธีกรรมงานศพด้านอื่นๆ ด้วย ได้แก่ 1) ต.หัวเมือง อ.เมืองปาน 2) ต.เสริมซ้าย อ.เสริมงาม 3) ต.แม่ปู อ.แม่พริก

- ตำบลขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์น้อยกว่าตำบลของชุมชนต้นแบบ หมายความว่าแนวคิดเรื่องการงดเหล้าในงานศพได้รับการถ่ายทอดและนำไปปฏิบัติในหมู่บ้านต่างๆ ในตำบลดังกล่าว แต่ยังไม่ได้ผลครอบคลุมทุกหมู่บ้านในตำบลขยายผล ได้แก่ 1) ต.นิคมพัฒนา อ.เมือง 2) ต.ร่องเคาะ อ.วังเหนือ 3) ต.แจ้ห่ม อ.แจ้ห่ม 4) ต.สบป่าด อ.แม่เมาะ 5) ต.แม่สัน อ.ห้างฉัตร 6) ต.ใหม่พัฒนา อ.เกาะคา 7) ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ และ 8) ต.เดินบุรี อ.เดิน

4) **บทเรียนที่ได้รับจากการขยายผล** จากการศึกษาทำให้ได้ข้อสรุปว่าการสื่อสารเพื่อขยายผลในระดับจังหวัดนั้นเป็นการขยายผลโดยมีการวางแผน (by plan) เป็นหลัก มีบทเรียนที่น่าสนใจแบ่งเป็น 2 ระดับ ได้แก่ 1) บทเรียนที่ได้รับจากการขยายผลระดับหมู่บ้าน และ 2) และบทเรียนที่ได้รับจากการขยายผลระดับตำบล ดังนี้

ก. บทเรียนที่ได้รับจากการขยายผลระดับหมู่บ้าน จำนวน 11 ข้อ ดังนี้

- การถอดบทเรียนจากชุมชนต้นแบบนั้น จะต้องถอดออกมาและถ่ายทอดให้ครบถ้วนทั้งด้านเนื้อหา กระบวนการ และบริบทของชุมชนต้นแบบ และในขณะเดียวกันก็ต้องวิเคราะห์บริบทด้านต่างๆ ของชุมชนขยายผลว่ามีความเหมือนและความแตกต่างจากชุมชนต้นแบบในแง่มุมใดบ้าง ทั้งนี้เพื่อให้กระบวนการปรับประยุกต์เพื่อขยายผลเกิดประสิทธิภาพสูงสุด

- ผู้นำในการดำเนินโครงการจะเป็นผู้นำในระบบหรือผู้นำตามธรรมชาติก็ได้ แต่ตัวแปรที่สำคัญก็คือในชุมชนจะต้องใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม (ritualistic model) เป็นหลักในการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจระหว่างกันภายในชุมชน

- การขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าจำเป็นต้องมีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจขึ้นมาเป็นการเฉพาะ ยิ่งมีความหลากหลายของผู้เข้าร่วมเป็นคณะทำงานมากเท่าใด ก็เป็นตัวชี้วัดว่าระดับการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการวางแผนงานจะมีเพิ่มมากขึ้นเท่านั้น

- การสื่อสารอย่างเข้มข้นเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันภายในชุมชนก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจเป็นความจำเป็นสูงสุด

- แต่ละชุมชนจำเป็นจะต้องพัฒนาและใช้ประโยชน์จากช่องทางการสื่อสาร (channel) ที่มีอยู่ให้ได้มากที่สุด ซึ่งพบว่าช่องทางการสื่อสารที่สำคัญมีตั้งแต่สื่อบุคคล (ในชุมชน/นอกชุมชน) สื่อพิธีกรรม (พิธีกรรมงานศพ) สื่อการประชุม (หมู่บ้าน/หมวดบ้าน) รวมถึงหอกระจายข่าว (ในกรณีที่มีชุมชนมีหอกระจายข่าว) ควบคู่ไปกับการพัฒนาช่องทางการสื่อสารเฉพาะกิจขึ้นมาเป็นการเฉพาะ

- การขับเคลื่อนโครงการจะยึดหลักความสมัครใจหรือใช้การทำประชามติแล้วนำมาตราการชุมชนเข้าบังคับนั้น ต้องพิจารณาจากบริบทของแต่ละพื้นที่เป็นสำคัญ

- การใช้ต้นทุนภายใน (บุคลากรและเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม/ต้นทุนวัฒนธรรมและองค์ความรู้เกี่ยวกับชุมชน) มาผสานกับต้นทุนใหม่ภายนอก (บุคลากรจากภายนอก/องค์ความรู้จากภายนอก/ความรู้เรื่องการบริหารจัดการแบบสมัยใหม่) เป็นกลยุทธ์สำคัญในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่า

- การทำให้พื้นที่พิธีกรรมงานศพกลายเป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชนมากยิ่งขึ้นเป็นกลยุทธ์สำคัญต่อการสร้างความมีส่วนร่วม วิธีการสำคัญก็คือการสร้างกิจกรรมเพื่อให้เพื่อนบ้านสามารถมีส่วนร่วมเป็นผู้ผลิต (producer) ในพิธีกรรมได้มากขึ้น

- กระบวนการสื่อสารเพื่อถ่ายทอดผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการมีความสำคัญต่อการยอมรับในตัวโครงการ

- การสื่อสารเชิงสัญลักษณ์จะมีบทบาทสำคัญใน 2 กรณี ได้แก่ 1) ระหว่างการดำเนินโครงการ เพราะการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ช่วยรวบรัดและรวบยอด (shortcut) ความเข้าใจและตอกย้ำ (stress) การดำเนินโครงการต่อผู้คนที่ทั้งภายในและภายนอกชุมชน 2) ภายหลังจากดำเนินโครงการไปแล้ว ในกรณีของชุมชนที่ประสบความสำเร็จ ชุมชนสามารถใช้การสื่อสารเชิงสัญลักษณ์มาทดแทนการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ได้ แต่การสื่อสารเชิงสัญลักษณ์จะไม่มีพลังในกรณีที่ชุมชนนั้นๆ ไม่ได้ดำเนินการงคเหล่าในงานศพอย่างเคร่งครัด

- การสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์สามารถสร้างการยอมรับในตัวโครงการได้โดยปราศจากข้อกังขา

ข. บทเรียนที่ได้รับจากการขยายผลระดับตำบล จำนวน 7 ข้อ ดังนี้

- การขยายผลในระดับตำบลจะต้องมีการจัดตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจเป็นการเฉพาะ ความหลากหลายของผู้เข้าร่วมเป็นคณะทำงานถือเป็นปัจจัยสำคัญส่วนหนึ่งต่อความสำเร็จ

- คณะทำงานเฉพาะกิจระดับตำบลจะต้องมีการสื่อสารระหว่างกันภายในคณะทำงานอย่างสม่ำเสมอ
- การขยายผลในระดับตำบลโดยภาพรวมยังคงต้องใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม (ritualistic model) เป็นหลัก เพื่อเน้นการสร้างความเข้าใจร่วมกัน แต่ในบางสถานการณ์ก็จำเป็นต้องใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงถ่ายทอด (transmission model) ร่วมด้วย
- คณะทำงานระดับตำบลต้องสนับสนุนให้คนในชุมชนแต่ละชุมชนได้มีส่วนร่วมในตัวโครงการให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ตั้งแต่ขั้นตอนของการวางแผน แสดงความคิดเห็น ตัดสินใจ ลงมือกระทำ และประเมินผลลัพท์
- ต้องมีกระบวนการติดตามประเมินผลความสำเร็จของแต่ละชุมชนอย่างเข้มข้น ชัดเจน และเป็นระบบ
- การสื่อสารเชิงสัญลักษณ์มีความจำเป็นต่อการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าในระดับตำบล
- คณะทำงานระดับตำบลควรสนับสนุนให้ชุมชนมีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์

ข้อค้นพบสำคัญจากการศึกษาครั้งนี้ พบว่า**คุณลักษณะที่พึงประสงค์**ของการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าทั้งในระดับหมู่บ้านและระดับตำบล ประกอบด้วยคุณลักษณะ 2 ประเภทหลัก คือ **คุณลักษณะจำเป็น** (necessary attributes) และ**คุณลักษณะที่พอเพียง** (sufficient attributes)

คุณลักษณะจำเป็นหมายถึงปัจจัยจำเป็นที่ทำให้โครงการงานศพดเหล่าเดินหน้าได้ ซึ่งหากยังไม่พบคุณลักษณะดังกล่าวในชุมชนนั้นๆ ก็จะต้องสร้างให้เกิดขึ้น **คุณลักษณะจำเป็นระดับหมู่บ้าน**ประกอบด้วย 1) การสื่อสาร 2) คณะทำงาน 3) ต้นทุนชุมชน และ 4) การขยายผล **คุณลักษณะจำเป็นระดับตำบล**ประกอบด้วย 1) การสื่อสาร 2) คณะทำงาน และ 3) การขยายผล

คุณลักษณะที่พอเพียงหมายถึงปัจจัยที่หนุนเสริมคุณลักษณะจำเป็นและเป็นเครื่องการันตีความสำเร็จของการขับเคลื่อนโครงการ สามารถจำแนกได้เป็น 2 กลุ่มย่อย ได้แก่ **คุณลักษณะที่พอเพียงและเติมเต็มได้** (sufficient & repairable attributes) และ**คุณลักษณะที่พอเพียงและแทนที่ได้** (sufficient & replaceable attributes)

คุณลักษณะที่พอเพียงและเติมเต็มได้ หมายถึงคุณลักษณะที่สามารถเติมเต็มได้ด้วยปัจจัยบางประการเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์สูงสุด **คุณลักษณะที่พอเพียงและเติมเต็มได้ระดับหมู่บ้าน** ประกอบด้วย 1) ผู้นำ 2) ลักษณะชุมชน และ 3) ความต้องการเปลี่ยนแปลง **คุณลักษณะที่พอเพียงและเติมเต็มได้ระดับตำบล**ประกอบด้วย 1) แบบจำลองการสื่อสาร

คุณลักษณะที่พอเพียงและแทนที่ได้ หมายถึงคุณลักษณะที่สามารถแทนที่กันได้ ขึ้นอยู่กับบริบทของแต่ละชุมชน **คุณลักษณะที่พอเพียงและแทนที่ได้ระดับหมู่บ้าน** ประกอบด้วย 1) การสื่อสารกลุ่มเล็ก, กลางหรือการสื่อสารกลุ่มใหญ่ ก่อนเข้ากระบวนการตัดสินใจ 2) กลยุทธ์การเคลื่อนไหวงาน (ใช้มาตรการชุมชนหรือหลักสมัครใจเข้าร่วม) และ 3) การสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ (การทำบัญชี) หรือการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ **คุณลักษณะที่พอเพียงและแทนที่ได้ระดับตำบล** ประกอบด้วย 1) กลยุทธ์การเคลื่อนไหวงาน (ใช้มาตรการชุมชนหรือหลักสมัครใจเข้าร่วม) และ 2) การสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ (การทำบัญชี) หรือ การสื่อสารเชิงสัญลักษณ์

การอภิปรายผลการวิจัย

ภายใต้หัวข้อการอภิปรายผลการวิจัย ผู้วิจัยจะได้อภิปรายผลการวิจัยตามแนวคิดสำคัญซึ่งเป็นที่มาของการศึกษาในครั้งนี้ ประกอบด้วย แนวคิดเรื่องกระบวนการปรับแปลงความหมาย การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนาชุมชน พื้นที่สาธารณะ และแนวคิดเรื่องทุน ทั้งนี้ ผู้วิจัยมีความตั้งใจที่จะแสดงให้เห็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างประเด็นต่างๆ ดังนี้

1. ปัจจัยด้านเศรษฐกิจและการเมืองเชิงอำนาจทางสังคมและวัฒนธรรม: ตัวแปรหลักของความเปลี่ยนแปลงสภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพในสังคมไทย

นับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้รูปแบบและความหมายของพิธีกรรมงานศพในสังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปก็คือปัจจัยด้านเศรษฐกิจ และการเมืองเชิงอำนาจทางสังคมและวัฒนธรรม โดยภาพกว้างนับแต่อดีต ชนชั้นสูงในสังคมไทยเคยยึดกุมความหมายของพิธีกรรมงานศพในฐานะสัญลักษณ์เพื่อแสดงความแตกต่างทางศักดิ์นิยา ในขณะที่พิธีกรรมงานศพสำหรับคนทั่วไปนั้นมิในฐานะเป็นสื่อและพื้นที่สาธารณะของชุมชนเพื่อร่วมกันระลึกถึงและอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตาย แต่เมื่อระบบทุนนิยมขยายตัวในสังคมไทย กลุ่มชนชั้นกลางก็เริ่มขยายตัวและมีอิทธิพลเพิ่มมากขึ้น สิ่งที่ชนชั้นกลางกระทำก็คือการยึดกุมการสร้างความหมายใหม่ให้พิธีกรรมงานศพเป็นสัญลักษณ์เพื่อแสดงฐานะทางเศรษฐกิจและหน้าตาทางสังคม (การกระทำความดีแสดงถึงการต่อสู้ดิ้นรนของชนชั้นกลางที่ต้องการสลายเส้นแบ่งชนชั้นในระบบศักดิ์นิยา ด้วยการนิยามพิธีกรรมงานศพเสียใหม่ในทางที่สนับสนุนผลประโยชน์และฐานอำนาจของกลุ่มตน ไม่ต่างไปจากกลุ่มพ่อค้าในสังคมญี่ปุ่น โบราณที่ช่วงชิงอำนาจในการนิยามพิธีชงชาซึ่งกลุ่มตนเป็นผู้ประดิษฐ์ขึ้นให้เป็นพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์เพื่อคานอำนาจกับชนชั้นนักรบ (Kato, 2009)) ทั้งนี้โดยการทำให้พิธีกรรมงานศพกลายเป็นสินค้าและบริการ (ปัญญา เลิศสุขประเสริฐ, 2548) คนฐานะดีก็สามารถจัดงานศพแบบหรูหราโดยเลียนแบบให้ใกล้เคียงพิธีกรรมงานศพของชนชั้นสูง แต่ในขณะที่เดียวกันก็ส่งผลกระทบต่อเชิงวัฒนธรรมโดยลดสภาพของเจ้าภาพและแขกที่มาร่วมงานให้กลายเป็นเพียงผู้บริโภคนงานพิธีกรรมไปในที่สุด ซึ่ง

ความหมายใหม่ของพิธีกรรมงานศพได้แพร่กระจายและถ่ายทอดมายังกลุ่มคนอื่นๆ ในสังคมไทยด้วยในเวลาต่อมา

ในกรณีของกลุ่มชาติพันธุ์นั้น ในอดีตจะพบว่าปัจจัยด้านการเมืองเชิงอำนาจทางสังคมและวัฒนธรรมมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของพิธีกรรมงานศพ เช่น ยุคของจอมพล ป.พิบูลสงคราม มีการกลืนกลายทางวัฒนธรรมของชาวจีน ทำให้ชาวจีนบางส่วนต้องปรับประยุกต์รูปแบบพิธีกรรมให้มีความเป็นไทยมากยิ่งขึ้น (พวงทิพย์ เกิดทรัพย์, 2540) ส่วนชาวนนซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งในภาคอีสานก็ได้รับเอาความหมายเชิงสังคมวัฒนธรรมของพิธีกรรมงานศพของชาวไทยพุทธเข้ามาในพิธีกรรมงานศพของชาวนนด้วย เช่น เปลี่ยนจากการใส่ชุดประจำชาติพันธุ์มาเป็นชุดไว้ทุกข์สีดำในงานศพ หรือการที่ชาวนนซึ่งมีฐานะในชุมชนหันไปซื้อโลงศพในเมืองเพื่อแสดงฐานะหน้าตา จากเดิมที่เคยทำโลงศพเองภายในชุมชน (กัญจิมมา เรไร, 2543)

เมื่อล่วงเลยมาถึงปัจจุบัน งานวิจัยหลายชิ้นยังคงชี้ให้เห็นว่าสถานภาพของพิธีกรรมงานศพยังคงเกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยมีปัจจัยด้านเศรษฐกิจและการเมืองเชิงอำนาจทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นแรงผลักดันสำคัญเช่นเคย ทั้งกรณีลูกหลานชาวจีนบางส่วนเลือกที่จะคัดทอนขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมงานศพแบบจีนลงเพื่อลดค่าใช้จ่าย หรือเลือกทำพิธีแบบไทยพุทธไปเลยเพื่อให้อัตลักษณ์ความเป็นไทยของคนเด่นชัดขึ้น (พวงทิพย์, อ้างแล้ว) ในขณะที่ชาวบ้านในชุมชนวัดพระธาตุหนองบัว 1 จ.อุบลราชธานี ก็แสดงทัศนะว่าเหตุที่ชาวบ้านนิยมจัดพิธีกรรมงานศพใหญ่โตเพราะต้องการแสดงออกถึงฐานะทางเศรษฐกิจและสถานภาพทางสังคมของผู้ตายและครอบครัว ในขณะที่วิธีการแก้ไขปัญหาดังกล่าวนั้นจะกระทำได้อีกต่อเมื่อเจ้าภาพหันมายึดหลักการจัดงานศพแบบพอเพียง ไม่เกินฐานะของตนเท่านั้น (พระบุญธรรม สุทธิกุล, 2550)

แต่ในความเป็นจริง วิธีการแก้ไขปัญหาคความฟุ้งเฟ้อในการจัดพิธีกรรมงานศพโดยหันมายึดหลักพอเพียงนั้นไม่สามารถเกิดขึ้นได้โดยง่าย เพราะสังคมไทยโดยรวม ไม่ว่าจะสังคมเมืองหรือสังคมชนบท ล้วนอยู่ภายใต้โครงสร้างของระบบสังคมวัฒนธรรมที่ให้ความสำคัญกับภาพลักษณ์ภายนอก และระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่มีกลไกหลักในการกระตุ้นการบริโภคของคนในสังคมเพื่อผลิตมูลค่าส่วนเกินให้หล่อเลี้ยงระบบต่อไปได้เรื่อยๆ ด้วยเหตุนี้ “การเลี้ยงเหล้า” และ “พิธีกรรมงานศพ” สองสิ่งที่ดูเหมือนไม่น่าจะเข้ากันได้ ก็กลับพบปรากฏในพิธีกรรมงานศพแบบชาวนนในหลายพื้นที่ของสังคมไทย เพราะการเลี้ยงเหล้าเป็นกิจกรรมการบริโภคที่เข้ามาทดแทนกิจกรรมการผลิตในพิธีกรรมที่เริ่มสูญหายไป (กิจกรรมการทำโลงศพเองสูญหายไปเกือบหมดแล้ว ในขณะที่กิจกรรมการเตรียมสิ่งของหรือประกอบอาหารยังคงมีอยู่ในชุมชนชนบทบางส่วน แต่ในสังคมเมือง กิจกรรมเหล่านี้ล้วนใช้วิธีการซื้อหาหรือว่าจ้างเอาทั้งสิ้น) ทำให้คนที่มาร่วมงานมีกิจกรรมสังสรรค์ดื่มกินร่วมกัน ในอีกด้านหนึ่ง การเลี้ยงเหล้าก็กลายเป็นสัญลักษณ์ทางสังคมวัฒนธรรมที่บ่งชี้ว่าเจ้าภาพงานศพมีฐานะหน้าตาทางสังคม พิธีกรรมงานศพที่หรูหรา (ตามบริบททางสังคมของแต่ละชุมชน) และมักฟุ้งฟายด้วยการเลี้ยงเหล้าเบียร์จึงถูกผลิตซ้ำเรื่อยมา

ในขณะเดียวกัน การใช้พิธีกรรมงานศพเป็นสัญลักษณ์แสดงฐานะหน้าตาทางสังคมก็มีต้นทุนสูงสำหรับเจ้าภาพ เพราะการแสดงฐานะหน้าตาผ่านสัญลักษณ์ต้องมีค่าใช้จ่ายเสมอ ในยามที่สภาพเศรษฐกิจโดยรวมอยู่ในภาวะปกติก็อาจไม่ใช่อุปสรรคมากนัก แต่เมื่อใดก็ตามที่สภาพเศรษฐกิจโดยรวมและของปัจเจกอยู่ในสภาพถดถอย การจัดพิธีกรรมงานศพเพื่อแสดงฐานะก็จะทำให้เกิดสถานการณ์ที่เรียกว่า “คนตายขายคนเป็น” ขึ้นมาทันที สังคมไทยหลังวิกฤตเศรษฐกิจปี 40 ก็เช่นเดียวกัน ผู้คนจากหลายชุมชนจึงเริ่มต้นตั้งคำถามต่อการใช้พิธีกรรมงานศพเป็นเครื่องแสดงฐานะหน้าตาว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องจริงหรือไม่ นำไปสู่ความพยายามเปลี่ยนแปลงทั้งกิจกรรมและความหมายของพิธีกรรมงานศพเพื่อแสดงฐานะหน้าตาทางสังคม เช่น ชุมชนบ้านดิว อ.หล่มสัก จ.เพชรบูรณ์ ได้ตกลงร่วมกันที่จะยกเลิกธรรมเนียมการเลี้ยงเหล้าในงานศพของชุมชน (เขวภา โตสงวน และคณะ, 2551) ความพยายามของคณะสงฆ์และชาวบ้านที่ อ.นาหมื่น จ.น่าน ที่ร่วมกันรวบรวมข้อมูลและที่มาที่เกี่ยวข้องกับประเพณีและความเชื่อของชุมชนเรื่องการเผาศพเพื่อนำมาหาข้อสรุปเกี่ยวกับรูปแบบ การจัดพิธีกรรมงานศพที่เรียบง่ายและประหยัด (พระปลัดอินันท์ อภิปัญญา และคณะ ใน กชกร ชินะวงศ์ และคณะ, 2548) รวมถึงชุมชนบ้านดงซึ่งเป็นพื้นที่หลักของการวิจัยในครั้งนี้

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนบ้านดงเกิดค่านิยมและธรรมเนียมการเลี้ยงเหล้าในงานศพก็คือ ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ (รายได้เพิ่ม) และสังคมวัฒนธรรม (การรับค่านิยมการจัดงานศพเพื่อแสดงฐานะหน้าตา) แต่ในขณะเดียวกัน แรงบีบบังคับทางเศรษฐกิจก็เป็นปัจจัยกดดันให้ชุมชนรวมพลังกัน รื้อถอนความหมายของเหล้าและพิธีกรรมงานศพในฐานะสัญลักษณ์แสดงฐานะหน้าตาออกไป แล้วนำความหมายดั้งเดิมของพิธีกรรมงานศพในฐานะสื่อและพื้นที่เพื่อระลึกและอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตายกลับมาผลิตซ้ำอีกครั้ง เพื่อเปิดพื้นที่พิธีกรรมงานศพให้เป็นพื้นที่สาธารณะที่คนทุกคนในชุมชนสามารถมีส่วนร่วมในฐานะผู้ผลิตในพิธีกรรมได้มากขึ้น

2. จิตสำนึกแบบรวมหมู่ (collective consciousness): แนวคิดเบื้องหลังของชุมชนในกระบวนการปรับพื้นที่ส่วนตัวให้เป็นพื้นที่สาธารณะมากยิ่งขึ้น

ประเด็นที่น่าสนใจประการหนึ่งเกี่ยวกับความสำเร็จในการปรับพื้นที่พิธีกรรมงานศพให้เป็นพื้นที่สาธารณะ (public sphere) มากยิ่งขึ้น ซึ่งในทัศนะของคนยุคปัจจุบันหรือคนในสังคมเมืองจะเห็นว่าพื้นที่พิธีกรรมงานศพนั้นเป็นพื้นที่ส่วนตัว (private sphere) ของแต่ละครอบครัวมากกว่า ดังนั้นการที่กลุ่มแกนนำของชุมชนบ้านดงใช้กลยุทธ์การสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์โดยการมีส่วนร่วมทำบัญชีค่าใช้จ่ายในงานศพอย่างเป็นระบบ รวมไปถึงการเข้าสอดส่องตรวจตราในพื้นที่พิธีกรรมไม่ให้มีการลักลอบดื่มเหล้าจึงไม่น่าจะทำได้ง่ายคายนัก ด้วยเหตุนี้ จึงมีคำถามตามมาว่า “แกนนำทำได้อย่างไร” และ “เพราะเหตุใดเจ้าภาพจึงยินยอม”

ผู้วิจัยพยายามค้นหาคำตอบของคำถามเหล่านี้ด้วยการตีความหมายปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง และความสัมพันธ์เชื่อมโยงของปรากฏการณ์เหล่านั้น

ไม่ว่าจะเป็นประเพณี “การขอมเงิน ขอมครัว” การช่วยเหลือเจ้าภาพของเพื่อนบ้านในการจัดโต๊ะกางเต็นท์ หรือปรุงอาหาร การทำหน้าที่ของคณะกรรมการกลุ่มฌาปนกิจซึ่งคอยรวบรวมเงินช่วยเหลือให้กับเจ้าภาพอย่างเป็นระบบ การร่วมดูแลรายละเอียดของพิธีกรรมโดยผู้สูงอายุให้มีสิ่งใดขาดตกบกพร่อง กิจกรรมเหล่านี้ในสายตาของคนในชุมชนเองอาจเห็นเป็นเรื่องธรรมดาสามัญ แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นรูปธรรมของจิตสำนึกแบบรวมหมู่ (collective consciousness) ซึ่งชี้ให้เห็นวิถีคิดแบบ “งานหน้าหมู่ ของหน้าหมู่” ของชาวบ้านนั่นเอง

“งานศพเป็นเรื่องหน้าหมู่ เป็นงานหน้าหมู่ จะมีเงินไม่มีเงินก็จ้าง ก่อต้องอาศัยคนหมู่มากมาช่วยกัน เงินสงเคราะห์ต่างๆ นาๆ ก่อได้จากการที่ชาวบ้านมาช่วยกันขอม เรื่องเงินเรื่องทอง เจ้าภาพเป็นจะหื้อหมู่ตีสนิทก้า ตอนนั้นเป็นเสรำเป็นโศกก่ต้องเข้าไปจ๊วย ตอนเฮายะงานศพดเหล่า เฮาก่ออุ้กันว่าสมมุติคนมีสตางค์จะเลียง (เหล่า) ชาวบ้านก่ว่าถ้าเลียงจะบ่จ๊วยงาน เจ้าภาพคนสองคนก่จะบ่ได้ บ่มีคนเผ่าคนแก่จ๊วยดาขัน มันก่อยู่บ่ได้..(งานศพเป็นเรื่องส่วนรวม เป็นงานส่วนรวม จะมีเงินไม่มีเงินก็ช่าง ก็ต้องอาศัยคนหมู่มากมาช่วยกัน เงินสงเคราะห์ต่างๆ นาๆ ก็ได้มาจากการที่ชาวบ้านมาช่วยกันลงขัน เรื่องเงินเรื่องทองเจ้าภาพจะให้กลุ่มที่สนิทกันถือ (บริหารการใช้จ่าย) ตอนนั้นเค้ากำลังเสรำโศกก่ต้องเข้าไปช่วย ตอนเราทำงานศพดเหล่า เราก็กู้กันว่าสมมุติคนมีสตางค์จะเลียงเหล่า ชาวบ้านก่ว่าถ้าเลียงจะไม่ช่วยงาน เจ้าภาพคนสองคนก่ทำไม่ได้ ไม่มีคนเผ่าคนแก่ช่วยประเคนขัน มันก่อยู่บ่ได้..)” (อินแก้ว เรือนปานนท์, สัมภาษณ์ทางโทรศัพท์, 19 ธันวาคม 2553)

จิตสำนึกแบบรวมหมู่ (collective consciousness) คือจิตสำนึกของปัจเจกที่มองเห็นความเชื่อมโยงสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับกลุ่มของตนในมิติต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นความผูกพัน ความร่วมมือ อำนาจ และผลประโยชน์ จิตสำนึกดังกล่าวมีที่มาจากความต้องการ (needs) ของมนุษย์ เคลาส์ เนิร์นเบอร์เจอร์อธิบายว่าความต้องการนั้นมี 2 ระดับ ระดับแรกคือความต้องการพื้นฐานทั่วไป อาทิ ความต้องการทางกายภาพ หรือเศรษฐกิจ และระดับที่สองคือความต้องการขั้นสูง อาทิ ความต้องการที่เกิดขึ้นภายใต้ระบบความหมายหรือความเชื่อของกลุ่มวัฒนธรรมที่ตนสังกัด ความต้องการความมั่นใจถึงสิทธิในการดำรงอยู่ การยอมรับและได้เป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม และความต้องการมีอำนาจเพียงพอเพื่อเข้าถึงหรือบรรลุเป้าหมาย ความต้องการทั้งสองระดับนั้นมิได้แยกขาดออกจากกันแต่อย่างใด โดยความต้องการขั้นสูงจะแฝงอยู่ในระดับที่ลึกกว่า (depth dimension) ของความต้องการพื้นฐาน มนุษย์ทำสิ่งต่างๆ ก็เพื่อให้บรรลุความต้องการทั้งสองระดับดังกล่าว (ทั้งโดยที่รู้สำนึกหรือไม่รู้สำนึกก็ได้) (Numberger, 1999:144-151) คนมักจะตระหนักถึงความสำคัญของความเป็นกลุ่มก้อนก็ต่อเมื่ออยู่ในภาวะวิกฤต เนื่องจากในยามนั้นแหล่งความรู้หรือภูมิปัญญาในการแก้ไข

ปัญหาโดยมากมักมาจากองค์ความรู้ของกลุ่มหรือส่วนรวม มิใช่องค์ความรู้ของปัจเจกโดยลำพัง (Derezotes, 2006: 117)

จิตสำนึกแบบรวมหมู่ของคนชุมชนบ้านดงมิได้เกิดขึ้นแบบลอยๆ แต่เกิดขึ้นภายใต้บริบททางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมเฉพาะตัวที่ส่งผลต่อความต้องการทั้งสองระดับ ซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดจิตสำนึกแบบรวมหมู่ (และแน่นอนว่าย่อมแตกต่างจากจิตสำนึกแบบปัจเจกของคนที่อยู่ภายใต้บริบททางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมแบบชุมชนเมืองสมัยใหม่)

สภาพความเป็นชุมชนหรือญาติภายในระบบเศรษฐกิจที่ฐานการผลิตทางการเกษตรยังคงเป็นเส้นทางหลักในการเลี้ยงชีพของคนหมู่มากในชุมชน เป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดจิตสำนึกแบบรวมหมู่ เพราะทั้งความต้องการพื้นฐานและความต้องการขั้นสูงของปัจเจกในชุมชนที่จะได้รับการตอบสนองเกี่ยวพันอย่างเหนียวแน่นกับกลุ่มหรือส่วนรวม ไม่ว่าจะเป็ความต้องการด้านกายภาพ เช่น หากต้องการสร้างบ้านสักหลัง ย่อมเกี่ยวพันกับมติของคณะกรรมการหมู่บ้านที่จะพิจารณาให้ตัดไม้ในป่าชุมชนได้หรือไม่ เมื่อต้องจัดงานพิธีกรรมและต้องเตรียมอาหารเพื่อเลี้ยงดูคนจำนวนมาก ก็ต้องอาศัยแรงงานและน้ำใจจากเพื่อนบ้านในการปฏิบัติภารกิจให้ลุล่วงลงได้

เมื่อพิจารณาถึงความต้องการขั้นสูงภายใต้ระบบความหมายของสังคมหรือญาติ ความสัมพันธ์ฉันเครือญาติรวมถึงค่านิยมการช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นสิ่งที่ชุมชนยกย่องให้คุณค่า เพราะสร้างความอบอุ่นใจและความมั่นใจต่อปัจเจกว่าตนมีกลุ่มที่สังกัด และสามารถเข้าถึงทรัพยากรของกลุ่มหรือได้รับความช่วยเหลือยามคับขัน ผู้ที่ได้รับการยอมรับให้เป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มก็คือผู้ที่รู้จัก “เอาพี่ เาน้อง เอาเพื่อนเอาพี่น้อง” หรืออีกนัยหนึ่งคือผู้ที่ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์กับญาติพี่น้องและเพื่อนบ้าน (เพื่อนบ้านมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดไม่แตกต่างไปจากเครือญาติ และโดยมากยังสามารถอ้างอิงถึงความสัมพันธ์ฉันเครือญาติได้ในทางใดทางหนึ่งเสมอ ดังเช่น เมื่อแกนนำแนะนำให้ผู้วิจัยรู้จักกับชาวบ้านบางคนในชุมชน นอกเหนือจากการแนะนำชื่อแล้ว ก็จะมีการขยายความต่อบุคคลดังกล่าว “มีศักดิ์เป็นหลาน เพราะเป็นญาติกับหลานสะใภ้” เป็นต้น ซึ่งหากใช้ระบบคิดและตรรกะแบบสังคมเมือง อาจตัดสินว่าแกนนำกับบุคคลดังกล่าวนี้ไม่มีความเกี่ยวพันในเชิงเครือญาติเลยแม้แต่น้อย แต่สำหรับคนในชุมชนบ้านดงแล้ว ความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าวนี้เป็นความสัมพันธ์ฉันเครือญาติทั้งสิ้น) เพราะทั้งญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านต่างมีบทบาทต่อปัจเจกในแง่มุมต่างๆ ของการดำรงชีวิตทั้งการตอบสนองทางกายภาพและทางจิตใจ ดังที่แกนนำระบุว่าแม้จะเป็นคนมีฐานะ แต่ถ้าหากไม่ได้รับการยอมรับจากสังคม (คนเฒ่าคนแก่ไม่ช่วยเหลือจัดการด้านพิธีกรรม) ก็จะอยู่ในชุมชนอย่างไม่มีความสุข หรือแม้กระทั่งจิตสำนึกร่วมของทั้งเจ้าภาพงานศพและคนในชุมชนว่าเงินที่ได้มาประกอบพิธีกรรมก็ล้วนเป็นเงินจากการรวบรวมจากญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านนั่นเอง

ข้อค้นพบดังกล่าวจึงนำมาสู่ข้อสรุปว่าจิตสำนึกแบบรวมหมู่เป็นแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังความสำเร็จของการทำให้พื้นที่พิธีกรรมงานศพกลายเป็นพื้นที่สาธารณะ ซึ่งจิตสำนึกแบบรวมหมู่ก็

มิได้เกิดขึ้นอย่างลอยๆ แต่เกิดขึ้นภายใต้บริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่ปัจเจกต้องพึ่งพาอาศัยเพื่อนบ้าน ชุมชน รวมถึงสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติสูง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดวัตถุนิยมของความคิดหรือจิตสำนึกของคาร์ล มาร์กซ์ที่ระบุว่า ความคิดหรือจิตสำนึกทางสังคม (social consciousness) ของปัจเจกนั้น ก่อรูปมาจากสภาพความเป็นจริงทางสังคม (social being) ที่อยู่ล้อมรอบตัวของเขานั้นเอง (กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน, 2551: 53-54) เช่นเดียวกับสภาพความเป็นจริงของชุมชนบ้านดงที่ยังมีความเป็นชุมชนสูง แต่ในขณะเดียวกันชุมชนก็เริ่มได้รับอิทธิพลจากระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมของโครงสร้างสังคมโดยรวม ทำให้คนในชุมชนเริ่มมีค่านิยมบริโภคเพื่อแสดงฐานะ (จิตสำนึกแบบปัจเจกที่เริ่มขยายตัว) แต่เพราะชุมชนยังมีจิตสำนึกแบบรวมหมู่เป็นฐานที่แข็งแกร่ง จึงทำให้โครงการงานศพงดเหล้าประสบความสำเร็จได้ในที่สุด

3. กระบวนการต่อสู้ทางความหมายไม่เคยหยุดนิ่ง เพราะไม่มีความหมายใดจะยึดกุมพื้นที่ทางความคิดของคนได้เบ็ดเสร็จเด็ดขาด และความหลากหลายของความหมายก็เป็นตัวแปรที่ทำให้กระบวนการปรับเปลืองความหมายมีความซับซ้อน

กระบวนการปรับเปลืองความหมายของเหล้าและพิธีกรรมงานศพที่คนในชุมชนบ้านดงร่วมกันกระทำชี้ให้เราเห็นว่า ยิ่งตัวหมาย (signifier) มีความหมายที่ซับซ้อนมากเท่าใด กระบวนการปรับเปลืองความหมายก็ยิ่งเพิ่มความยากและซับซ้อนมากขึ้น ความสำเร็จในการขับเคลื่อนโครงการงานศพงดเหล้าของชุมชนบ้านดงชี้ชัดว่ากระบวนการปรับเปลืองความหมายของเหล้าในพิธีกรรมงานศพที่เกิดขึ้นนั้น มิได้เป็นการรื้อถอนความหมายทุกอย่างเกี่ยวกับเหล้าออกไปทั้งหมด แต่มีทั้งการประนีประนอมด้านความหมาย (โดยให้ความสำคัญกับกาลเทศะและจุดยืนของแขกผู้มาร่วมงาน และให้ความหมายด้านลบของเหล้าเพื่อให้ความหมายด้านบวกเสียสมดุล) และการรื้อถอนมายาคติของเหล้า

เหล้าในบริบทของการศึกษาคำนี้ เป็นทั้งตัวหมาย (signifier) และสิ่งที่หมายถึง (signified) ในคราวเดียวกัน ในฐานะที่เป็นตัวหมาย เหล้าได้ถูกให้ความหมายโดยอรรถ (denotative meaning) ในแง่ของเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ที่คนมักดื่มในยามพบปะสังสรรค์เพื่อผ่อนคลาย ซึ่งแท้ที่จริงแล้วเมื่อพิจารณาในบริบทของพิธีกรรมงานศพ ความหมายโดยอรรถของเหล้าดังกล่าวมีความหมายโดยนัย (connotative meaning) ของตัวหมายในฐานะที่เป็นสิ่งตอบแทนเพื่อขอบคุณแขกและสิ่งเชื่อมโยงผู้คน เราจำเป็นต้องถอดรหัสความหมายของเหล้าในฐานะสิ่งที่หมายถึง (signified) อีกครั้งเพื่อค้นหาความหมายโดยนัยของสิ่งที่หมายถึงหรือมายาคติ (myth) ที่ซ่อนอยู่ด้านในสุด ผลจากการพูดคุยสอบถามคนในชุมชนต่างๆ เกี่ยวกับเหตุผลที่เจ้าภาพต้องเลี้ยงเหล้า คำตอบซ้ำๆ ที่ได้รับก็คือต้องเลี้ยงเพื่อตอบแทนผู้มาร่วมงาน เมื่อไปร่วมงานของเขา เขาก็เลี้ยง เมื่อมาถึงงานของเราจะไม่เลี้ยงได้อย่างไร บางส่วนระบุว่าเกรงจะดูนิทรวาดตระหนี่ถี่เหนียวจึงต้องเลี้ยงเหล้า แสดงว่าชาวบ้านได้ประกอบสร้าง (construct) มายาคติของเหล้าว่าเป็นสัญลักษณ์ที่บ่งบอกถึงฐานะและหน้าตา (ความใจกว้าง) ของเจ้าภาพงานศพนั่นเอง

เพราะความหลากหลายและซับซ้อนของความหมายดังกล่าว การปรับแปลงความหมายจึงมิใช่เรื่องง่าย แก่นนำโครงการต้องเลือกที่จะประนีประนอมกับความหมายโดยนัยของเหล่าในฐานะ “สิ่งตอบแทนเพื่อขอบคุณ” และ “สิ่งเชื่อมโยงผู้คน” โดยยังคงยอมรับความหมายโดยนัยดังกล่าวในบริบทของงานมงคลอื่นๆ (ไม่ห้ามเลี้ยงเหล้าในงานเหล่านั้น) แต่ชี้ประเด็นเรื่องกาละเทศะว่างานศพมีบริบทที่แตกต่างออกไปเพราะเจ้าภาพไม่ได้เตรียมการและอยู่ในภาวะเศร้าโศก เป็นการปรับเปลี่ยนโดยหันมาให้ความสำคัญกับจุดยืนของแขกผู้มาร่วมงาน สร้างมุมมองของแขกใหม่ว่าแขกต้องเห็นใจเจ้าภาพโดยไม่สร้างภาระด้วยการดื่มเหล้าในงานศพ รวมทั้งการเผยให้เห็นความหมายด้านลบของเหล่าในฐานะสิ่งสร้างภาระนี้สินให้เจ้าภาพงานศพผ่านการทำบัญชีค่าใช้จ่ายในงานศพแล้วนำมาแสดงให้เห็น โดยทั่วกัน

ส่วนการรื้อถอนมายาคติของเหล่าในฐานะสิ่งแสดงฐานะหน้าตานั้น **ต้องทำความเข้าใจกับการรื้อถอนและสร้างใหม่ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพิธีกรรมงานศพด้วย** เนื่องจากเหล่าเป็นเพียงสัญลักษณ์หนึ่งในพิธีกรรมงานศพ ซึ่งมีฐานะเป็นชุดของสัญลักษณ์ (a set of signs) พิธีกรรมงานศพจะเป็นชุดสัญลักษณ์เพื่อแสดงฐานะและหน้าตาทางสังคมของเจ้าภาพได้ นอกจากเหล่า ในพิธีกรรมก็ยังต้องมีสัญลักษณ์อื่นๆ มาชุมนุมร่วมกันอีกหลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็นโลงศพ (ในภาพรวม โลงศพในสังคมไทยปัจจุบันมีราคาตั้งแต่หลักร้อย แต่โลงศพที่มีราคาแพงที่สุดคือหีบมุกแกะลายสรวรรคา 450,000 บาท (ฉัตรพันธ์ พัฒนมงคล, 2553: 38-44)) ดอกไม้ประดับโลง (การใช้ดอกไม้สดหรือดอกไม้แห้งประดับก็เป็นสัญลักษณ์) อาหารที่นำมาต้อนรับแขกหรือ (มีอาหารที่ปรุงจากเนื้อสัตว์มากหรือน้อย มีของว่างหรือไม่ เลี้ยงเครื่องคัมประเภทใด) จำนวนพวงหรีด (ยังมีจำนวนมากก็แสดงว่ากว้างขวางหรือมีชื่อเสียงมาก) และหากเป็นการประกอบพิธีกรรมงานศพแบบล้านนาจะมี “ไม้ศพ” เป็นสัญลักษณ์อีกอย่างหนึ่ง ซึ่งไม้ศพในปัจจุบันนิยมทำเป็น “ปราสาทศพ” (ปราสาทศพของคนทั่วไปมีราคาตั้งแต่หลักพันถึงหลักหมื่นบาท แต่หากเป็นปราสาทศพรูปนกหัสติลิงค์จะมีราคาสูงถึงหลักแสนบาท (วัดศาลาหม้อ, 2553 : ออนไลน์) ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นสัญลักษณ์ย่อยๆ ที่มาประกอบเข้าด้วยกันเป็นชุดของสัญลักษณ์ในพิธีกรรมงานศพนั่นเอง

เหตุที่ความหมายของพิธีกรรมงานศพในฐานะสิ่งแสดงฐานะ หน้าตา ความใจกว้างของปัจเจก (เจ้าภาพงานศพ) ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางนั้น เป็นเพราะทั้งสังคมและปัจเจกเองล้วนแต่พิจารณาความหมายของพิธีกรรมงานศพในระดับปัจเจก (individual level) ไม่ได้พิจารณาความหมายของพิธีกรรมงานศพในระดับชุมชน (community level) ดังนั้นจึงต้องรื้อถอน (deconstruct) และสร้างใหม่ (reconstruct) ความหมายของพิธีกรรมงานศพซึ่งเป็นชุดสัญลักษณ์ว่ามีได้เป็นเพียงพื้นที่ส่วนบุคคล (private sphere) ของปัจเจก แต่เป็นพื้นที่สาธารณะ (public sphere) ของชุมชนที่ทุกคนมีส่วนร่วม มิใช่พื้นที่เพื่อแสดงฐานะหน้าตา หรือความใจกว้างของปัจเจก แต่เป็นพื้นที่เพื่อระลึกถึงคุณงามความดีของผู้ตาย เป็นพื้นที่เพื่อแสดงความเอื้ออาทรและช่วยเหลือกัน และแสดงพลังสามัคคีของชุมชน (ทั้งหมดนี้เป็นการรื้อถอนความหมายโดยการเคลื่อนย้ายจากจุดยืนของปัจเจก

มาให้ความสำคัญกับจุดยืนของชุมชนแทน คล้ายคลึงกับแนวคิดการพัฒนาเครือข่ายกองทุนข้าวของชาวปกากะญอ ซึ่งอริยา เสวตามร์ และคณะ (2547) พบว่าชาวปกากะญอได้นำ “ข้าว” มาเป็นแกนกลางของวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ของกลุ่มเพื่อสร้างพื้นที่สาธารณะเพื่อการช่วยเหลือกัน ซึ่งก็คือเครือข่ายกองทุนข้าว โดยเน้นความหมายของการช่วยเหลือกัน การดูแลผู้อ่อนแอ และการรวมพลังของชนเผ่า) ในกรณีของชุมชนบ้านดง การรื้อถอนความหมายและการสร้างใหม่ความหมายพิธีกรรมงานศพนั้นเป็นไปได้สำเร็จ เนื่องจากความหมายงานศพในฐานะสัญลักษณ์แสดงฐานะหน้าตาที่ถูกรื้อถอนเป็นความหมายใหม่ที่ก่อตัวขึ้นในช่วง 40 ปีที่ผ่านมา เมื่อกระแสบริโภคนิยมเริ่มแผ่ขยายมาถึงชุมชน ไม่ใช่ความหมายที่ยังรากฝังลึกในชุมชนมายาวนานตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ ในขณะเดียวกัน ความหมายของพิธีกรรมงานศพที่สร้างขึ้นใหม่ ก็มีใช้การสร้างใหม่โดยสิ้นเชิง แต่เป็นการดึงเอาความหมายดั้งเดิมของพิธีกรรมงานศพครั้งบรรพบุรุษกลับมาเชิดชูอีกครั้ง

ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นถึงความซับซ้อนและพลวัตของกระบวนการต่อสู้ทางความหมาย ซึ่งเป็นสงครามช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด (war of position) อีกแบบหนึ่ง เพราะความหมายต่างๆ ล้วนถูกกำหนดโดยอุดมการณ์ของกลุ่มอำนาจกลุ่มต่างๆ ที่อยู่เบื้องหลัง ในสมัยบรรพบุรุษเมื่อเริ่มตั้งชุมชนบ้านดง ความหมายของพิธีกรรมงานศพที่ถูกกำหนดโดยอุดมการณ์และจิตสำนึกแบบรวมหมู่เป็นความหมายหลัก (dominant meaning) ที่คนในชุมชนยึดถือ เมื่อเวลาผ่านไป อุดมการณ์บริโภคนิยมและจิตสำนึกแบบปัจเจกเริ่มมีบทบาทในชุมชนเพิ่มมากขึ้น ส่งผลให้ความหมายดั้งเดิมของพิธีกรรมงานศพในฐานะพื้นที่สาธารณะเพื่อระลึกถึงผู้ตายและระดมความช่วยเหลือถูกความหมายใหม่ของงานศพในฐานะสัญลักษณ์แสดงฐานะหน้าตาเบียดขับขึ้นมาเป็นความหมายหลักแทน แต่ความหมายดั้งเดิมนั้นไม่ได้สูญหายไปโดยสิ้นเชิง เพียงแต่ตกเป็นความหมายรองในสำนึกของผู้คน เมื่อมีการยกขึ้นมาเชิดชูขึ้นอีกครั้ง ควบคู่กับการสื่อสารให้เห็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากความหมายหลัก จึงส่งผลให้ความหมายดั้งเดิมของพิธีกรรมงานศพได้กลับมาเป็นความหมายหลักในสำนึกของคนในชุมชนอีกครั้งหนึ่ง

เมื่อมีการรื้อถอนและสร้างใหม่ความหมายของพิธีกรรมงานศพดังกล่าวข้างต้นแล้ว หากเหล่าจะสามารถยังคงอยู่ในพื้นที่พิธีกรรมนี้ได้ ก็ต้องมีความหมายที่กลมกลืนสอดคล้อง (harmonious) หรือไปในทิศทางเดียวกันด้วย ดังนั้น ในระยะที่ 2 ของการศึกษา เหล่าจึงไม่สามารถอยู่ในพิธีกรรมงานศพได้อีกต่อไป เพราะเหล่าถูกให้ความหมายใหม่ (reconstructed) ว่าเป็นสิ่งที่สร้างภาระค่าใช้จ่ายให้กับเจ้าภาพ (แขกในงานดื่มเหล้าก็เท่ากับไม่เอื้ออาทร ไม่เห็นใจเจ้าภาพ) และเหล่ายังทำลายความเข้มแข็งของชุมชนด้วย (คนในชุมชนเมาขาดสติและทะเลาะวิวาทกันก็เท่ากับชุมชนขาดความสามัคคี คนในชุมชนมีหนี้สินมากก็ส่งผลให้ชุมชนอ่อนแอ) และ ถึงแม้ว่าในระยะที่ 3 ของการศึกษาจะพบว่า “เหล่า” ได้กลับเข้าสู่พื้นที่พิธีกรรมอีกครั้ง แต่ก็มีใช้ในฐานะ “เครื่องดื่มเพื่อตอบแทนผู้มาร่วมงาน” แต่ได้กลายเป็น “เครื่องเช่นไหว้ในพิธีกรรม” ในฐานะองค์ประกอบหนึ่งของขันส่ำตัด ในกรณีที่มีการทำโลงศพและปราสาทศพ ดังนั้น ความหมายใหม่ของเหล่าในฐานะสิ่งของ

ประกอบพิธีกรรมก็ยังคงมีความหมายสอดคล้องกลมกลืนกับความหมายของพิธีกรรมงานศพที่ชุมชนสร้างขึ้นใหม่โดยย้อนกลับไปเชิดชูความหมายงานศพของชาวบ้านแบบดั้งเดิมให้กลับมาเป็นความหมายหลัก ซึ่งเป็นทั้งสื่อเพื่อระดมคนให้เข้ามาช่วยเหลือเกื้อกูลครอบครัวผู้ตายและเป็นพื้นที่สาธารณะเพื่อทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง ทำให้เหล่าในชั้นส่วตัดจึงเป็นสิ่งที่ชุมชนสามารถยอมรับได้

นอกเหนือจากเหล่านี้แล้ว เมื่อความหมายของชุดสัญลักษณ์ทั้งชุดเปลี่ยน ก็ส่งผลให้ความหมายสัญลักษณ์อื่นๆ ในพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงเปลี่ยนไปด้วย โดยมีกรให้ความหมายใหม่ที่สอดคล้องกับชุดสัญลักษณ์พิธีกรรมงานศพ ไม่ว่าจะเป็นโรงศพหรือปราสาทศพ (ไม่จำเป็นต้องซื้อหาแต่สามารถทำเองได้ เพราะโรงศพและปราสาทศพเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความเอื้ออาทรและเป็นหนึ่งเดียวกันของชุมชน) อาหารและเครื่องดืม (ไม่จำเป็นต้องมีแกงฮังเลหรือเลี้ยงน้ำอืดลม จะเลี้ยงอาหารจานเดียวกับน้ำเปล่าก็ได้ ให้พิจารณาจากสถานภาพทางเศรษฐกิจของเจ้าภาพเป็นหลัก เพราะพิธีกรรมงานศพเป็นงานเพื่อช่วยแบ่งเบาไม่ใช่สร้างภาระให้เจ้าภาพ) ดอกไม้ประดับโรงศพ (ดอกไม้แห้งดีกว่าดอกไม้สด เพราะคงทน ไม่สิ้นเปลือง) เป็นต้น

4. มนุษย์สามารถสร้างความหมายใหม่ให้วัตถุได้ไม่สิ้นสุด แต่ความหมายดังกล่าวอาจเป็นความหมายที่ “เก่าในวันวาน แต่ใหม่ในวันนี้” ก็ได้

ดังที่เรย์มอนด์ วิลเลียมส์ได้เสนอไว้ว่าระบบการสร้างความหมายไม่สามารถดำรงอยู่ลอยๆ โดยปราศจากเงื่อนไขทางวัตถุและมนุษย์ผู้สร้างสรรค์ผลงานมารองรับการผลิตได้ ยิ่งไปกว่านั้นการดำรงอยู่ในเชิงวัตถุของระบบการสร้างความหมายนี้เองที่เปิดช่องให้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมมีอิทธิพลต่อกระบวนการสร้าง ดำรงรักษา หรือเปลี่ยนแปลงความหมาย อารมณ์ ความรู้สึก ในระบบการสร้างความหมายได้

จากข้อมูลพบว่า “เหล่า” ในการศึกษาครั้งนี้เป็นรูปสัญลักษณ์ที่ล่องลอย (floating signifier) ที่สามารถใช้กับสิ่งที่หมายถึง (signified) ได้หลายอย่าง นับตั้งแต่เป็นเครื่องดืมเพื่อผ่อนคลาย สิ่งตอบแทนเพื่อขอบคุณ สัญลักษณ์ของความมีฐานะหรือความมีน้ำใจ ไปจนถึงสิ่งพุ่มเฟือยที่เป็นภาระของเจ้าภาพงานศพ (เช่นเดียวกับความหลากหลายของความหมายรอยสักในงานวิจัยของสุชสันต์ กมลสันติโรจน์ (2548) ที่อาจเป็นไปได้ตั้งแต่เครื่องรางของขลัง สิ่งแสดงอัตลักษณ์เฉพาะตัว หรือแม้แต่สิ่งที่ระลึกในความสัมพันธ์ใกล้ชิด) แต่มนุษย์มีศักยภาพที่จะเลือกสรรและสร้างความหมายใหม่ๆ ให้กับเหล่าได้ โดยการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขของกิจกรรมที่เหล่าเข้าไปเกี่ยวข้อง ก็ส่งผลให้เหล่าซึ่งเป็นวัตถุชิ้นเดิมเกิดความหมายใหม่ๆ ได้ไม่สิ้นสุด

การสร้างความหมายใหม่ๆ ให้วัตถุชิ้นเดิมในบริบทที่แตกต่างกันไปในั้น นับเป็นประเพณีแห่งการเลือกสรรอย่างหนึ่ง ซึ่งนอกจากการเลือกสรรความหมาย ยังมีการเลือกสรรด้วยว่าใน “กาละ” (time) และ “เทศะ” (space) แบบใด ที่ความหมายแต่ละแบบจะได้เผยตัวออกมา กรณีของชุมชนบ้านดง ผู้มีอำนาจในการเปลี่ยนแปลงไม่อนุญาตให้ “เหล่า” ในฐานะ “เครื่องดืมเพื่อตอบแทนหรือ

เชื่อมโยงผู้คน” ปรากฏในพิธีกรรมงานศพ แต่อนุญาตให้ปรากฏในพิธีแต่งงานหรือขึ้นบ้านใหม่ได้ รวมถึงอนุญาตให้ “เหล้า” ในฐานะ “เครื่องเซ่นไหว้” ปรากฏในพิธีกรรมงานศพได้เช่นเดียวกัน

นอกจากการเลือกสรรให้เหล้ามีสัญลักษณ์ใหม่ในงานศพแล้ว ก็ยังมีการเลือกสรรความหมายของพิธีกรรมงานศพด้วย ก่อนหน้านี้นี้ชุมชนเคยยอมรับความหมายหลักของงานศพในฐานะพื้นที่เพื่อแสดงฐานะหน้าตาของปัจเจก แต่เมื่อดำเนินโครงการงานศพงดเหล้า ชุมชนก็เลือกที่จะเปลี่ยนแปลงความหมายหลักดังกล่าวใหม่ ให้พิธีกรรมงานศพเป็นพื้นที่ของชุมชนเพื่อแสดงความอาทรช่วยเหลือกัน โดยมุ่งเป้าหมายไปที่การทำบุญอุทิศให้ผู้เสียชีวิตซึ่งเป็นคนของชุมชน จะเห็นได้ว่าความหมายหลักอันใหม่นี้ แท้ที่จริงแล้วก็คือการรื้อฟื้นความหมายพิธีกรรมงานศพของชาวบ้านดั้งเดิมที่ภายหลังตกเป็นความหมายรองกลับมาเชิดชูใหม่นั้นเอง จึงอาจกล่าวได้ว่าในระบบสร้างความหมายนั้น มนุษย์สามารถสร้างความหมายใหม่ๆ ให้กับวัตถุได้ไม่สิ้นสุด โดยศักยภาพในการเลือกสรรความหมายเกี่ยวข้องกับต้นทุนคลังความรู้ที่มีอยู่ ความหมายใหม่จึงเป็นเรื่องของการมองปัจจุบันโดยเชื่อมโยงกับทั้งอดีตที่เคยสัมผัสและอนาคตที่คาดการณ์ได้ ความหมายใหม่ในวันนี้จึงอาจเป็นความหมายเก่าในวันวานที่ถูกนำกลับมาปิดฝุ่นอีกครั้ง เพราะความหมายดังกล่าวได้รับการพิจารณาแล้วว่าสามารถตอบสนองต่อสถานการณ์และผลประโยชน์ในปัจจุบันได้อย่างลงตัว

5. ยังมีอำนาจก็ยังได้เปรียบในกระบวนการต่อสู้เพื่อปรับเปลี่ยนความหมายทางวัฒนธรรม

การปรับเปลี่ยนความหมายของเหล้าที่เกิดขึ้นระหว่างกระบวนการผลิตและผลิตซ้ำพิธีกรรมงานศพในฐานะกิจกรรมทางวัฒนธรรมนั้น เกี่ยวพันกับอำนาจของผู้ที่เกี่ยวข้อง เรย์มอนด์ วิลเลียมส์ อธิบายว่าการผลิตความหมายใหม่ หรือการตีความความหมายเดิมเสียใหม่ ไม่ว่าจะด้วยวัตถุประสงค์ใดก็ตามย่อมทำให้เกิดความขัดแย้งกับกลุ่มทางสังคมที่ยึดครองการตีความหรือการอธิบายแบบเดิม แต่ในกรณีนี้ เราสามารถพิจารณากลุ่มแกนนำของชุมชนบ้านดงซึ่งมีบทบาทโดยตรงในการปรับเปลี่ยนความหมายในฐานะกลุ่มผู้มีอำนาจในชุมชนได้ เพราะองค์ประกอบของคณะทำงานทั้ง 14 คนนั้น มีทั้งผู้ที่มีอำนาจอย่างเป็นทางการ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิก อบต. (ผู้มีพระเดช) และผู้มีอำนาจอย่างไม่เป็นทางการ ได้แก่ ผู้อาวุโสที่ชุมชนเชื่อถือและยกย่อง (ผู้มีพระคุณ) หัวหน้าหมวดบ้าน และประธานกลุ่มแม่บ้าน เมื่อคนเหล่านี้สามารถรวมตัวกันได้ อำนาจต่อรองในการเลือกปรับเปลี่ยนวิถีปฏิบัติทางวัฒนธรรมบางประการก็มีสูง ถึงแม้ว่าการปรับเปลี่ยนโดยดึงเหล้าออกไปจากพื้นที่พิธีกรรมนั้นจะเป็นความขัดแย้งกับกลุ่มผู้เสียประโยชน์ ซึ่งประกอบด้วย กลุ่มแรกคือผู้ที่ชอบดื่มเหล้า (เพราะไม่สามารถหาเหล้าดื่มฟรีในงานศพได้อีกต่อไป) ส่วนกลุ่มที่สองคือเจ้าของร้านค้าที่ขายเหล้าในชุมชน (เพราะรายได้จะลดลงบางส่วน) เมื่อนำมาเปรียบเทียบกันแล้ว เห็นได้ว่าอำนาจต่อรองเป็นของคณะทำงาน โครงการงานศพงดเหล้าซึ่งเป็นผู้มีอำนาจในชุมชนอย่างเห็นได้ชัด และเมื่อมีการยกเหตุผลว่าผลประโยชน์สูงสุดของการดำเนินโครงการจะเกิดขึ้นทั้งในระดับปัจเจก (เจ้าภาพงานศพ) และระดับชุมชน ก็ยังทำให้อำนาจต่อรองของกลุ่มผู้เสียประโยชน์ลดน้อยลงไปอีก จึงสรุปได้ว่า

การตีความหมายใหม่ในกระบวนการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมนั้น หากผู้ต้องการปรับแปลงความหมายเป็นผู้ที่มีอำนาจมากกว่าผู้ที่ยึดถือความหมายแบบเดิม ผนวกกับการยกอ้างเหตุผลที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ของคนหมู่มาก ก็มีแนวโน้มสูงว่าผู้ที่มีอำนาจมากกว่าจะสามารถต่อสู้ทางความคิดและยึดกุมอำนาจในการตีความหรือสร้างความหมายใหม่ที่ตนต้องการได้ในที่สุด

6. การดำรงอยู่ของชุมชนต้องอาศัยการดำรงอยู่ของอำนาจเชิงสัญลักษณ์ที่ชุมชนเป็นผู้ผลิตและสืบทอด

ปรากฏการณ์ความเปลี่ยนแปลงซึ่งเกิดขึ้นที่ชุมชนบ้านดงภายหลังการทำโครงการงานศพงคเหล่าได้พิสูจน์ให้เห็นว่าการดำรงอยู่ของชุมชนนั้น ต้องอาศัยการดำรงอยู่ของอำนาจเชิงสัญลักษณ์ที่ชุมชนเป็นผู้ผลิตและสืบทอด สัญลักษณ์ที่มีการใส่ความหมายและรหัสจากภายนอกซึ่งชุมชนรับมาใช้ในปฏิบัติการต่างๆ ทางสังคมนั้น มีบ่อยครั้งที่ไม่สอดคล้องกับเงื่อนไขและสภาพความเป็นจริงของชุมชนเอง ดังนั้น การอยู่ภายใต้อำนาจของสัญลักษณ์ดังกล่าวย่อมส่งผลเป็นปัญหาและความทุกข์ ดังที่ชาวบ้านดงเคยประสบมาแล้ว เพราะแม้แต่กรณีของเหล่า ซึ่งอาจเป็นเพียงองค์ประกอบเล็กๆ (micro) แต่เมื่อเหล่าเป็นสัญลักษณ์ เหล่าก็มีอำนาจเชิงสัญลักษณ์ที่เกิดจากการประกอบสร้างความหมายที่หลากหลาย สัญลักษณ์ที่ถูกใส่ความหมายจากภายนอกในฐานะเครื่องค้ำเพื่อแสดงฐานะหน้าตานั้นมีอำนาจเชิงสัญลักษณ์มากพอที่จะทำให้คนยากคนจนต้องดิ้นรนกู้หนี้ยืมสินเพื่อหาเหล่ามาเลี้ยงรับรองแขกเมื่อตนเป็นเจ้าภาพงานศพ แต่เมื่อชุมชนพากันทบทวนและร่วมกันรื้อถอนความหมายดังกล่าวออกไปและสร้างความหมายใหม่ให้กับเหล่าในฐานะสิ่งสร้างภาระให้เจ้าภาพงานศพ สิ่งที่น่าอัปยศเมื่อปรากฏในงานศพ อำนาจเชิงสัญลักษณ์ที่แฝงมากับความหมายใหม่ที่ชุมชนผลิตขึ้นส่งผลให้แขกที่มาร่วมงานไม่เรียกร้องให้เจ้าภาพเลี้ยงเหล่าอีกต่อไป เหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นอำนาจเชิงสัญลักษณ์มองไม่เห็น จับต้องไม่ได้ แต่กลับส่งผลกระทบที่เป็นรูปธรรมต่อการดำเนินชีวิตและการดำรงอยู่ของชุมชนและโครงสร้างสังคมในระดับมหภาค (macro)

อย่างไรก็ดี เพราะกระบวนการต่อสู้ทางความหมายนั้นไม่เคยหยุดนิ่ง ดังนั้นความสำเร็จในการรื้อถอนมายาคติของเหล่าในงานศพของชุมชนบ้านดงและชุมชนอื่นๆ จึงเป็นความสำเร็จซึ่งอยู่ในภาวะที่พร้อมจะแปรเปลี่ยน เช่นเดียวกับกับความหมายของเหล่า ความหมายที่ถูกรื้อถอนออกไปก็อาจถูกสร้างใหม่และหวนกลับมาได้อีกครั้ง ด้วยเหตุนี้ ชุมชนจึงต้องมีกระบวนการธำรงรักษาและสืบทอดความหมายสัญลักษณ์ที่พึงประสงค์เอาไว้ ดังเช่นการที่ชุมชนบ้านดงได้รื้อฟื้นกิจกรรมการทำโรงศพและปราสาทศพและการส่งเสริมให้เลี้ยงอาหารพื้นบ้านที่มีเครื่องปรุงหลักเป็นผักหรือการเลี้ยงอาหารจานเดียวในพิธีกรรมงานศพ การทำกิจกรรมร่วมกันในพื้นที่สาธารณะเป็นช่องทางหลักที่ทำให้ความหมายสัญลักษณ์ที่ชุมชนผลิตได้เข้าสู่ภาคปฏิบัติการในวิถีชีวิตอยู่เนืองๆ วงจรความสัมพันธ์ระหว่างคน วัตถุ และกิจกรรมในพื้นที่สาธารณะของชุมชนจะนำไปสู่การผลิตซ้ำและสืบทอด

ความหมายสัญลักษณ์ของชุมชนให้คงเป็นความหมายหลัก (dominant meaning) และยังคงอำนาจเชิงสัญลักษณ์เอาไว้ได้

7. โครงการย้ายการสื่อสารของชุมชนที่เข้มแข็ง: ต้นทุนหน้าตักของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพ

โครงการย้ายการสื่อสารของชุมชนบ้านดง เป็นการผสมผสานกันระหว่างการสื่อสารพื้นถิ่น (indigenous communication) ซึ่งหมายถึงการสื่อสารรูปแบบต่างๆ ที่ชุมชนมีมาช้านาน ไม่ว่าจะเป็นการสนทนาพูดคุย ประเพณีพิธีกรรม หรือแม้แต่วัฒนธรรมอื่นๆ ที่ปรากฏในการดำรงชีพ และการสื่อสารสมัยใหม่ (modern communication) ได้อย่างลงตัว การสื่อสารพื้นถิ่นนั้นมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาชุมชน เพราะการสื่อสารพื้นถิ่นเป็นการตกผลึกขององค์ความรู้ชุมชนจากรุ่นสู่รุ่น ในขณะที่เดียวกันปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นที่ชุมชนบ้านดงก็แสดงให้เห็นว่าการสื่อสารพื้นถิ่นของชุมชนไม่ได้หยุดนิ่ง แต่ชุมชนมีการประยุกต์และปรับเปลี่ยนรูปแบบการสื่อสารพื้นถิ่นที่มีอยู่ให้ตอบสนองต่อวัตถุประสงค์การสื่อสารได้เป็นอย่างดี เช่น ใช้การประชุมหมวดบ้านเพื่อหยั่งเสียงสมาชิก ใช้พื้นที่งานบุญประเพณีเพื่อสื่อสารสร้างความเข้าใจในตัวโครงการงานศพดงเหล่า

สิ่งที่เกิดขึ้นสอดคล้องกับแนวคิดของฮามิด โมว์ลานา (Mowlana, 2001: 183) ที่ระบุว่า การสื่อสารพื้นถิ่นนั้นมีพร้อมทั้งความมีชีวิตชีวาและคุณประโยชน์ ผู้ใช้เองก็ต้องปรับตัวให้ทันกับความเปลี่ยนแปลงโดยต้องทั้งรู้จักสังเกตและปรับประยุกต์ รู้จักเลือกรื้อสิ่งที่ไม่มีประโยชน์ออกไป แล้วเพิ่มเติมสิ่งใหม่ๆ ที่มีคุณค่าให้กับการสื่อสารพื้นถิ่นด้วย ซึ่งก็พบว่าชุมชนบ้านดงได้ปรับประยุกต์การสื่อสารพื้นถิ่นโดยนำรูปแบบการสื่อสารแบบใหม่ๆ เข้ามาเชื่อมโยงจนทำให้โครงการย้ายการสื่อสารเกิดการขยายตัวไปพร้อมกับที่ได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง เช่น การที่ชุมชนมีการทำเวทีประชาคมหมู่บ้านในครั้งแรกเรื่องการเปลี่ยนวิธีเลือกหัวหน้าหมวดบ้านในราว พ.ศ.2544 หลังจากนั้นก็ได้้นำการทำประชาคมมาแก้ปัญหาอีกครั้งในการตัดสินใจดำเนินโครงการงานศพดงเหล่า ซึ่งการทำเวทีประชาคมในแต่ละครั้งย่อมมีการเชื่อมโยงกับรูปแบบการสื่อสารอื่นๆ อาทิ ก่อนทำเวทีต้องมีการประชาสัมพันธ์เชิญชวนให้คนไปเข้าร่วมผ่านหอกระจายข่าวและการพูดคุยในชีวิตประจำวัน หลังทำเวทีก็ยังมีคนนำประเด็นที่เกิดขึ้นในเวทีไปพูดคุยบอกเล่าแบบปากต่อปาก รวมถึงผลสืบเนื่องจากการทำเวทีหรือปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นก็ต้องนำไปถกเถียงแลกเปลี่ยนในที่ประชุมหมวดบ้านและที่ประชุมหมู่บ้านในภายหลัง ทุกครั้งที่มีการสื่อสารเกิดขึ้น รูปแบบการสื่อสารทั้งหมดที่มีอยู่จะถูกนำมาปฏิบัติกรร่วมกัน ทำให้โครงการย้ายการสื่อสารทั้งหมดของชุมชนเองได้ทำงานอย่างต่อเนื่องพร้อมๆ กับได้รับการปรับปรุงอยู่เสมอ ทำให้มีความเข้มแข็ง ส่งผลให้โครงการย้ายการสื่อสารของชุมชนบ้านดงกลายเป็นต้นทุนหน้าตักที่สำคัญของกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพ โดยดำเนินโครงการเพื่อถอดเหล่าออกจากพื้นที่พิธีกรรม อีกทั้งยังเป็นตัวแปรหลักที่ชุมชนอื่นๆ ซึ่งต้องการปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมต้องนำไปพิจารณาว่า

ชุมชนของตนมีต้นทุนด้าน โครงข่ายการสื่อสารของชุมชนเป็นเช่นไร มีความเข้มแข็งมากน้อยเพียงใด

8. การพูดคุยในชีวิตประจำวันและสื่อประเพณีพิธีกรรมเป็นกลไกสำคัญของกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในชุมชนท้องถิ่น

ข้อค้นพบจากการศึกษาครั้งนี้ชี้ชัดว่าการพูดคุยในชีวิตประจำวันของคนในชุมชนนั้นมีอิทธิพลอย่างยิ่งในการเสริมสร้าง โครงข่ายการสื่อสารภายในชุมชนให้แข็งแกร่งยิ่งขึ้น และเป็นกระจุกสะทอนความสัมพันธ์และความใกล้ชิดผูกพันของคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี ตัวอย่างที่ชัดเจนคือสภาพความเป็นไปตามหมู่บ้านจัดสรรหรือคอนโดมิเนียมในเมืองส่วนมากที่มีผู้พักอาศัยใกล้ชิดติดกัน แต่ไม่เคยมีการสนทนาปฏิสัมพันธ์ต่อกัน จึงมีลักษณะเป็นเพียงแหล่งชุมนุมของที่พักอาศัย แต่มิได้เป็น “ชุมชน” แต่อย่างใด ในขณะที่การพูดคุยสื่อสารในชีวิตประจำวันของชาวบ้านในชุมชนบ้านดงมีความสม่ำเสมอ ทำให้เกิดวงจรการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารที่จำเป็นในด้านต่างๆ ทั้งถึงทั้งหมู่บ้าน การรับรู้เรื่องราวความเป็นไปของสมาชิกแต่ละคนในชุมชน ทำให้เกิดความเข้าใจ เห็นอกเห็นใจ และชุมชนก็พร้อมที่จะระดมสรรพกำลังเข้าช่วยเหลือในยามจำเป็น

ขนาดของวงสนทนาก็เป็นประเด็นที่น่าสนใจ เนื่องจากการพูดคุยในชีวิตประจำวันโดยมากมักเป็นการสื่อสารกลุ่มเล็ก (2-5 คน) การเริ่มต้นสื่อสารเพื่อปรับแปลงความหมายในพิธีกรรมงานศพก็เริ่มต้นในวงสนทนาเล็กๆ เหล่านี้ ซึ่งนับว่าเป็นกลยุทธ์การสื่อสารที่ดีมาก เพราะการสนทนา กลุ่มเล็กทำให้ผู้ส่งสารควบคุม (control) เนื้อหาและประเด็นได้ดี ทั้งนี้ เนื้อหาสารในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล้าในชุมชนต้นแบบก็มีเนื้อหา 2 ส่วนประกอบเข้าด้วยกัน คือเนื้อหาเกี่ยวกับชุมชนและเนื้อหาเกี่ยวกับโลกภายนอก (การทำวิจัย/หน่วยงานสนับสนุนจากภายนอก) เนื้อหาเกี่ยวกับโลกภายนอกนั้นเป็นเนื้อหาที่ในขณะนั้นผู้ส่งสารยังไม่มีความรู้ที่ลึกซึ้ง การนำเสนอสารในกลุ่มเล็กที่มีความถี่สูง จะช่วยให้ผู้ส่งสารได้พัฒนาทักษะ รู้ว่าประเด็นใดที่คนมักไม่เข้าใจ และสามารถหาข้อมูลมาตอบคำถามเพิ่มเติมได้ในภายหลัง เมื่อถึงเวลาที่ต้องนำเสนอสารในที่ประชุมกลุ่มใหญ่ก็มีทั้งความรู้ในประเด็น รวมถึงทักษะและความเชื่อมั่นในการสื่อสารด้วย ในขณะที่เดียวกัน การพูดคุยในชีวิตประจำวันก็เป็นเวทีเล็กๆ ที่เปิดให้คนในชุมชนสามารถผลักดันหมุนเวียนมาเข้าร่วมได้เรื่อยๆ ทำให้เกิดผู้ส่งสารและผู้รับสารหน้าใหม่เพิ่มเติมขึ้นตลอดเวลา

ความหลากหลายของสื่อประเพณีพิธีกรรมในชุมชนก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่สนับสนุนกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ชุมชนบ้านดงมีทั้งประเพณีพิธีกรรมตามวัฏจักรชีวิตและการประกอบอาชีพ (งานแต่งงาน งานบวช งานศพ งานขึ้นบ้านใหม่ ประเพณีตานคอยข้าวเปลือก ข้าวสาร) ตามความเชื่อพื้นบ้าน (พิธีกรรมการไหว้เจ้าพ่อ ประเพณีไหว้ผีปู่ย่า ประเพณีสงกรานต์) และความเชื่อทางศาสนา (ประเพณีตามวันสำคัญทางศาสนาต่างๆ) ซึ่งจะเห็นได้ว่าตลอดทั้งปีชุมชนแห่งนี้จะมีประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งมีฐานะเป็นทั้งสื่อเชื่อมโยงผู้คนให้มาปฏิสัมพันธ์ และ

เป็นพื้นที่สำหรับการพบปะสังสรรค์ทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อผลิตซ้ำอัตลักษณ์และวิถีชุมชน ซึ่งก็ไม่ได้แตกต่างไปจากบทบาทของประเพณีผีป๋วย่า ต.วอแก้ว อ.ห้างฉัตร จ.ลำปางในงานวิจัยของนิติธร ทองธีรกุล (2550) และพิธีกรรมแซงชะนามของชาวไทโส้ อ.โพนสวรรค์ จ.นครพนม ในงานวิจัยของณัฐมน บัวพรหมมี (2550) แต่อย่างใด

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การพูดคุยในชีวิตประจำวันและสื่อประเพณีพิธีกรรมนั้น นับเป็นช่องทางสำคัญยิ่งในกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม เพราะเป็นการสื่อสารพื้นถิ่นที่ปรากฏมาช้านานในชุมชน มีความถี่สูงและสม่ำเสมอ และเป็นพื้นที่เปิดสำหรับคนทุกคนในชุมชนให้มีส่วนร่วมได้ และเมื่อได้มีส่วนร่วมก็แสดงว่าจะต้องมีบทบาทหน้าที่บางอย่างในกระบวนการสื่อสารนั้นๆ อันนำมาซึ่งความรู้สึกที่รับผิดชอบและเป็นเจ้าของ ซึ่งถือเป็นความรู้สึกที่สะท้อนการมีส่วนร่วมได้อย่างแท้จริง

9. การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อขับเคลื่อนภารกิจสำคัญต้องตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจที่มีองค์ประกอบหลากหลาย

การตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจเป็นช่องทางแรกที่เปิดโอกาสให้เกิดการมีส่วนร่วมของคนทุกกลุ่ม โดยการกระจายอำนาจไปสู่คนกลุ่มอื่นๆ (นอกเหนือจากกลุ่มผู้นำชุมชน) ให้เข้ามามีส่วนร่วม การกระทำดังกล่าวช่วยปรับเปลี่ยนโครงสร้างอำนาจของชุมชนให้อยู่ในภาวะสมดุล ทำให้คนในชุมชนได้เปลี่ยนบทบาท (role shifting) จาก “ผู้รับสาร” มาเป็น “ผู้ส่งสาร” ซึ่งมีอำนาจเพิ่มขึ้น และยังส่งเสริมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้เป็นกลุ่ม (group learning) และการแบ่งหน้าที่และความรับผิดชอบ (task sharing) ทำให้เกิดความรู้สึกมีส่วนร่วม เนื่องจากการมีภาระหน้าที่และความรับผิดชอบนั้น กระตุ้นให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของตามมาด้วย ในขณะเดียวกัน การสร้างคณะทำงานก็เป็นหนทางหนึ่งที่ทำให้เกิดการบูรณาการความรู้และทักษะจากบุคลากรทุกฝ่ายในชุมชนมาใช้ในตัวโครงการได้ ทั้งนี้ “สาร” หรือประเด็นที่เกิดขึ้นจะได้รับการพัฒนาผ่านกระบวนการสื่อสารเสวนาของคณะทำงานนั่นเอง

กรณีชุมชนบ้านดง มีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจซึ่งมีสัดส่วนของคณะทำงานที่ประกอบไปด้วย ผู้นำในชุมชน ผู้นำตามธรรมชาติ ผู้มีจิตอาสาในชุมชน และผู้มีบทบาทประสานงานในชุมชนมาทำงานร่วมกัน ซึ่งครอบคลุมกลุ่มคนที่หลากหลายในชุมชน ส่งผลให้เกิดการมีส่วนร่วมตั้งแต่ระดับการวางแผนการทำงาน ทั้งนี้ คนอื่นๆ ในชุมชนก็ได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น ตัดสินใจ ลงมือกระทำ และประเมินผล จึงถือว่ากระบวนการมีส่วนร่วมโดยเนื้อหาได้เกิดขึ้นอย่างครบวงจร เช่นเดียวกับงานวิจัยของโสจิวัฒน์ บุญประดิษฐ์ (2543) ที่พบว่าในการรวมตัวกันเพื่อคัดค้านการก่อสร้างถนนรวมและการกระจายจราจรของชาวชุมชนบ้านครัว กรุงเทพฯ นั้น ชาวชุมชนบ้านครัวก็มีการแต่งตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจซึ่งมีความหลากหลายและศักยภาพเฉพาะตัวที่

แตกต่างกันออกไปเข้าเป็นคณะทำงานเพื่อร่วมกันเคลื่อนไหว โดยมีกระบวนการในการทำงานที่ชัดเจน

10. อิทธิพลของ “ข้อมูลเชิงประจักษ์” ไม่ได้มีเฉพาะความชัดเจนด้านข้อมูล แต่เกี่ยวข้องกับ “วาทกรรม” ที่แนบมากับข้อมูลเหล่านั้นด้วย

ข้อมูลเชิงประจักษ์ที่โดดเด่นในการศึกษาครั้งนี้คือข้อมูลว่าด้วยค่าใช้จ่ายในการประกอบพิธีกรรม เป็นข้อมูลตัวเลขต่างๆ ที่แต่เดิมชาวบ้านไม่ได้ให้ความสำคัญ แต่เมื่อนำมาเสนอผ่านการเปรียบเทียบ (ระหว่างงานศพที่เลี้ยงเหล้าและงานศพที่ไม่เลี้ยงเหล้า) ก็ทำให้ตัวเลขเหล่านั้นมีความหมายสำคัญขึ้นมาในฐานะ “ข้อเท็จจริง” ที่ไม่มีใครปฏิเสธได้เพราะความชัดเจนของข้อมูลดังกล่าว

อย่างไรก็ดี เมื่อเวลาผ่านไป ข้อมูลเชิงประจักษ์ก็สามารถถูกกลบเกลื่อนไปตามกาลเวลาได้ แต่ถ้าหากตัวเลขเหล่านี้ถูกนำมาเชื่อมโยงกับบริบทที่แวดล้อมผู้ตายและครอบครัว แล้วประกอบสร้างวาทกรรมบางประการขึ้น เช่น “ถึงแม้ นาย ก. จะเสียชีวิตด้วยเหล้า แต่อย่างน้อย งานศพของนาย ก. (ซึ่งไม่มีเหล้า) ก็มีเงินเหลือทำบุญถวายวัด” หรือ “ถึงแม้ครอบครัวนาย ข. จะยากจน แต่จากการจัดงานศพโดยไม่มีเหล้า ทำให้ลูกหลานมีเงินเหลือไว้เรียนต่อจนจบ” วาทกรรมเหล่านี้มีอายุยืนยาวเนื่องจากมันไม่ได้ระบุเพียงข้อมูลแห้งๆ แต่บอกเล่าถึงเรื่องราวที่มีสีสันในชีวิตของผู้คนด้วย และคนในชุมชนต่างจดจำวาทกรรมที่ถูกสร้างขึ้นได้อย่างแม่นยำ ในขณะที่หลงลืมจำนวนตัวเลขเงินคงเหลือที่แน่นอนไปหมดแล้ว

11. กระบวนการวิจัย: เครื่องมือเพื่อการค้นพบ ‘ศักยภาพที่จะแปรเปลี่ยนคลี่คลายไปในอนาคต’ (becoming) ของชุมชน

ปรัชญาวิภาษวิธี (dialectic) อธิบายทวิลักษณ์ของมนุษย์ว่า มนุษย์นั้นเป็นสิ่งมีชีวิตที่พิเศษในแง่ที่มีทั้ง ‘ปัจจุบันที่เห็นและเป็นอยู่’ (being) และ ‘ศักยภาพที่จะแปรเปลี่ยนคลี่คลายไปในอนาคต’ (becoming) ซึ่งศักยภาพในการแปรเปลี่ยนคลี่คลายไปสู่สิ่งที่ดีกว่านั้นจะต้องผ่านกระบวนการลงมือกระทำอย่างมีสำนึก (critical thinking) หรือผ่านการคิดเชิงวิพากษ์ (กาญจนา และสมสุข, 2551: บทนำ)

กระบวนการสื่อสารที่แกนนำชุมชนใช้ในการปรับแปลงความหมายของเหล้าและพิธีกรรมงานศพนั้นเป็นกระบวนการวิจัยที่ประกอบไปด้วยทั้งการคิดเชิงวิพากษ์และการกระทำอย่างมีสำนึก มีจุดเริ่มต้นจากการตั้งคำถามถึงสาเหตุที่ทำให้คนในชุมชนมีปัญหาหนี้สิน มีการตั้งสมมุติฐานว่าสาเหตุของปัญหาน่าจะเกิดจากพฤติกรรมฟุ่มเฟือยและหนึ่งในพฤติกรรมฟุ่มเฟือยเหล่านั้นก็คือการเลี้ยงเหล้าในพิธีกรรมงานศพ จึงนำไปสู่การนำเสนอแนวคิดต่อชุมชนให้ร่วมกันพิจารณาว่าควรทดลองงดเหล้าในพิธีกรรมงานศพหรือไม่เพื่อช่วยลดปัญหาหนี้สินในชุมชน เมื่อเกิดข้อตกลงร่วมกันก็ทำให้เกิดการร่วมมือกันภายในชุมชน วางแผนและทดลองปฏิบัติตามแผนที่วางไว้ แล้วนำผลลัพธ์ที่ได้มาประเมินผล วิเคราะห์และสังเคราะห์จนเกิดข้อสรุปว่าสิ่งที่ได้ทดลองทำนั้นเป็นสิ่งที่เหมาะสม

กับสภาพความเป็นจริงของชุมชน ช่วยแก้ไข้ปัญหาทั้งในระดับปัจเจก ครัวเรือน และชุมชนได้ในคราวเดียว การจดเกล้าในพิธีกรรมงานศพจึงเปลี่ยนสถานภาพจากกิจกรรม “ทดลองปฏิบัติ” กลายมาเป็น “วิถีปฏิบัติ” ของชุมชนในที่สุด

ทั้งหมดนี้ จะเห็นว่ากระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการที่คนในชุมชนเรียนรู้และลงมือกระทำด้วยตนเองนั้น เป็นกลไกที่มีคุณูปการต่อการแก้ไข้ปัญหาที่ชุมชนเผชิญหน้าอยู่ ในขั้นตอนของการวิจัย ชุมชนต้องเริ่มต้นจากการสำรวจตนเองในแง่มุมต่างๆ อย่างตรงไปตรงมา ทั้งต้นทุนที่ดี (บุคลากร ทรัพยากรทางธรรมชาติและทรัพยากรทางวัฒนธรรม เครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มต่างๆ ในชุมชน) และปัญหาที่มี (หนี้สิน ความขัดแย้ง ความอึดอัดในด้านต่างๆ) การสำรวจบริบทชุมชนดังกล่าวจะทำให้เกิดการรู้จักตนเองตามจริง สามารถประเมินศักยภาพของชุมชนได้สอดคล้องกับความเป็นจริง จนทำให้เกิดความเชื่อมั่นในการปฏิบัติการที่จะตามมาเพื่อแก้ไข้และหาทางออกจากปัญหาได้ด้วยกำลังของชุมชนเอง

ในกระบวนการดังกล่าว อาจกล่าวได้ว่ากระบวนการ (process) ที่เกิดขึ้นระหว่างการทำดำเนินการ มีความหมายมากกว่าผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น (output) เสียด้วยซ้ำ ทั้งนี้ก็เพราะสิ่งที่เกิดขึ้นในระหว่างการทำกระบวนการนั้นคือขั้นตอนของการเรียนรู้จากการลงมือทำ (learning by doing) ซึ่งส่งผลให้ผู้เข้าร่วมกระบวนการได้พัฒนาตนเอง (self empowerment) ทั้งในด้านทักษะการคิด (วิเคราะห์ สังเคราะห์ และวิพากษ์) การทำงานร่วมกันเป็นทีม เสริมสร้างสมรรถนะด้านการสื่อสาร (communication competency) ทั้งการสื่อสารขาเข้า (input communication) และการสื่อสารขาออก (output communication) อย่างครบวงจร กระบวนการพัฒนาเหล่านี้เกิดขึ้นตลอดกระบวนการวิจัย อีกทั้งสัมผัสได้ (perceive) จากประสบการณ์ตรงถึงอานิสงส์ของกระบวนการวิจัยที่ช่วยแก้ไข้ปัญหาที่ซับซ้อน เช่น ในกรณีนี้เป็นปัญหาละเอียดอ่อนอันเกี่ยวเนื่องกับประเพณีพิธีกรรมซึ่งเป็นวิถีวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งสามารถใช้กระบวนการวิจัยแก้ไข้ได้

ทุกอย่างที่ได้เรียนรู้ผ่านกระบวนการวิจัยจะตกผลึกเป็นความรู้ภายใน (tacit knowledge) ที่คนในชุมชนสามารถดึงออกมาใช้แก้ไข้ปัญหาอื่นๆ ในอนาคตได้ และยังใช้ทักษะด้านการวิจัยซ้ำๆ เพื่อแก้ไข้ปัญหาที่ยังทำให้เกิดความชำนาญ สามารถใช้กระบวนการวิจัยรับมือกับปัญหาที่หลากหลายได้ (กรณีชุมชนบ้านดงนั้น นอกจากการจดเกล้าในงานศพ ก็มีพัฒนาการของการใช้กระบวนการวิจัยแก้ไข้ปัญหาหนี้สินครัวเรือนด้วยการทำบัญชีครัวเรือนอีกด้วย) จนอาจกล่าวได้ว่าสิ่งที่ชาวบ้านใช้กระบวนการวิจัยในการแก้ไข้ปัญหาชุมชนนั้น เปรียบเสมือนกับการเรียนรู้ที่จะสร้างเครื่องมือจับปลาด้วยตนเอง เมื่อทำบ่อยครั้งเข้าก็สามารถพลิกแพลงสร้างเครื่องมือเฉพาะสำหรับจับปลาแต่ละชนิดได้นั่นเอง จึงสรุปได้ว่ากระบวนการวิจัยนั้นเป็นเครื่องมือสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านในชุมชนค้นพบศักยภาพในการแปรเปลี่ยนและคลี่คลายตนเองไปสู่สิ่งที่ดีกว่าในปัจจุบัน โดยกำลังความสามารถและสติปัญญาของตนเอง

12. ฐานความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชนที่เหนียวแน่นเป็นได้ทั้งพลังและกลไกในการสร้างความเปลี่ยนแปลงหรืออุปสรรคขวางกั้นการเปลี่ยนแปลงก็ได้

การวิเคราะห์บริบทชุมชน ต้องมองให้เห็น “ในข้อดีมีข้อเสีย ในข้อเสียมีข้อดี” ตามหลักการงานพัฒนาแบบ positive approach คือการวิเคราะห์ชุมชนทั้ง 2 ด้าน ได้แก่ ด้านที่มีปัญหา (problem) และศักยภาพในการรับมือกับปัญหา (potential) (กาญจนา แก้วเทพ, 2551:105-107) หลักการนี้ก็สามารถนำมาใช้ในการวิเคราะห์ชุมชนบ้านดงได้เป็นอย่างดี

ในด้านศักยภาพเพื่อรับมือกับปัญหา ผู้วิจัยพบว่าชุมชนมีฐานความสัมพันธ์ทางสังคมแบบสังคมเครือญาติในวิถีการผลิตทางการเกษตรเพื่อเลี้ยงตนเองเป็นหลัก มีประวัติศาสตร์ชุมชนที่เป็นการรวมกลุ่มของผู้คนที่ลี้ภัยสงครามมา ดังนั้นจึงมีความสามัคคีกลมเกลียวและการพึ่งพาอาศัยเป็นฐานของความสัมพันธ์ มีตำนานเจ้าพ่อพื้นบ้านที่ผลิตซ้ำทั้งอัตลักษณ์ร่วมและวิถีจารีตของผู้นับในชุมชนด้วยคุณลักษณะต่างๆ เหล่านี้ส่งผลให้ชุมชนมีฐานความสัมพันธ์ที่เหนียวแน่น คนหนุ่มสาวให้ความเคารพผู้อาวุโสและรับฟังทัศนะของผู้อาวุโสในฐานะผู้มีประสบการณ์ชีวิตมากกว่า มีความร่วมมือกันในชุมชนสูงทั้งในการดำเนินชีวิตประจำวันและการประกอบอาชีพ และมีการออกกฐนระเบียบของชุมชนเพื่อช่วยบริหารจัดการทรัพยากรและสร้างระเบียบทางสังคม เหล่านี้ล้วนเป็นฐานความสัมพันธ์ที่ชุมชนได้นำมาแปรเป็นพลังและกลไกในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่า รวมถึงการแก้ไขปัญห่อื่นๆ ที่ชุมชนประสบ ไม่ว่าจะเป็นการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำใช้ในฤดูแล้ง หรือการแก้ไขปัญหานี้สินในคราวเรือน สิ่งเหล่านี้สะท้อนว่าฐานความสัมพันธ์ทางสังคมที่เหนียวแน่นนั้นเป็นพื้นฐานสำคัญของชุมชนที่ช่วยในการปรับตัว แก้ปัญหา และเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงได้อย่างราบรื่น

แต่อีกด้านหนึ่ง ก็พบว่าฐานความสัมพันธ์ทางสังคมที่เหนียวแน่นนั้นของชุมชนบ้านดง ก็เป็นอุปสรรคขัดขวางการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าในระยะแรกด้วยเช่นกัน คนในชุมชนโดยมากเมื่อแรกรับรู้แนวคิดดเหล่าในงานศพ ถึงแม้จะเห็นด้วยแต่ลึกๆ ก็มีความกังวลและลำบากใจว่าหากตนต้องเป็นเจ้าภาพแต่ไม่เลี้ยงเหล่าแขกที่มาร่วมงานก็อาจทำให้ญาติมิตรเพื่อนบ้านติฉินนินทาหรือไม่พอใจได้ แล้วส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างกันในภายหลัง (เพราะความสัมพันธ์ที่เหนียวแน่นมาก มีการพึ่งพาอาศัยกันสูง ก็ทำให้คนต้องระมัดระวังการกระทำใดๆ ไม่ให้เกิดผลกระทบต่อความสัมพันธ์) ด้วยเหตุนี้ จึงพบว่ากลยุทธ์ในการขับเคลื่อนโครงการของกลุ่มแกนนำนั้นต้องมีทั้งการทำหน้าที่เป็นด่านหน้าออกรับแทนเจ้าภาพ คอยชี้แจงทำความเข้าใจกับแขกผู้ร่วมงาน รวมถึงการปรับแปลงความหมายของเหล่าในงานศพก็เน้นไปที่การปรับจุดยืนของแขกที่มาร่วมงาน โดยให้ความรู้และชี้ว่าเหล่านั้นสร้างภาระให้เจ้าภาพงานศพ ทั้งหมดนี้ก็เพื่อลดความกังวลของเจ้าภาพว่าการงดเลี้ยงเหล่าในพิธีกรรมงานศพนั้นจะไม่ส่งผลให้ฐานความสัมพันธ์อันเหนียวแน่นระหว่างเจ้าภาพกับเพื่อนบ้านต้องถูกทำลายลงไปในตัวเอง

13. **พื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดง: พื้นที่การต่อสู้ทางความคิดของคนร่วมชุมชนเดียวกัน และพื้นที่เพื่อต่อกรกับลัทธิบริโภคนิยมของชนชั้นกลาง**

เมื่อเปรียบเทียบข้อค้นพบจากการศึกษาครั้งนี้กับการศึกษาของฮาเบอร์มาส ในขณะที่การศึกษาของฮาเบอร์มาสนั้นเป็นการศึกษาการต่อสู้เรียกร้องและช่วงชิงความได้เปรียบระหว่างชนชั้นกลางกับรัฐในประเด็นทางการเมือง ซึ่งเป็นการต่อสู้เชิงเหตุผลในพื้นที่สาธารณะขนาดใหญ่ที่มีผู้คนจากหลายกลุ่มมาปฏิบัติการในพื้นที่สาธารณะ แต่กรณีของชุมชนบ้านดงนั้น ชุมชนใช้พื้นที่สาธารณะเพื่อแก้ไขปัญหาที่คนในชุมชนประสบร่วมกัน จึงถือว่าเป็นพื้นที่สาธารณะภายในกลุ่ม และถึงแม้จะมีเป้าหมายเพื่อผลประโยชน์ทั้งในระดับปัจเจกและระดับกลุ่ม แต่ข้อเรียกร้องให้เลิกเลี้ยงเหล้าในพิธีกรรมงานศพก็ส่งผลกระทบต่อคนบางกลุ่มในชุมชน เป็นกระบวนการต่อสู้ทางความคิดระหว่างคนในชุมชนเดียวกันเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายของการดื่มเหล้าในพิธีกรรมงานศพ ซึ่งจะเห็นได้ว่าทั้งบริบททางวัฒนธรรมและองค์ความรู้สมัยใหม่ต่างก็มีอิทธิพลต่อกระบวนการการต่อสู้ทางความคิดในครั้งนี้ บริบททางวัฒนธรรมของชุมชนที่ยังคงให้ความสำคัญกับระบบอาวุโส การช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกันและการยอมรับมติของชุมชน ทำให้การต่อสู้ทางความคิดในครั้งนี้ไม่ได้จบลงด้วยความบาดหมางขัดแย้ง พร้อมกันนั้น ความรู้แบบสมัยใหม่ที่ชุมชนเรียนรู้ เช่น การทำบัญชีค่าใช้จ่าย การทำเวทียอดบทเรียน ก็ทำให้กลุ่มผู้ที่คัดค้านในตอนต้นเกิดการยอมรับแนวความคิดใหม่เรื่องการจัดเหล้าในงานศพในภายหลัง

ในอีกมุมหนึ่ง ถึงแม้ว่าพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงในการศึกษาครั้งนี้จะเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านใช้ต่อสู้ทางความคิดภายในชุมชนด้วยตนเอง แต่เมื่อมองลึกลงไปอีก จะพบว่า แท้ที่จริงแล้ว “ประเด็น” ของการต่อสู้ในครั้งนี้ก็คือการต่อกรและต่อรองกับ “ลัทธิบริโภคนิยม” ซึ่งขยายตัวจากการเติบโตของระบบทุนนิยมที่ได้รับการอุ้มชูและหล่อเลี้ยงไว้โดยชนชั้นกลาง เมื่อการรับเอาความหมายของการบริโภคเชิงสัญลักษณ์แบบชนชั้นกลางมาใช้ทำให้ชาวบ้านระดับรากหญ้าต้องเผชิญหน้ากับปัญหาหนี้สิน ข้อเท็จจริงที่ว่า “ยิ่งบริโภค ก็ยิ่งทุกข์” ทำให้ชาวบ้านดงหันมาพูดคุยถกเถียง แลกเปลี่ยนข้อมูลและความคิดเห็นระหว่างกันในพื้นที่สาธารณะของชุมชน จนนำไปสู่ข้อตกลงที่จะ “ลดการบริโภค ให้คุณค่ากับการเป็นผู้ผลิต รวมถึงฟื้นฟูค่านิยมการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน” และสามารถร่วมกันจัดเหล้าในงานศพจนเป็นผลสำเร็จ แล้วขยายผลไปสู่กิจกรรมอื่นๆ ด้วย นั่นก็เท่ากับว่าชาวบ้านดงได้ใช้พื้นที่สาธารณะ (ซึ่งในอดีต เป็นเครื่องมือของชนชั้นกลางเพื่อใช้ต่อสู้กับอำนาจของระบบศักดินา) มาเป็นเครื่องมือสำคัญเพื่อต่อสู้กับลัทธิบริโภคนิยมซึ่งเป็นทั้งวิถีและกลไกในการรักษาฐานอำนาจของชนชั้นกลางนั่นเอง

14. พื้นที่สาธารณะแบบชาวบ้าน: พื้นที่การต่อสู้ทางความคิดที่ใช้ทั้งเหตุผลและอารมณ์ เป็นเครื่องมือในการต่อสู้

จากการศึกษาพบว่า พื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงที่กลุ่มแกนนำใช้ในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล้ามีทั้งพื้นที่สาธารณะเชิงเหตุผล (การประชุมหมวดบ้าน การประชุมหมู่บ้าน การประชุมกลุ่มแกนนำ และเวทีประชาคม) โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อการบริหารจัดการด้านผลประโยชน์ของกลุ่ม) และพื้นที่สาธารณะเชิงอารมณ์ ความรู้สึก (พิธีกรรมงานศพ และพิธีกรรมงานบุญอื่นๆ โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อการบริหารจัดการด้านความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชน) และยังมีพื้นที่สาธารณะที่หลอมรวมทั้งเชิงเหตุผลและอารมณ์ความรู้สึกเข้าไว้ด้วยกัน (พื้นที่พูดคุยภายในชุมชน พิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อ (มีทั้งการจับสลากเลือกหัวหน้าหมวดบ้านและการเข้าทรงเจ้าพ่อไว้ในพิธีกรรมเดียวกัน) และเวทีถอดบทเรียน)

ในแง่นี้ จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า พื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงนั้นมีมิติที่ขยายกว้างออกไปจากการศึกษาของฮาเบอร์มาสมาก เนื่องจากไม่ได้มีเฉพาะพื้นที่สาธารณะเชิงเหตุผลเท่านั้น แต่ยังมีพื้นที่สาธารณะเชิงอารมณ์ ความรู้สึก และยังไปไกลถึงการหลอมรวมทั้งประเด็นเชิงเหตุผลและอารมณ์ความรู้สึกไว้ในพื้นที่สาธารณะเดียวกันอีกด้วย

เมื่อพิจารณาเจาะจงลงไปในการใช้พื้นที่สาธารณะในกระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพ จะเห็นได้ชัดว่าแกนนำชุมชนบ้านดงได้ใช้ทั้งมิติเชิงเหตุผล คือการให้เหตุผลว่าการลดเหล้าจะช่วยลดทั้งค่าใช้จ่ายในงานศพและลดปัญหาหนี้สินซึ่งเป็นภาระของเจ้าภาพงานศพ และมิติเชิงอารมณ์คือการสร้างอารมณ์ร่วมของผู้คนให้ตระหนักว่างานศพคืองานที่เจ้าภาพต้องโศกเศร้าเพราะความสูญเสีย ดังนั้นคนในชุมชนจึงควรเห็นใจและเอื้ออาทรต่อเจ้าภาพทั้งโดยการไม่เรียกร้องดื่มเหล้าและให้ความช่วยเหลือในทุกทางที่สามารถทำได้ มาใช้เป็นเครื่องมือในการต่อสู้ทางความคิดกับเพื่อนร่วมชุมชนที่เห็นว่าการเลี้ยงเหล้าในงานศพเป็นเรื่องปกติ ในขณะที่ชนชั้นกลางของฮาเบอร์มาสให้ความสำคัญกับเหตุผลในฐานะเป็นอาวุธสำคัญของการต่อสู้เพื่อสร้างความชอบธรรม แต่ชาวบ้านในชุมชนบ้านดงกลับพบว่าการใช้ทั้งเหตุผลและอารมณ์ความรู้สึกมาเป็นอาวุธในการต่อสู้ทำให้ได้รับความสำเร็จในการสร้างความเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์ได้เช่นกัน เช่นเดียวกันกับกลุ่มผู้หญิงในการศึกษาของบุญนุช ขอบแสงรัตน์ (2551) ที่ได้ต่อสู้เพื่อจะได้มีส่วนร่วมในพื้นที่สาธารณะอย่างรายการเล่าข่าวทางโทรทัศน์โดยการนำอารมณ์ความรู้สึกแห่งความเป็นเพศหญิงเข้ามาในพื้นที่สาธารณะ การใช้อารมณ์และความรู้สึกเป็นอาวุธทำให้เพศหญิงสามารถใช้พื้นที่สื่อสมัยใหม่เพื่อรวมพลังกันทำกิจกรรมรณรงค์ในประเด็นต่างๆ ที่เพศหญิงได้รับผลกระทบแต่สังคมโดยรวมมักละเลยหรือมองข้าม

15. ความสัมพันธ์แบบวิภาษวิธีระหว่างกลยุทธ์การประกอบสร้างและใช้ประโยชน์กับความหลากหลายของพื้นที่สาธารณะ

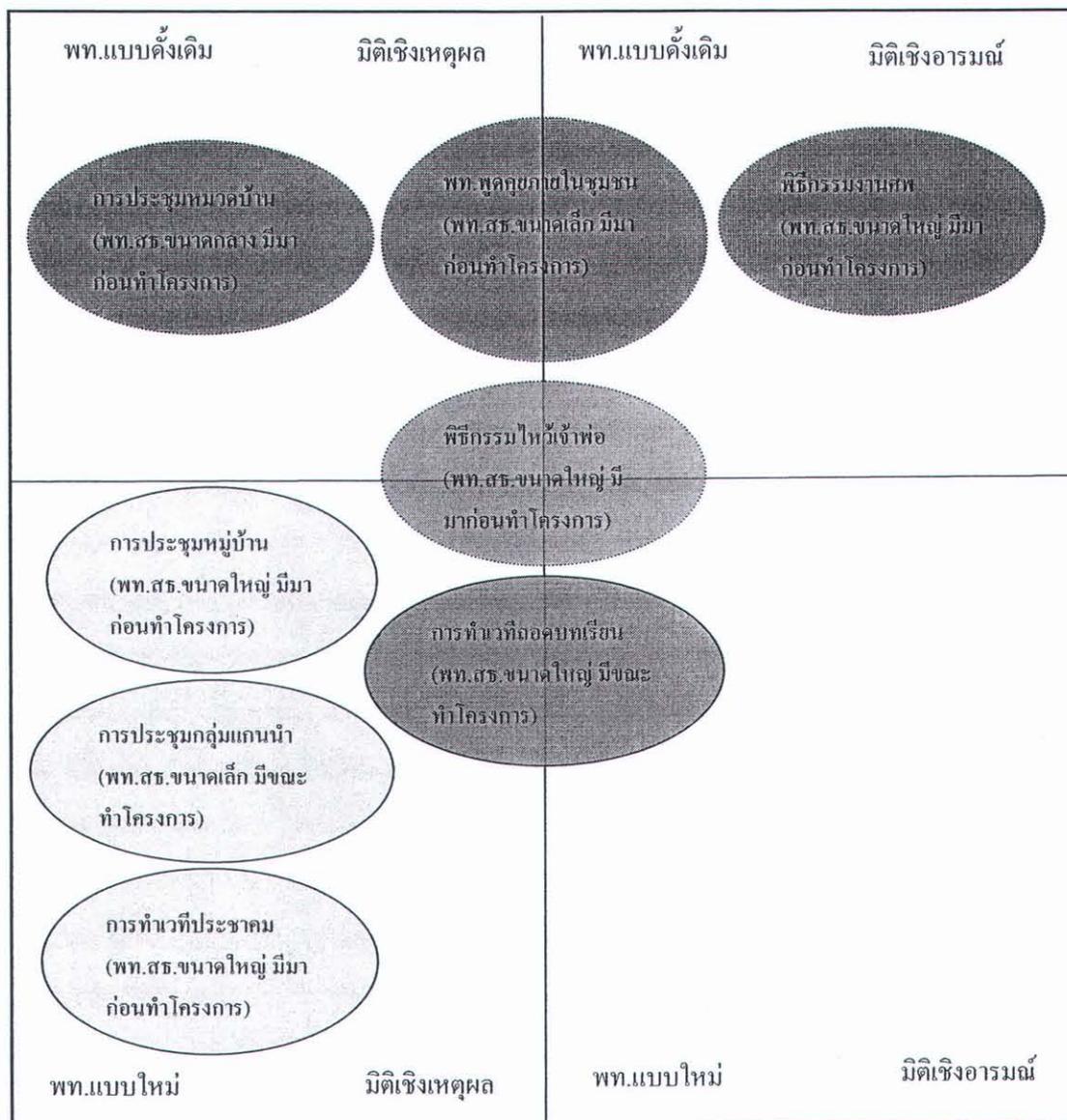
การศึกษาครั้งนี้พบว่าพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงเป็นปัจจัยที่สำคัญอันหนึ่งซึ่งทำให้กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าของชุมชนประสบความสำเร็จ ในที่นี้ กลุ่มแกนนำมีกลยุทธ์ในการประกอบสร้างและใช้ประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะถึง 8 ประการ ดังที่ได้กล่าวไปแล้วก่อนหน้านี้ ด้วยกลยุทธ์การประกอบสร้างและใช้ประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะดังกล่าว ส่งผลให้ชุมชนบ้านดงมีพื้นที่สาธารณะที่มีความหลากหลาย ไม่ว่าจะพิจารณาโดยใช้เกณฑ์ใดก็ตาม หากใช้เกณฑ์ความเก่าแก่ของพื้นที่ก็พบว่าชุมชนมีพื้นที่สาธารณะทั้งแบบดั้งเดิมและแบบใหม่ หากพิจารณาจากเกณฑ์ขนาด ก็พบว่าชุมชนมีพื้นที่สาธารณะถึง 3 ขนาด ทั้งพื้นที่สาธารณะขนาดใหญ่ ขนาดกลาง และขนาดเล็ก ให้เลือกใช้ตามวัตถุประสงค์

เมื่อพิจารณาจากเกณฑ์ก่อนและหลังก็จะพบว่าชุมชนมีทั้งพื้นที่สาธารณะที่มีมาก่อนการทำโครงการงานศพดเหล่า และพื้นที่สาธารณะซึ่งเกิดขึ้นจากการทำโครงการงานศพดเหล่า ประเด็นนี้แสดงว่าการประกอบสร้างและใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะของกลุ่มแกนนำนั้นมีต้นทุนเดิมของชุมชน (พื้นที่เดิม) อยู่แล้วบางส่วน ซึ่งนอกเหนือจากการใช้ประโยชน์จากต้นทุนเดิมแล้ว กลุ่มแกนนำก็ต้องสร้างต้นทุนใหม่โดยการประกอบสร้างพื้นที่สาธารณะรูปแบบใหม่ๆ ขึ้นด้วย

หากใช้เกณฑ์เรื่องมิติเชิงเหตุผลและอารมณ์ที่ปรากฏในพื้นที่สาธารณะ พบว่าชุมชนมีทั้งพื้นที่สาธารณะทั้งแบบดั้งเดิม (การประชุมหมวดบ้าน) และแบบใหม่ (การประชุมหมู่บ้าน การประชุมกลุ่มแกนนำ การทำเวทีประชาคม) ที่อยู่บนมิติเชิงเหตุผล และมีพื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิมอย่างพิธีกรรมงานศพที่อยู่บนมิติเชิงอารมณ์ นอกจากนี้ ยังมีข้อค้นพบที่น่าสนใจว่าชุมชนมีพื้นที่สาธารณะทั้งแบบดั้งเดิมและแบบใหม่ที่หลอมรวมมิติเชิงเหตุผลและอารมณ์ไว้ในพื้นที่เดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่พุดคุยภายในชุมชน พิธีกรรมการไหว้เจ้าพ่อ และเวทีถอดบทเรียน

ในที่นี้ เราจะพบความสัมพันธ์แบบวิภาษวิธี (dialectic) ระหว่างกลยุทธ์การประกอบสร้างและใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะกับความหลากหลายของพื้นที่สาธารณะ กล่าวคือ เพราะกลุ่มแกนนำทั้งประกอบสร้างพื้นที่ใหม่ๆ (การประชุมกลุ่มแกนนำ การทำเวทีถอดบทเรียน) และใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะที่มีอยู่เดิมในชุมชน (พื้นที่พุดคุยภายในชุมชน การประชุมหมวดบ้าน การประชุมหมู่บ้าน การทำเวทีประชาคม และพิธีกรรมงานศพ) ร่วมกับพื้นที่สาธารณะที่ประกอบสร้างขึ้นมาใหม่เหล่านี้ โดยใช้กลไกการพุดคุยในชีวิตประจำวันเชื่อมโยงพื้นที่สาธารณะทั้งหมดเข้าไว้ด้วยกัน ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นก็คือความหลากหลายของพื้นที่สาธารณะ แต่ในขณะเดียวกันความหลากหลายของพื้นที่สาธารณะที่เกิดขึ้น ก็ทำให้กลุ่มแกนนำสามารถเลือกใช้ประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะในการทำหน้าที่เป็นช่องทางสื่อสาร (channel) ที่มีประสิทธิภาพได้เช่นเดียวกัน (ทั้งนี้ยังน่าจะส่งผลไปถึงการขับเคลื่อนโครงการอื่นๆ ของชุมชนในอนาคตด้วย) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกซึ่งมีคุณลักษณะข้อหนึ่งคือการใช้ระบบคู่ขนาน นั่นคือต้องทั้งใช้ควบคู่ไป

กับการธำรงรักษา/สืบทอด/พัฒนาสื่อพื้นบ้านที่กาญจนา แก้วเทพ (2551: 143-144) ได้เสนอไว้ ในที่นี้ก็จะกล่าวได้เช่นเดียวกันว่าศักยภาพและความหลากหลายของพื้นที่สาธารณะจะเกิดขึ้นได้ ก็ต่อเมื่อคนในชุมชนใช้ควบคู่กับการสืบทอดและพัฒนาพื้นที่สาธารณะเหล่านี้คู่ขนานกันไป ผู้วิจัยได้ประมวลความหลากหลายของพื้นที่สาธารณะเป็นแผนภาพ ดังแสดงในภาพที่ 10.5

ภาพที่ 10.5: ความหลากหลายของพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดง

16. ความสัมพันธ์ระหว่างคน พิธีกรรม พื้นที่สาธารณะ และการสร้างความเปลี่ยนแปลงทางสังคม

พื้นที่สาธารณะที่เป็นพื้นที่พิธีกรรมนั้นมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการเป็นพื้นที่สาธารณะเชิงวัฒนธรรม (cultural public sphere) ที่ผลิตซ้ำวิถีปฏิบัติของคนและกำกับระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับวัตถุ รวมไปถึงคนกับธรรมชาติด้วย ดังเช่น กรณีพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านคง เราได้เห็นการถักทอสายใยความสัมพันธ์ของคนในชุมชนผ่านพิธีกรรม การสร้างความหมายและการประดิษฐ์ประดอยวัตถุต่างๆ ในพิธีกรรม ไม่ว่าจะเป็นห่อข้าวควน โลงศพ หรือปราสาทศพที่สะท้อนความสัมพันธ์บางอย่างระหว่างมนุษย์ วัตถุสิ่งของ ธรรมชาติ รวมไปถึงสิ่งเหนือธรรมชาติที่โยงใยกันอย่างแนบแน่น

การที่พิธีกรรมงานศพจะสามารถแสดงบทบาทเป็นพื้นที่สาธารณะเชิงวัฒนธรรมที่สำคัญของชุมชนได้นั้น ในพื้นที่พิธีกรรมจะต้องมีตำแหน่งแห่งที่ (position) ที่ชัดเจนให้กับคนกลุ่มต่างๆ ในชุมชนได้มีโอกาสแสดงบทบาทของตน ไม่ว่าจะเป็นชายหรือหญิงก็สามารถเชื่อมโยงตนเองเข้ากับพิธีกรรมได้ในทางใดทางหนึ่ง เช่นเดียวกับการที่ละคร โทรทัศน์ยุคปัจจุบันที่นำเสนอความซับซ้อนของความสัมพันธ์ในชีวิตประจำวันในรูปแบบเรื่องเล่า สิ่งหนึ่งที่ละคร โทรทัศน์มีก็คือการมีตำแหน่งแห่งที่ (บทบาทของตัวละคร) ให้ผู้ชมสามารถเชื่อมโยงและสร้างความสัมพันธ์กับตัวละครตัวใดตัวหนึ่งได้เสมอ ทำให้ละคร โทรทัศน์กลายเป็นพื้นที่สาธารณะเชิงวัฒนธรรมในสังคมยุคใหม่ (McGuigan, 2010: 13-17) แต่ความแตกต่างระหว่างพิธีกรรมงานศพที่ชุมชนบ้านคงกับละคร โทรทัศน์ก็คือ ในขณะที่ละคร โทรทัศน์ (รวมถึงสื่อมวลชนประเภทอื่นๆ ด้วย) เสนอบทบาทผู้บริโภคให้กับผู้ชมได้เพียงด้านเดียว แต่พิธีกรรมงานศพกลับสามารถเสนอทั้งบทบาทผู้ผลิตและผู้บริโภคในพิธีกรรมให้กับชาวบ้านได้ในเวลาเดียวกัน

ในกรณีของชุมชนบ้านคงนั้น นอกจากการเชิดชูให้พื้นที่พิธีกรรมงานศพเป็นพื้นที่สาธารณะเชิงวัฒนธรรมที่สำคัญแล้ว คนในชุมชนยังได้ใช้พื้นที่สาธารณะแห่งนี้เป็นที่เพื่อสร้างความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่สำคัญด้วย ความสำเร็จที่เกิดขึ้นเกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการกระบวนการสื่อสารและความสัมพันธ์ของผู้คนในพื้นที่สาธารณะ ด้วยการเลือกใช้รูปแบบการสื่อสารและพื้นที่สาธารณะที่เหมาะสมกับเป้าหมายของการสื่อสารและกลุ่มเป้าหมายในการสื่อสารแต่ละครั้ง รวมถึงการเน้นสร้างความสัมพันธ์เชิงบวกของผู้คนในพื้นที่สาธารณะ ด้วยการสร้างกิจกรรมเพื่อสร้างการมีส่วนร่วม ให้ความสำคัญกับความคิดเห็นของทุกคนที่เกี่ยวข้อง ทั้งความคิดเห็นที่สอดคล้องและแตกต่าง แล้วสร้างกระบวนการหาข้อสรุปร่วมที่ทุกฝ่ายยอมรับได้

17. เทรียสสองด้านของ “ทุน”: ปัจจัยเพื่อการครอบงำและปัจจัยเพื่อปลดปล่อยจากการครอบงำ

ในขณะที่ปีแอร์ บูร์ดิเยอผู้นำเสนอแนวคิดเรื่องทุน (ทุนเศรษฐกิจ ทุนวัฒนธรรม ทุนทางสังคม และทุนสัญลักษณ์) เห็นว่าทุนเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดการผลิตซ้ำทางชนชั้นและการครอบงำระหว่างชนชั้น โดยการครอบงำและการเอาเปรียบลักษณะต่างๆ (ซึ่งมิใช่การบังคับใช้กำลัง แต่เป็นไปอย่างแฝงเร้น) ล้วนแฝงตัวอยู่ใน “ทุน” แบบใดแบบหนึ่งทั้งสิ้น แต่การศึกษาในครั้งนี้ค้นพบว่า ในอีกมิติหนึ่ง “ทุน” ตามแนวคิดของบูร์ดิเยอนั้น สามารถนำมาใช้เป็นอาวุธสำคัญในการแก้ไขปัญหาของชนชั้นรากหญ้าเพื่อต่อสู้และต่อรองกับการครอบงำของระบบทุนนิยมได้เช่นกัน โดยการค้นหาและดึงเอา “ทุน” ที่มีความอุดมสมบูรณ์ที่ทั้งปัจเจกและชุมชนมีอยู่ ออกมาใช้ประโยชน์ ซึ่งไม่ใช่ทุนเศรษฐกิจหรือทุนสัญลักษณ์ แต่เป็นทุนวัฒนธรรมและทุนทางสังคม

การตระหนักถึงปัญหาของชุมชนภายหลังวิกฤตเศรษฐกิจ พ.ศ.2540 ทำให้แกนนำชุมชนอย่างนายอินแก้วต้องดิ้นรนและแสวงหาทางรอดให้กับชุมชน แสดงให้เห็นการปรับตัวของชาวบ้าน ซึ่งที่สุดแล้วก็ต้องพึ่งพาตนเองเป็นสำคัญ ในขณะที่ชนชั้นกลางและชั้นสูงจำนวนหนึ่งที่ได้รับผลกระทบปรับตัวโดยอาศัยทุนเศรษฐกิจที่สั่งสมมาเพื่อช่วยคลี่คลายปัญหา ไม่ว่าจะเป็นการขายกิจการให้ต่างชาติ หรือยอมลดสัดส่วนความเป็นเจ้าของลง (ผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2549: 20-28) แต่กรณีของชุมชนบ้านดง ซึ่งคนในชุมชนส่วนมากเป็นชาวบ้านระดับรากหญ้านั้น ถึงแม้ไม่มีทุนเศรษฐกิจเป็นปัจจัยหลักสำหรับการคลี่คลายปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจ แต่ชุมชนก็ได้อาศัยทุนวัฒนธรรม ได้แก่ ประเพณีการลงแรงช่วยเหลือกัน การเคารพผู้อาวุโส การเสียสละเพื่อส่วนรวม และทุนทางสังคม ได้แก่ เครือข่ายของคนในชุมชน และเครือข่ายระหว่างชุมชนกับองค์กรภายนอก มาเป็นอาวุธสำคัญในการต่อสู้กับปัญหาการดื่มเหล้าในงานศพ ข้อเท็จจริงนี้แสดงว่า ทุนเศรษฐกิจไม่ได้เป็นเงื่อนไขสำคัญที่สุดของการแก้ปัญหาในกรณีของชุมชนบ้านดง แต่กลับเป็นทุนวัฒนธรรมและทุนทางสังคมที่เป็นทั้งเงื่อนไขจำเป็น (necessary factor) และเงื่อนไขที่พอเพียงในตนเอง (sufficient factor) ที่ทำให้โครงการงานศพงดเหล้าประสบความสำเร็จ

จุดที่น่าสังเกตก็คือ ทุนวัฒนธรรมและทุนทางสังคมของปัจเจกในการศึกษารุ่นนี้ หากมีเพิ่มมากขึ้นแล้ว ก็สามารถลด (decrease) ทุนเศรษฐกิจ หรือสามารถทดแทนหรือชดเชย (substitute) ทุนเศรษฐกิจได้

กรณีการเพิ่มขึ้นของทุนวัฒนธรรมและทุนทางสังคมช่วยลดทุนเศรษฐกิจ คือการที่คนในชุมชนได้ระดมสรรพกำลังของผู้คน (เพิ่มทุนทางสังคม) ฟันฟูและส่งเสริมประเพณีการลงแรงช่วยเหลือกัน (เพิ่มทุนวัฒนธรรม) มาร่วมกันทำโรงศพและปราสาทศพ ทำให้เจ้าภาพสามารถลดค่าใช้จ่ายได้หลายพันบาท (ลดทุนเศรษฐกิจ)

กรณีที่มีการเพิ่มขึ้นของทุนวัฒนธรรมและทุนทางสังคมช่วยทดแทนหรือชดเชยทุนเศรษฐกิจคือการที่คนในชุมชนได้ระดมสรรพกำลังของผู้คน (เพิ่มทุนทางสังคม) ฟื้นฟูและส่งเสริมประเพณี การลงแรงช่วยกัน (เพิ่มทุนวัฒนธรรม) มาร่วมกันทำกิจกรรมต่างๆ ในงานศพคนละไม้คนละมือ ทำให้เกิดการบรรเทาของความสัมพันธ์ที่กลมเกลียว ในแง่ที่เท่ากับว่าชุมชนสามารถระดมผู้คนได้ โดยไม่ต้องกังวลว่าหากไม่มีเหล่าแล้วจะไม่มีคนต้องการมาช่วยงาน ซึ่งตามปกติ เจ้าภาพที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี (มีทุนเศรษฐกิจมาก) ก็สามารถเลี้ยงเหล่าได้มาก ในแง่นี้ก็เท่ากับว่าทุนทางสังคมและทุนวัฒนธรรมสามารถทดแทนหรือชดเชยทุนเศรษฐกิจของปัจเจกได้นั่นเอง

ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อเปรียบเทียบกับแนวคิดของบูร์ดิเยอซึ่งมองว่าสมรรถนะในการสั่งสมทุนของปัจเจกมักเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ของปัจเจกเอง แต่การศึกษาครั้งนี้กลับพบว่า การเพิ่มขึ้นของทุนในระดับปัจเจกนั้น ได้ย้อนกลับมามีอันส่งผลทำให้ทุนของชุมชนแทบทุกด้านได้รับการต่อยอด และขยายเพิ่มพูนมากยิ่งขึ้นไปอีก ดังนั้น ในชุมชนที่มีวิถีวัฒนธรรมแบบเครือญาติซึ่งมีการเกาะเกี่ยวกันเป็นชุมชนอยู่สูง สมรรถนะในการสั่งสมทุนของปัจเจกซึ่งมีจิตสาธารณะจึงมีผลดีต่อผลประโยชน์ของส่วนรวมด้วย

18. ชาวบ้านระดับรากหญ้าสามารถสร้างและสั่งสมทุนสัญลักษณ์ได้โดยไม่อาศัยสื่อมวลชน
ประเด็นที่น่าสนใจในกรณีของชุมชนบ้านดงเกี่ยวกับทุนสัญลักษณ์ก็คือ ในขณะที่การสั่งสมทุนสัญลักษณ์ของชนชั้นนำในสังคมนั้น ไม่ว่าจะมากจะน้อย ล้วนต้องเกี่ยวพันกับการได้รับการสถาปนาสถานภาพ (status conferral) ผ่านสื่อมวลชน แต่การศึกษาในครั้งนี้พบว่าชุมชนระดับรากหญ้าเองก็สามารถสั่งสมทุนสัญลักษณ์ได้ในระดับชุมชนเอง จากแนวคิดของบูร์ดิเยอ ทุนสัญลักษณ์เกี่ยวข้องโดยตรงกับการสัมผัสได้ถึงศักดิ์ศรี สถานภาพ และอำนาจ ความสำเร็จของโครงการงานศพคนเหล่าที่คนในชุมชนร่วมกันดำเนินการทำให้ชุมชนเล็กๆ ซึ่งไม่มีใครให้ความสนใจมาก่อน กลายเป็นที่รู้จักของชุมชนอื่นๆ หน่วยงานระดับจังหวัด รวมถึงกลุ่มชุมชนจากจังหวัดอื่นๆ ที่เข้าร่วมโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นของ สกว. ในฐานะชุมชนที่เป็นผู้ริเริ่มและขับเคลื่อนโครงการงานศพคนเหล่ารายแรก (prime mover)

การได้รับการยอมรับในฐานะชุมชนต้นแบบงดเหล่าในงานศพทำให้คนในชุมชนเกิดความภาคภูมิใจ มีความเชื่อมั่นในอัตลักษณ์และศักยภาพของชุมชน ความเชื่อมั่นดังกล่าวถือได้ว่าเป็นการสั่งสมทุนสัญลักษณ์ของชุมชน ทั้งนี้ การได้มาซึ่งทุนสัญลักษณ์เหล่านี้ โดยทั่วไป สื่อมวลชนจะมีบทบาทสำคัญในการสถาปนาสถานภาพซึ่งทำให้เกิดการยอมรับนับถือ แต่ในกรณีของชุมชนบ้านดง การได้มาซึ่งทุนสัญลักษณ์ครั้งนี้ เป็นกรณีที่ระดับชุมชนเองประสบความสำเร็จในการสถาปนาสถานภาพโดยไม่ผ่านสื่อมวลชน แต่ได้รับการสถาปนาสถานภาพดังกล่าวโดยชุมชนอื่นๆ หน่วยงานภาครัฐ และหน่วยงานภาคนอก ข้อค้นพบดังกล่าวสอดคล้องกับข้อค้นพบในงานวิจัยของเขาวัดกษัตริย์จุลุมกร (2550) ที่ระบุไว้ว่าในการเผยแพร่อัตลักษณ์ของชาวไทยทรงดำ จ.เพชรบุรี นั้นได้อาศัยสื่อ

ภายในท้องถิ่นเป็นช่องทางหลักในการเผยแพร่ ไม่ใช่สื่อมวลชนซึ่งเป็นสื่อกระแสหลักในสังคมแต่อย่างใด

ประเด็นนี้ สามารถนำมาอธิบายได้ในระดับปัจเจกเช่นเดียวกัน ในกรณีของนายอินแก้วนั้นก็เกิดการสั่งสมทุนสัญลักษณ์จากการสถาปนาสถานภาพและการยอมรับในระดับชุมชนและระดับจังหวัดโดยสื่อบุคคล สื่อการประชุม และสื่อเฉพาะกิจอื่นๆ อีกหลายประเภท ซึ่งก่อให้เกิดความน่าเชื่อถือและได้รับความไว้วางใจจากบุคคลอื่นๆ อันเป็นลักษณะสำคัญของผู้ที่มีอำนาจเชิงสัญลักษณ์

19. ทุนวัฒนธรรมที่เป็นความโน้มเอียงทางอุปนิสัยต้องสร้าง สั่งสม และตกผลึก

ข้อค้นพบเกี่ยวกับเรื่องทุนในครั้งนี้ ส่วนที่สอดคล้องอย่างชัดเจนกับแนวคิดของบูร์ดิเยอก็คือทุนวัฒนธรรมที่อยู่ในรูปของความโน้มเอียงทางอุปนิสัย (habitus) เป็นสิ่งที่ต้องอาศัยระยะเวลาในการสร้างและสั่งสม ในกรณีของทุนทางวัฒนธรรมของนายอินแก้ว แก่นนำชุมชนบ้านดง ซึ่งเป็นกรณีศึกษาในครั้งนี้ ก็ผ่านการสั่งสมมาอย่างยาวนาน นับตั้งแต่เป็นเด็กวัยรุ่น ซึ่งทุนทางวัฒนธรรมของนายอินแก้วก็คือโครงสร้างทางความคิดที่ตระหนักถึงคุณค่าของตนเองผ่านการทำงานเพื่อสังคมส่วนรวม ทั้งการสละเวลา แรงกาย และความคิด ฮาปิตูสดังกล่าวเป็นการกระทำที่เกิดจากอุปนิสัยและความเคยชิน ไม่ได้เป็นการเรียนรู้ผ่านกฎระเบียบ ซึ่งเป็นผลมาจากการเติบโตในสภาพแวดล้อมที่แม้จะยากจนทางวัตถุ แต่ยังคงมีความร่ำรวยด้านน้ำใจของชุมชน ผนวกกับการได้รับอิทธิพลทางพระพุทธศาสนา ทำให้นายอินแก้วมีแรงบันดาลใจที่จะทำความดี เพื่อ “สั่งสมผลบุญ” อันจะนำไปสู่ชีวิตในโลกหน้าที่ดีขึ้น (ตามความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด) มากกว่าการมุ่งขวนขวาย “สั่งสมวัตถุ” ซึ่งประเด็นนี้สัมพันธ์กับงานวิจัยของรุ่งนภา ธรรมเกษมสุข (2550) ที่ระบุว่าประเด็นเรื่องศาสนามีความสำคัญกับความคิด วิถีชีวิต รวมถึงการแสดงออกในด้านต่างๆ ของชนชั้นนำในสังคมไทย เช่น กรณีที่พ่อค้าเงินและขุนนางนิยมเปลี่ยนทุนเศรษฐกิจไปเป็นทุนวัฒนธรรมและทุนสัญลักษณ์ในรูปของการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม การสร้างศาลเจ้า หรือการปฏิบัติธรรม เพราะคนเหล่านี้ตระหนักถึงความสำคัญของศาสนาต่อวิถีชีวิตของตน (การสั่งสมทุนเพื่อโลกหน้า) ผู้วิจัยจึงสรุปว่าศาสนามีอิทธิพลต่อความโน้มเอียงทางอุปนิสัยของคนในสังคมไทย ไม่ว่าจะป็นชนชั้นนำหรือชนชั้นรากหญ้า ต่างก็ได้รับอิทธิพลบางประการจากปรัชญาทางศาสนา ซึ่งส่งผลออกมาเป็นปฏิบัติการทางสังคมในลักษณะต่างๆ

20. การขยายมุมมองเรื่อง “ทุน” เพื่อก้าวข้ามปัญหา “การสร้างข้อจำกัดที่เกินจริง”

โดยทั่วไป เมื่อกล่าวถึง “ทุน” คนส่วนใหญ่มักให้ความสำคัญกับทุนเศรษฐกิจเป็นหลัก แต่ข้อค้นพบจากงานวิจัยชิ้นนี้ชี้ว่าทุนวัฒนธรรมและทุนทางสังคมคือต้นทุนสำคัญของชุมชนทำให้ได้มาซึ่งอำนาจเชิงสัญลักษณ์และอำนาจในการสร้างความเปลี่ยนแปลง การขยายมุมมองที่มีต่อ

“ทุน” ให้เห็นว่าทุนที่จำเป็นต่อการสร้างความเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ นั้นมิได้มีเฉพาะทุนเศรษฐกิจเท่านั้นที่สำคัญ แต่ทุนอื่นๆ ก็มีความสำคัญ ขึ้นอยู่กับบริบทของแต่ละชุมชน ในกรณีของชุมชนชาวบ้านในชนบทที่มีวิถีการผลิตแบบยังชีพเป็นหลัก และยังมีความรู้มรดกของทุนวัฒนธรรมและทุนทางสังคมอยู่มาก การขยายมุมมองที่มีต่อทุนจะทำให้ชุมชนสามารถก้าวข้ามปัญหา “การสร้างข้อจำกัดที่เกินจริง” (surplus constraint) ได้ทั้งในยามปกติและในช่วงวิกฤต โดยหันมาใช้ทุนวัฒนธรรมและทุนทางสังคมของชุมชนเป็นต้นทุนและหลักที่มั่นในการพัฒนาและพึ่งตนเอง แทนที่จะให้น้ำหนักกับทุนเศรษฐกิจว่าเป็นเงื่อนไขหลักเพียงหนึ่งเดียวสำหรับการแก้ปัญหา เพราะหากยึดทุนเศรษฐกิจเป็นเงื่อนไขหลัก โอกาสของการสร้างความเปลี่ยนแปลงจะเหลือน้อยมาก เพราะโอกาสในการสั่งสมทุนเศรษฐกิจของชาวบ้านระดับรากหญ้านั้นเป็นไปอย่างจำกัดหรือแทบไม่มีเลย แม้แต่การจะดำรงชีพให้อยู่ในภาวะปลอดภัยจากหนี้สินก็เป็นเรื่องยาก (ในกรณีชุมชนบ้านดง มีครัวเรือนเพียงร้อยละ 10 เท่านั้นที่ไม่มีภาระหนี้สิน)

เมื่อการทำโครงการงานศพงดเหล้าบรรลุเป้าหมาย นอกเหนือจากความสำเร็จในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจแล้ว อัตลักษณ์ใหม่ของชุมชนในฐานะ “ชุมชนปลอดเหล้าในงานศพ” ถือเป็นอำนาจเชิงสัญลักษณ์ซึ่งเกิดขึ้นในภายหลังและมีอิทธิพลต่อชุมชนหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นฐานะกลไกอย่างหนึ่งที่กำลังท้าทายพฤติกรรมการดื่มเหล้าในของคนในชุมชน (งดดื่มเหล้าในงานศพ และลดปริมาณการดื่มในพิธีกรรมอื่นๆ) ได้อย่างมีประสิทธิภาพ รวมถึงเป็นสัญลักษณ์ที่ทำให้ชุมชนมีชื่อเสียง สร้างความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวกันและความภาคภูมิใจร่วมของชุมชนด้วย ผลลัพธ์เหล่านี้ชี้ชัดว่าทุนวัฒนธรรมและทุนทางสังคมที่มีอยู่นั้นเป็นต้นทุนล้ำค่าที่ทุกชุมชนควรตระหนักและนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ดังที่ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2544: 175-176) ระบุไว้ว่า “ในสภาพความเป็นจริงเศรษฐกิจชาวบ้านฝังตัวอยู่ในสังคมและวัฒนธรรม ขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านควรเป็นแบบองค์รวมจะมีพลังกว่าสอดคล้องกับวิถีชีวิตของเขาที่เป็นจริงมากกว่า ระบบทุนจะแปลงทุกอย่างเป็นเศรษฐกิจ ทำให้เป็นสินค้า ระบบทุนเป็นระบบเศรษฐกิจที่หลุดออกจากระบบวัฒนธรรม แล้วกลับมาทำลายคุณค่าต่างๆ ของมนุษย์ ถ้าเราสู้ทางด้านเศรษฐกิจ เราก็จะสู้กับระบบทุนตรงที่ระบบทุนเข้มแข็งที่สุด เราควรจะสู้ด้วยวิถีชีวิตอันเป็นองค์รวมคือวัฒนธรรม วัฒนธรรมคือสินทรัพย์สำคัญที่ชุมชนมีมาช้านาน”

21. การสื่อสารเพื่อสนับสนุนการพัฒนา: ความสมดุลระหว่างความช่วยเหลือกับการพึ่งตนเอง

ข้อค้นพบจากงานวิจัยชี้ชัดว่าความสำเร็จในกระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลความสำเร็จของโครงการงานศพงดเหล้าจากชุมชนบ้านดงไปสู่พื้นที่อื่นๆ นั้นต้องอาศัยการสื่อสารเพื่อสนับสนุนการพัฒนา (Development Support Communication) เป็นกลไกสำคัญ แนวคิดนี้เห็นว่าการพัฒนาประเทศนั้นควรมีความสมดุลระหว่างการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ การสร้างความเท่าเทียมกันในสังคม

การสร้างความกลมเกลียวปรองดองระหว่างคนในชาติ และการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (Parker, and Mohammadi, 1977:167-172)

การสื่อสารเพื่อสนับสนุนการพัฒนามีแนวคิดหลักคือการสร้างความเท่าเทียมในกระบวนการสื่อสารระหว่างคนในชุมชนกับคนจากภายนอกที่เข้าไปสนับสนุน ซึ่งอาจเป็นเจ้าหน้าที่ภาครัฐ ผู้เชี่ยวชาญ หรือใครก็ตาม กระบวนทัศน์ของการสื่อสารเพื่อสนับสนุนการพัฒนานั้นให้ความสำคัญกับ “การเสริมสร้างความเข้มแข็ง” (empowerment) มากกว่า “การพัฒนา” (development) โดยตรง เนื่องจากกระบวนทัศน์การพัฒนาแบบดั้งเดิมนั้น มักทำให้นึกถึงการที่องค์กร/กลุ่มจากภายนอก ได้เข้าไปกระทำการบางสิ่งบางอย่างเพื่อ “ปรับปรุง” สภาพชุมชนหรือวิถีชีวิตของคนในพื้นที่ให้ดีขึ้น (โดยนัยยะนี้ ความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมระหว่าง “คนใน” และ “คนนอก” จึงดูชอบธรรมและเป็นสถานการณ์ที่เลี่ยงไม่ได้) แต่การเสริมสร้างความเข้มแข็งนั้นต้องการค้นหากระบวนการที่ทำให้ปัจเจกและชุมชนสามารถควบคุมสภาวะทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของตน รวมถึงสามารถมีส่วนร่วมอย่างมีอิสระในการบริหารจัดการชุมชนของตนอีกด้วย (Rappaport, 1981 cited in Melkote, and Kandath, 2001: 197) เพราะความสามารถในการเข้าถึงและมีส่วนร่วมทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรมของคนทุกกลุ่ม เป็นช่องทางให้ชุมชนสามารถสร้างความเปลี่ยนแปลงให้กับระบบและ โครงสร้างสังคมได้ หรืออย่างน้อยที่สุดก็สามารถรับมือและจัดการกับความเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ที่เกิดขึ้นทั้งจากปัจจัยภายในและภายนอกได้อย่างเหมาะสม

หากพิจารณาจากนิยามของการเสริมสร้างความเข้มแข็งที่เฟาเซตและคณะ (Fawcett, Seekins, Whang, and Suarez de Balcazar, 1984: 145-172 cited in Melkote, and Kandath, 2001: 198) เสนอไว้ว่า “การเสริมสร้างความเข้มแข็งคือกระบวนการเพิ่มความสามารถของกลุ่มในการควบคุมสถานการณ์ต่างๆ ที่มีผลกระทบสำคัญต่อสมาชิกในกลุ่มและชุมชนในภาพรวม” หรือนิยามที่ปาปาและคณะ (Papa, Auwal, and Singhal, 1997: 219-249 cited in Melkote, and Kandath, 2001: 198) เสนอไว้ว่า “การเสริมสร้างความเข้มแข็งคือกระบวนการปฏิสัมพันธ์ของผู้คนที่ร่วมกันทำงานเพื่อหาทางออกให้กับปัญหาที่เผชิญร่วมกัน” จากนิยามทั้งสองจะเห็นได้ว่ากระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพเพื่อถอดถอนเหล่าออกไปจากพื้นที่พิธีกรรมนั้นเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนอย่างชัดเจน เพราะคนในชุมชนตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้น จึงเข้าสู่กระบวนการแก้ไขปัญหานั้นที่ทุกคนได้มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันและมีส่วนร่วมในกระบวนการในระดับต่างๆ

บุคลากรจากองค์กรภายนอก ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานภาครัฐหรือหน่วยงานเอกชนต่างมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาในฐานะผู้จุดประกายทางความคิดหรือผู้สนับสนุนการดำเนิน โครงการงานศพงดเหล่า ซึ่งประเด็นนี้ก็สอดคล้องกับข้อค้นพบจากงานวิจัยด้านการสื่อสารพื้นบ้านเพื่อการพัฒนา ที่ระบุดังกรณีศึกษาจากประเทศเม็กซิโก อินเดีย ศรีลังกา และฟิลิปปินส์ ซึ่งพบว่ากระบวนการทำงานเพื่อพัฒนาสื่อพื้นบ้านล้วนมีบทบาทขององค์กรภายนอก ไม่ว่าจะเป็นนักศึกษา พระ/มิชชันนารี

กลุ่มอาสาสมัคร เข้าไปช่วยจุดประกายไฟทั้งสิ้น (Jayaweera, 1996 อ้างถึงใน กาญจนนา, 2551: 124-125) แต่คนในชุมชนควรมีบทบาทหลักในการตัดสินใจและกำหนดแนวทาง การดำเนินงานภายในชุมชนของตนเอง โดยใช้ต้นทุนภายใน อันหมายถึงบุคลากรและศักยภาพด้านต่างๆ ที่ชุมชนมีอยู่ มาผสมผสานกับต้นทุนใหม่จากภายนอก อันหมายถึงบุคลากรและศักยภาพด้านต่างๆ ที่องค์กรภายนอกมีอยู่ ภายใต้มุมมองที่ว่า “ไม่มีใครรู้จักชุมชนลึกซึ้งดีเท่าคนในชุมชนเอง แต่มุมมองและแนวคิดใหม่ๆ จากภายนอกจะช่วยเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนและทำให้เห็นภาพกว้างของชุมชนที่เชื่อมโยงกับโลกภายนอกได้ชัดเจนยิ่งขึ้น” ดังนั้น การทำงานร่วมกันจึงควรมีลักษณะของการ “ร่วมคิดร่วมทำ” (partnership) การดำเนินงานภายใต้กลวิธีนี้ ทำให้สัดส่วนระหว่างการรับความช่วยเหลือจากภายนอกและการพึ่งตนเองของชุมชนมีความสมดุลมากยิ่งขึ้น

22. กลไกเชิงอำนาจจากภาครัฐทำให้เกิดแรงกระตุ้น แต่กลไกการมีส่วนร่วมของชุมชนทำให้กระบวนการปรับเปลี่ยนความหมายเป็นไปได้จริง

เป็นข้อเท็จจริงที่ต้องยอมรับว่าผลจากการใช้กลไกเชิงอำนาจจากภาครัฐ (การกำหนดให้เป็นวาระของจังหวัด) ทำให้เกิดแรงกระตุ้นเรื่องการงดเหล้าในงานศพไปทั่วทั้งจังหวัด โดยส่งผลให้บุคลากรของรัฐที่อยู่ในระบบและประชาชนเกิดความตื่นตัว แต่กลไกแบบราชการก็ยังไม่เอื้อต่อการทำงานเชิงลึกในพื้นที่เท่าที่ควร เพราะกลไกแบบราชการยังมีลักษณะแข็งตัว ความยืดหยุ่นน้อย ตัวอย่างเช่น หากต้องจัดเวทีเสวนาหรือเวทีประชาคมเฉพาะในเวลาราชการ โอกาสและจำนวนของคนในชุมชนที่เข้าร่วมจะลดน้อยลงมาก เพราะเวลาที่คนในชุมชนว่างมักเป็นเวลาเช้าตรู่หรือเวลาค่ำที่ว่างจากการประกอบอาชีพ ส่วนการสั่งการให้เข้าร่วมก็ทำได้เพียงครั้งคราว อีกทั้งยังก่อให้เกิดความเบื่อหน่าย

แต่ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ มิได้หมายความว่ากลไกแบบราชการนั้นไร้ประสิทธิภาพ หากไม่มีการใช้กลไกอำนาจของรัฐ โอกาสที่จะเกิดการขยายผลในพื้นที่กว้างในเวลาอันสั้นนั้นแทบเป็นไปได้ แต่ในขณะที่เดียวกันจะต้องรู้จักนำกลไกอำนาจมาใช้ให้ถูกช่องถูกจังหวะ เช่น ใช้การกำหนดให้เป็นวาระระดับจังหวัด และมอบหมายบทบาทหน้าที่ให้ข้าราชการปกครองในระดับจังหวัดและอำเภอรับผิดชอบ โดยกำหนดให้ต้องมีระบบประเมินผลความสำเร็จที่ชัดเจน บุคลากรส่วนนี้มีบทบาทโดยตรงในการสื่อสารเพื่อประสานความร่วมมือกับผู้นำชุมชน ซึ่งก่อให้เกิดแรงกระตุ้นในวงกว้างดังที่ได้กล่าวไปแล้ว แต่เมื่อมีแรงกระตุ้นเกิดขึ้นแล้ว ก็ต้องใช้กลไกเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมเป็นหลัก คือเน้นกระบวนการสื่อสารเพื่อให้ผู้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมให้มากที่สุดตลอดกระบวนการ ไม่ว่าจะเป็นการวางแผน การแสดงความคิดเห็น การตัดสินใจ การลงมือกระทำ และการประเมินผล

ด้วยเหตุนี้ จึงพบว่าข้าราชการหรือเจ้าหน้าที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีบทบาทในการขยายผลโครงการงานศพงดเหล้าในพื้นที่ๆ ประสบความสำเร็จนั้น โดยมากจะพยายามประสาน

กลไกการทำงานของระบบราชการให้เข้ากับกลไกการทำงานแบบชุมชนให้ได้มากที่สุด โดยใช้ประโยชน์จากกลไกและทรัพยากรของรัฐ (เช่น คำสั่งแต่งตั้งให้เป็นคณะทำงานอย่างเป็นทางการ ทำให้ข้าราชการระดับกลางหรือล่างสามารถขับเคลื่อนโครงการได้สะดวกยิ่งขึ้นโดยไม่เกิดปัญหากับต้นสังกัด หรือกรณีของเจ้าหน้าที่ด้านสาธารณสุขที่ทำงานร่วมกับ อสม. ก็สามารถมอบหมายให้ อสม. ดำเนินการประชาสัมพันธ์โครงการหรือเก็บข้อมูลในพื้นที่ได้ เป็นต้น) ในขณะเดียวกันก็พยายามลดข้อจำกัดต่างๆ (เช่น นัดหมายการประชุมหรือจัดเวทีนอกเวลาราชการ หลอมรวมเนื้อหาอันเกิดจากการขับเคลื่อนโครงการให้เป็นส่วนหนึ่งของภารกิจประจำ เป็นต้น) จากการสังเกตพบว่า ข้าราชการหรือเจ้าหน้าที่เหล่านี้ไม่ว่าจะสังกัดในหน่วยงานใด จะมีคุณลักษณะร่วมกันอย่างหนึ่ง คือการมีทัศนคติที่ว่า **ความสำเร็จของโครงการเกิดจากการประสานประโยชน์และทำงานร่วมกันกับภาคประชาชนในลักษณะ “เคียงบ่าเคียงไหล่” และพยายามใช้มุมมองแบบ “นอกร่วมใน” เป็นสำคัญ** เจ้าหน้าที่ภาครัฐเหล่านี้เวลาเข้าพื้นที่ต่างก็สวมหมวกทั้งสองใบ ในฐานะ “ข้าราชการ” และ “ประชาชนคนทำงานในท้องถิ่น” ไปในคราวเดียวกัน ซึ่งข้อค้นพบนี้แตกต่างจากข้อค้นพบเกี่ยวกับการแสดงบทบาทของบุคคลภายนอกที่ปรากฏในงานวิจัยเรื่องการธำรงรักษางานประเพณีรับบัว ของ อ.บางพลี จ.สมุทรปราการ ของศิริดา พงษ์ภมร (2547) และการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมงานประเพณีแห่เทียนพรรษา จ.อุบลราชธานีของสรวิชัยพัฒน์ ต้นสุขเกษม (2547) ซึ่งพบว่าบทบาทของบุคคลภายนอกที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงประเพณีพิธีกรรมในงานวิจัยทั้งสองชิ้นนี้มีนัยยะที่แสดงถึงอำนาจซึ่งเหนือกว่าคนในพื้นที่ เช่น การยึดกุมบทบาทการเป็นผู้ส่งสารแทนคนในชุมชน และการกระตุ้นให้เกิดความเปลี่ยนแปลงโดยใช้มุมมองจากภายนอกเป็นหลัก เช่น การเพิ่มเติมกิจกรรมใหม่ๆ โดยมีเป้าหมายเพื่อกระตุ้นการท่องเที่ยว มากกว่าการพัฒนารูปแบบกิจกรรมเพื่อสืบทอดความหมายดั้งเดิมของพิธีกรรมตามความรู้ของคนในชุมชน

การวางตำแหน่งของบุคคลากรภายนอกในลักษณะที่เท่าเทียมกันกับคนในชุมชนช่วยกระตุ้นการมีส่วนร่วมจากภาคประชาชนได้เป็นอย่างดี โดยเจ้าหน้าที่ภาครัฐและองค์กรภายนอกทำบทบาทผู้สนับสนุนการขับเคลื่อนโครงการ พร้อมทั้งริเริ่มให้เกิดคณะทำงานเฉพาะกิจที่มีความหลากหลายสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องเทคนิคการมีส่วนร่วมที่พัชรี สีโรรส และคณะ (2546: [3-1]-[5-38]) ได้เสนอเอาไว้ว่าหนึ่งในเทคนิคของการมีส่วนร่วมก็คือการปรึกษาหารือ ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลและความคิดเห็นระหว่างหน่วยงานที่รับผิดชอบ โครงการและประชาชน ซึ่งทำได้หลายทาง ได้แก่ เวทีสาธารณะ การพบปะแบบไม่เป็นทางการ คณะทำงานเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูล การประชุมเชิงปฏิบัติการ และคณะที่ปรึกษา เป็นต้น

การสื่อสารระหว่างบุคคลากรจากภายนอกกับคนในพื้นที่จะต้องเป็นการสื่อสารแบบสองทาง มีการสลับสับเปลี่ยนบทบาทระหว่างกันเป็นระยะๆ โดยให้ภาคประชาชนเป็นแกนหลักในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ นับตั้งแต่การสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจในชุมชน การทำเวทีประชาคมภายในชุมชนเพื่อตัดสินใจร่วมกัน จึงกล่าวได้ว่าความสำเร็จในการปรับแปลงความหมายในพิธีกรรม

การแสดงฐานะผ่านการบริโภคเป็นกระบวนการสร้างความหมายทางวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและระบบเศรษฐกิจอย่างมีนัยสำคัญ โครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจที่มีระบบทุนนิยมเป็นรากแก้วนั้น เป็นโครงสร้างที่ทำให้ช่องว่างระหว่างความยากจนกับความร่ำรวยขยายกว้างมากขึ้น เพราะนโยบายภาครัฐที่มุ่งเน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลักมักใช้วิธีบริหารจัดการทรัพยากรแบบรวมศูนย์ โดยมุ่งเป้าหมายเพื่อสร้างมูลค่าส่วนเกินจากการผลิตเป็นที่ตั้ง จึงมุ่งส่งเสริมวิธีการผลิตที่ให้กำไรสูงสุดและผู้ประกอบการขนาดใหญ่ที่เน้นการกระตุ้นตลาดระดับมวลชนทั้งในและนอกประเทศให้เกิดการบริโภคสูงสุด ทั้งนี้ คำถามที่ถูกกลบเกลี้ยงไปก็คือคำถามที่ว่าผลกำไรสูงสุดที่เกิดขึ้นดังกล่าวได้กระจายไปถึงคนทุกกลุ่มในสังคมหรือกระจุกตัวอยู่เฉพาะกลุ่ม เช่นเดียวกับคำถามที่ว่า การกระตุ้นให้เกิดการบริโภคผ่านกลไกการโฆษณาและการตลาดทุกช่องทางนั้น นอกเหนือจากความคลั่งคลั่งของตลาดและนักลงทุน รวมถึงการเก็บภาษีได้ตามเป้าแล้ว รัฐได้ตระหนักถึงผลกระทบด้านลบจากการบริโภคที่ล้นเกินมากน้อยเพียงใด

เฉพาะกรณีของชุมชนหมู่บ้านหลายแห่งที่เป็นกรณีศึกษาของการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าการรับเอาแนวคิดการบริโภคในเชิงสัญญะไปยึดถือปฏิบัตินั้นก่อให้เกิดปัญหาเรื้อรัง เนื่องจากโครงสร้างระบบการผลิตของชุมชนเป็นระบบคู่ขนาน โดยการผลิตเพื่อยังชีพยังเป็นโครงสร้างหลัก การผลิตเพื่อตลาดเป็นโครงสร้างรอง การผลิตเพื่อยังชีพมีเป้าหมายเพื่อเลี้ยงตนเองให้ได้ก่อน ส่วนที่เหลือจึงนำไปขาย หรือกล่าวสั้นๆ ว่าวิธีการผลิตเพื่อยังชีพเน้นความพอเพียงเป็นหลัก แต่เมื่อระบบการบริโภคของชุมชนตกอยู่ภายใต้วิถีของระบบทุนนิยมก็ถูกกระตุ้นให้บริโภคให้มากที่สุด (เพื่อที่ระบบทุนจะทำกำไรสูงสุด) จึงเห็นภาพว่าไม่สมดุลได้อย่างชัดเจน เมื่อชุมชนผลิตตามความจำเป็นและศักยภาพของครัวเรือน แต่บริโภคตามความต้องการและแรงกระตุ้นของระบบตลาด

ภาพไม่สมดุลดังกล่าวนำไปสู่ปัญหาเรื้อรังในระยะยาว ทั้งระดับปัจเจก (ความทุกข์จากปัญหาหนี้สิน ครอบครัวมีรายได้น้อยไม่เพียงพอต่อการใช้จ่าย) และระดับชุมชนหมู่บ้าน (ปัญหาการทะเลาะวิวาท การแย่งชิงทรัพยากร อบายมุข อาชญากรรม และการแบ่งแยกทางชนชั้นอันเนื่องมาจากความแตกต่างด้านฐานะ รายได้ และการบริโภคของคนภายในชุมชน) ซึ่งปัญหาที่กล่าวมาทั้งหมดนี้อาจส่งผลกระทบระยะยาวให้ชุมชนหมู่บ้านล่มสลายได้

ชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการขับเคลื่อนโครงการงานศพจดเกล้า นั้นก็เท่ากับว่าในชุมชนดังกล่าว คนในชุมชนได้เลือกที่จะปรับเปลี่ยนค่านิยมเรื่องการให้ความสำคัญกับการบริโภคเพื่อแสดงฐานะหน้าตาตามสู่การให้ความสำคัญกับสภาพความเป็นจริงทางเศรษฐกิจของเจ้าภาพและชุมชนแทน เป็นการสกัดทิ้งภาพมายาของบริโภคนิยม และหันหน้ามาเผชิญกับความเป็นจริงและแก้ไขปัญหอันเกิดจากบริโภคนิยม ซึ่งแท้ที่จริงแล้วก็คือการต่อสู้ของมนุษย์ภายใต้โครงสร้างที่กดทับนั่นเอง เพราะค่านิยมการบริโภคเพื่อแสดงฐานะหน้าตานั้นมิใช่สิ่งที่จู่ๆ ก็เป็นไปเอง แต่เป็นเพราะสถาบันหลักในสังคมล้วนผลิตซ้ำอุดมการณ์ต่างๆ ที่ตอบสนองต่อระบบทุนนิยมและบริโภคนิยมแทบทั้งสิ้น (ระบบเศรษฐกิจเน้นกระตุ้นทั้งอัตราการผลิตและการบริโภค โดยส่งเสริมการลงทุนที่ทำกำไรได้มาก จึง

ผลิตวาทกรรมตัวเลขการเติบโตทางเศรษฐกิจ / ระบบการเมืองเน้นการรักษาและขยายฐานอำนาจ โดยเชื่อมโยงกับกลุ่มทุนขนาดใหญ่และนักการเมืองท้องถิ่น จึงผลิตวาทกรรมนโยบายประชานิยม และการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น / ระบบการศึกษาเน้นการผลิตบัณฑิตเพื่อป้อนระบบตลาด จึงผลิตวาทกรรมว่าด้วยสาขาอุดมศึกษาและอัตราการมีงานทำของบัณฑิต / ระบบสื่อมวลชนเน้นผลประโยชน์ต่างตอบแทนกับระบบตลาด จึงผลิตวาทกรรมสนับสนุนการบริโภคผ่านเนื้อหาเชิงวัฒนธรรมที่สร้างสรรค์ขึ้น) ด้วยเหตุนี้การยอมรับค่านิยมการบริโภคเพื่อแสดงฐานะหน้าตาจึงไม่ใช่ปัญหาในระดับปัจเจก แต่เป็นปัญหาในระดับโครงสร้างของสังคมโดยรวม ดังนั้น การลุกขึ้นมาปฏิเสธอุดมการณ์และความหมายที่สถาบันหลักในสังคมเป็นผู้ผลิตก็เปรียบเสมือนความพยายามของปัจเจกที่รวมตัวกันเพื่อต่อสู้กับ โครงสร้างทางสังคมที่กดทับอยู่นั่นเอง

อันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) นักมาร์กซิสต์แนวมนุษยนิยมชาวอิตาลีได้เสนอทัศนะไว้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างกับมนุษย์นั้นก็มีความสัมพันธ์แบบวิภาษวิธีอีกลักษณะหนึ่ง กรัมสกีได้ชี้ให้เห็นว่าสถาบันหลักทางสังคม/วัฒนธรรมนั้นสามารถครอบงำความคิด/การกระทำของปัจเจกบุคคลได้โดยผ่านกระบวนการการครอบงำความเป็นเจ้าทางวัฒนธรรม (cultural hegemony) โดยสถาปนาระบบความคิดหลักของสังคมขึ้นเพื่อทำให้เกิดความเห็นพ้องต้องกัน (consensus) ด้วยความยินยอมพร้อมใจ (consent) คือการยอมรับโดยคุณวิญญู โดยปราศจากคำถามหรือแม้แต่ข้อสงสัย ผ่านการทำงานของกลไกด้านอุดมการณ์ต่างๆ (ครอบครัว สถาบันการศึกษา สถาบันทางศาสนา และสถาบันสื่อมวลชน) แต่ในขณะเดียวกัน ภายใต้การกำกับควบคุมของโครงสร้าง มนุษย์ก็ยังมีศักยภาพที่จะดิ้นรนต่อสู้ ต่อรอง ดัดแปลง ต่อต้านกับพลังของโครงสร้างที่กดทับเสมอ โดยมนุษย์ที่ต้องการต่อสู้กับโครงสร้างจะต้องมีเจตจำนง (free will) ที่จริงจังก่อนนั้น จึงจะมีพลังเพียงพอที่จะเลือกสรร ดัดแปลง หรือสร้างประวัติศาสตร์ของพวกตนขึ้นใหม่ได้ (กาญจนา และสมสุข, 2551: 166-188)

แนวคิดของกรัมสกีข้างต้นนำมาอธิบายพลวัตของปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับโครงการงานศพงดเหล่าที่เกิดขึ้นได้เป็นอย่างดี นับตั้งแต่จุดเริ่มต้นจากการที่ชาวบ้านซึมซับรับค่านิยมเรื่องการบริโภคเพื่อแสดงฐานะมาถือปฏิบัติด้วยความยินยอมพร้อมใจ (consent) เพราะเห็นเป็นเรื่องธรรมชาติธรรมดา (take for grant) เนื่องจากมองไม่เห็นกลไกการทำงานทางอุดมการณ์ของสถาบันทางสังคมต่างๆ ที่ครอบงำอยู่ จนเวลาผ่านไป ผลลัพธ์ที่แท้จริงจากค่านิยมดังกล่าวเริ่มแสดงด้านร้ายให้เห็นในรูปของความทุกข์อันเกิดจากหนี้สิน จนทำให้ชาวบ้านเกิดความตระหนักและต้องการแก้ไขปัญหาโดยรวมตัวและพูดคุยตกลงกันแล้วให้นิยามใหม่ต่อค่านิยมที่เคยยึดถือปฏิบัติ ซึ่งส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรมและจิตสำนึกของคนทั้งชุมชนตามมา ตรงนี้ก็ชี้ให้เห็นว่า เมื่อใดก็ตามที่มนุษย์มีเจตจำนงที่หนักแน่นจริงจึงต้องการเปลี่ยนแปลงค่านิยมและวิถีปฏิบัติที่เป็นปัญหา เมื่อนั้นก็ย่อมมีพลังมากพอที่จะสร้างตัวเลือกใหม่ๆ ให้ชีวิต และสร้างประวัติศาสตร์โฉมใหม่ให้กับตนเอง รวมถึงกลุ่มหรือชุมชนที่ตนสังกัดอยู่ได้

อย่างไรก็ดี สิ่งหนึ่งที่ต้องตระหนักก็คือ ในสังคมปัจจุบัน กระบวนการสร้างภาพมายาของ บริโชนิยมนั้นเป็นไปอย่างแนบเนียน กว้างขวาง และครอบคลุมทั้งในสังคมเมืองและสังคมชนบท ด้วยเหตุนี้ กระบวนการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าจึงเป็นสิ่งที่ต้องกระทำไปอย่างต่อเนื่อง ทั้งในระดับชุมชน อำเภอ และจังหวัด ทั้งนี้ การขับเคลื่อนโครงการมิได้เป็นเพียงความพยายาม รื้อถอนภาพมายาของบริโชนิยมและรื้อถอนมายาคติของพื้นที่พิธีกรรมงานศพว่าไม่ใช่พื้นที่สำหรับการ แสดงฐานะหน้าตาทางสังคมของปัจเจก แต่ยังเป็นรูปธรรมของการต่อสู้ทางความคิด/จิตสำนึก/ และอุดมการณ์ระหว่างปัจเจกกับระบบโครงสร้าง เป็นการต่อสู้ที่ดำเนินมาเนิ่นนาน นับจากอดีตจวบจน ปัจจุบัน และยังคงดำเนินต่อไปในอนาคต เพราะการครองความเป็นเจ้า (hegemony) นั้นเป็น ‘กระบวนการที่ไม่สิ้นสุดไม่สุด (a process without an end) ที่ไม่มีชนชั้นหนึ่งชั้นใด หรือชุดความคิด หนึ่งความคิดใด จะผูกขาดสถานะนำได้ตลอดเวลา’ (กาญจนา และสมสุข, 2551: 188)

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะจากการศึกษาวิจัยครั้งนี้ 4 ประเด็น ได้แก่

1. ข้อมูลจากการศึกษาวิจัยชี้ชัดว่าภาคประชาชน ได้แก่คนในชุมชนเอง คือองคาพยพที่สำคัญที่สุดต่อความสำเร็จในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าในระดับชุมชนหมู่บ้านซึ่งเป็น หน่วยพื้นฐาน เพราะฉะนั้นสิ่งแรกที่ควรกระทำในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าก็คือการ เปิดพื้นที่สาธารณะให้คนในชุมชนได้มีโอกาสพบทวนและไตร่ตรองด้วยตนเองผ่านกระบวนการ สนทนาแลกเปลี่ยนทางความคิดระหว่างกัน โดยอาจมีบุคคลภายนอกเข้าร่วมแลกเปลี่ยนด้วยก็ได้ ทั้งนี้เพื่อให้คนในชุมชนได้ตกผลึกทางความคิดและสร้างความเข้าใจร่วมกันถึงเหตุผล ข้อดีข้อเสีย รวมทั้งได้ตัดสินใจด้วยชุมชนเองว่าจะดำเนินโครงการหรือไม่ ซึ่งเท่ากับว่าชุมชนมีฐานะเป็นผู้ควบคุม การเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นด้วยตนเองโดยได้รับความร่วมมือจากองค์กรภายนอก ดังนั้น คุณลักษณะ สำคัญ 4 ประการต่อไปนี้ ได้แก่ 1. ความต้องการ (want) 2. ความสมัครใจ (voluntariness) 3. ความ เข้าใจ (understanding) และ 4. ความเชื่อมั่นในการพึ่งพาตนเอง (self-reliance) จึงเป็นสิ่งที่จะต้อง หนุนเสริมให้เกิดขึ้นภายในชุมชนต่างๆ ในกระบวนการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่า

2. ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาวิจัยสะท้อนว่าการมองข้ามพื้นที่สาธารณะที่มีอยู่ในวิถีชีวิต ดั้งเดิมในสังคมไทย ได้แก่ พื้นที่พิธีกรรมรูปแบบต่างๆ ทั้งที่เกี่ยวข้องกับวิถีทางโลกและวิถีทาง ธรรมในงานประเพณีต่างๆ จะทำให้ขาดการใช้ประโยชน์ควบคู่ไปกับการพัฒนาพื้นที่สาธารณะ เหล่านี้ให้สามารถตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ของชุมชนได้อย่างเหมาะสม รวมไปถึง การสร้างความเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิมดังกล่าวเข้ากับพื้นที่สาธารณะสมัยใหม่ เช่น การประชุม หรือเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งจะทำให้เกิดความต่อเนื่องเชื่อมโยงในการ ร่วมกันพิจารณาและอภิปรายในประเด็นสาธารณะต่างๆ เพื่อนำไปสู่การกระทำเพื่อแก้ปัญหาอย่าง

สร้างสรรค์และเป็นระบบ อย่างไรก็ตาม ใดๆก็ดี ชุมชนบ้านดงก็แสดงให้เห็นว่า เมื่อชุมชนมีการเชื่อมโยงพื้นที่สาธารณะทั้งแบบดั้งเดิมและสมัยใหม่เข้าด้วยกันแล้ว พื้นที่สาธารณะทั้งแบบดั้งเดิมและแบบใหม่นี้ต่างเสริมสร้างความแข็งแกร่งให้แก่กันและกัน พร้อมกันนี้ก็สามารถทำงานร่วมกันในฐานะช่องทางการสื่อสารสาธารณะที่มีประสิทธิภาพของชุมชนได้ ทั้งนี้ ข้อควรคำนึงอีกประการหนึ่งก็คือ การที่ชุมชนท้องถิ่นจะสามารถบูรณาการและใช้ประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะทั้งแบบดั้งเดิมและแบบสมัยใหม่ร่วมกันได้นั้น เป็นผลลัพธ์จากกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และเชื่อมโยงองค์ความรู้เดิม ต้นทุนเดิมของชุมชน เข้ากับองค์ความรู้ด้านการวิจัยและการบริหารจัดการสมัยใหม่ซึ่งในกรณีของชุมชนบ้านดงนั้น กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ดังกล่าวได้รับแรงสนับสนุนจากภายนอก (external support) เข้าหนุนเสริมด้วย

3. การศึกษาบริบทของชุมชนรวมไปถึงโลกทัศน์และบุคลิกภาพของคนในชุมชนจนเกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้งซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการขับเคลื่อน โครงการงานศพงดเหล้า (รวมถึงงานพัฒนาชุมชนในลักษณะที่ใกล้เคียงกัน) เพราะการศึกษาดังกล่าวนำไปสู่การค้นพบว่าแต่ละชุมชนล้วนมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่เหมาะสมกับรูปแบบการขับเคลื่อนที่แตกต่างกันออกไป ดังที่งานชิ้นนี้ค้นพบว่าการใช้มาตรการทางสังคมหรือการใช้หลักความสมัครใจเข้าร่วมนั้น เป็นมาตรการที่สามารถเลือกใช้ได้แบบใดแบบหนึ่ง ทั้งนี้ ต้องเลือกให้สอดคล้องกับบริบทของชุมชนและท่าทีหรือบุคลิกภาพของคนหมู่มากในชุมชนเป็นสำคัญ

4. การขยายผลโครงการในแนวคิด (เช่น การประกาศเป็นวาระหรือนโยบายของจังหวัด) เพื่อกระตุ้นให้เกิดการขยายผลของโครงการให้ครอบคลุมชุมชนจำนวนมากนั้น หากเป็นไปได้ ควรเริ่มต้นจากการศึกษาและถอดบทเรียนการขยายผลในแนวระนาบซึ่งเกิดจากการดำเนินงานของชุมชนที่ประสบความสำเร็จจำนวนหนึ่ง โดยถอดบทเรียนให้เห็นทั้งบริบท เงื่อนไข และกระบวนการที่หลากหลายของชุมชนเหล่านั้น เมื่อนำไปสู่การขยายผลในแนวคิดจะทำให้มีรูปแบบ (pattern) ของชุมชนต้นแบบที่เป็นทางเลือกมากกว่าหนึ่งรูปแบบ ทั้งนี้ เพื่อลดข้อจำกัดในการขยายผล โดยส่งเสริมให้พื้นที่ขยายผลอื่นๆ เลือกชุมชนต้นแบบในการขยายผลที่มีบริบทและเงื่อนไขในการขยายผลใกล้เคียงกับชุมชนของตนมากที่สุด

ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย

ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะในเชิงนโยบายจากการศึกษาวิจัยครั้งนี้ 3 ประเด็น ได้แก่

1. ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่าย ซึ่งหมายถึงหน่วยงานภาครัฐที่มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับโครงการงานศพงดเหล้าในระดับจังหวัด ได้แก่ หน่วยงานฝ่ายปกครอง หน่วยงานสาธารณสุข สำนักงานพระพุทธศาสนา และสำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ และตัวแทนจากภาคประชาชนควรจัดทำนโยบายหลักและวางเป้าหมายหลักของโครงการงานศพงดเหล้าร่วมกัน

โดยในนโยบายดังกล่าวได้หลอมรวมพันธกิจของแต่ละฝ่ายเข้าด้วยกัน แล้วนำนโยบายดังกล่าวเสนอต่อภาคประชาชนโดยรวมอีกครั้ง ทั้งนี้เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมโดยการสร้างความรับรู้และรับฟังความคิดเห็นไปในคราวเดียวกัน ซึ่งสามารถทำได้ในรูปของเวทีประชาพิจารณ์ แล้วปรับปรุงให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของภาคประชาชนมากที่สุด ก่อนจะนำมาวางแผนการเคลื่อนงานที่มีการบูรณาการการทำงานร่วมกันของหน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคประชาชน

ทั้งนี้ นโยบายหลักและเป้าหมายหลักควรจะเป็นกรอบใหญ่ของการทำงาน ในขณะที่เปิดโอกาสให้แต่ละชุมชนสามารถวางแผนโครงการงานศพดเหล่าเฉพาะพื้นที่ชุมชนที่สอดคล้องกับนโยบายหลักของจังหวัดและบริบทของชุมชน ซึ่งอาจมีความแตกต่างกันออกไปในรายละเอียดปลีกย่อย วิธีการนี้จะทำให้การดำเนินโครงการในแต่ละพื้นที่ที่มีความยืดหยุ่นสูง แต่ก็ไม่หลุดออกไปจากเป้าหมายหลักที่วางไว้ร่วมกัน

2. ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายควรสร้างความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับหน้าที่ (function) ของการกำหนดให้โครงการงานศพดเหล่าเป็นวาระจังหวัด การประกาศให้เป็นวาระจังหวัดนั้นมีหน้าที่สำคัญในการสร้างความรับรู้ (awareness) ในวงกว้างและสร้างความชอบธรรม (legitimacy) ให้กับผู้ขับเคลื่อนงานในพื้นที่ ทำให้เกิดการขยายความคิดเรื่องการงดเหล้าในงานศพไปสู่ชุมชนจำนวนมากได้ในเวลาอันสั้น (เป้าหมายเชิงปริมาณ) ซึ่งหากปล่อยให้การขยายผลเกิดขึ้นตามธรรมชาติ (การถ่ายทอดประสบการณ์ระหว่างชุมชนต่อชุมชน) จะต้องใช้ระยะเวลาอันยาวนานและไม่สามารถสร้างความรับรู้และแรงกระเพื่อมในวงกว้างได้ แต่ในขณะเดียวกัน คณะทำงานก็ต้องตระหนักว่าลำพังเฉพาะการประกาศเป็นวาระจังหวัดนั้น ยังไม่เพียงพอสำหรับนำไปสู่เป้าหมายเชิงคุณภาพ (ชุมชนที่เข้าร่วมโครงการสามารถงดเหล้าในพิธีกรรมงานศพได้อย่างแท้จริงและอย่างยั่งยืน) แต่จะต้องใช้เวลาและให้ความสำคัญกับกระบวนการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันภายในชุมชนเพื่อสร้างฉันทามติ (commitment) ความยั่งยืนในระยะยาวของโครงการจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อชุมชนเกิดความตระหนักอย่างแท้จริง ไม่ใช่การใช้มาตรการเชิงสั่งการจากหน่วยงานภาครัฐ ด้วยเหตุนี้การกำหนดเป้าหมายจึงควรมีทั้งเป้าหมายระยะสั้น (มุ่งเน้น output ที่ทำได้จริงในระยะเวลาที่กำหนด) และเป้าหมายระยะยาว (มุ่งเน้น outcome ที่มีความยั่งยืนและต่อเนื่อง) ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับระยะเวลาในการปฏิบัติงานจริงด้วย มีแผนกิจกรรมเพื่อสร้างความเข้าใจและกระตุ้นการมีส่วนร่วมที่ชัดเจน รวมถึงมีแนวทางการประเมินผลทั้งระหว่างดำเนินกิจกรรมและการประเมินภาพรวมทั้งหมด

3. หน่วยงานภาครัฐควรหนุนเสริมการทำงานของภาคประชาชนใน 3 ด้าน ได้แก่ ด้านแรก การสร้างความชอบธรรมในการเคลื่อนงานให้กับกลุ่มบุคคลที่รับผิดชอบหรือผู้มีจิตอาสาในการขับเคลื่อน โครงการงานศพดเหล่า เช่น การแต่งตั้งคณะทำงานอย่างเป็นทางการโดยจังหวัด ด้านที่สองคือการสนับสนุนด้านงบประมาณที่จำเป็นให้กับหน่วยงานและชุมชนที่ขับเคลื่อนโครงการ ทั้งนี้ ควรให้ความยืดหยุ่นในการบริหารจัดการงบประมาณตามแผนการทำงานที่ปรับให้เหมาะสม

สอดคล้องกับบริบทของแต่ละพื้นที่เป็นสำคัญ และการสนับสนุนด้านงบประมาณควรมีความต่อเนื่องด้วย ส่วนด้านที่สามคือการสร้างกลไกการติดตามและประเมินผลการดำเนินงานอย่างเป็นระบบและมีความชัดเจน ทั้งนี้เพื่อให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเกิดความตื่นตัวและสามารถประเมินการดำเนินงานของชุมชนที่ตนมีส่วนร่วม ได้อย่างเป็นรูปธรรม ปีถัดไปทั้ง 3 ประการนี้จะเป็นตัวแปรสำคัญสำหรับความยั่งยืนของโครงการงานศพดहे้าในระดับจังหวัด

ข้อจำกัดของการวิจัย

ผู้วิจัยได้จำแนกข้อจำกัดของการวิจัยในครั้งนี้ออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกคือข้อจำกัดของการวิจัยในพื้นที่ชุมชนต้นแบบ และส่วนที่สองคือข้อจำกัดของการวิจัยในพื้นที่ขยายผล ซึ่งมีประเด็นสำคัญดังนี้

1. ข้อจำกัดของการวิจัยในพื้นที่ชุมชนต้นแบบ

การหาข้อมูลในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเกี่ยวกับสถานภาพของพิธีกรรมงานศพ ก่อนดำเนินโครงการงานศพดहे้า (พ.ศ.2540-44) และช่วงที่โครงการเริ่มต้นและลงหลักปักฐานในชุมชน (พ.ศ.2545-46) นั้น โดยมากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องไม่ได้เก็บรักษาข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้องไว้ ไม่ว่าจะเป็นบันทึกการทำเวทีประชาคม บันทึกการประชุมหมวดบ้าน และบันทึกการประชุมหมู่บ้าน มีเพียงข้อมูลที่ปรากฏในเอกสารงานวิจัยและเอกสารเล่มเล็กของ สกว. ที่ยังคงได้รับการเก็บรักษาเอาไว้ ซึ่งก็มีข้อมูลหลักๆ ที่สำคัญ แต่ไม่มีข้อมูลดิบที่เป็นรายละเอียดของบรรยากาศหรือสภาพเหตุการณ์ระบุเอาไว้ การเพิ่มเติมข้อมูลในส่วนดังกล่าว ผู้วิจัยจึงต้องอาศัยข้อมูลจากการพูดคุยแบบไม่เป็นทางการและการสัมภาษณ์เจาะลึกเป็นหลัก ทั้งนี้ข้อมูลตัวเลขที่ได้จากแต่ละบุคคลก็มีความคลาดเคลื่อนแตกต่างกันไปบ้าง เช่น จำนวนคนที่เข้าร่วมในเวทีประชาคม ผู้วิจัยจึงอนุมานจากข้อมูลที่คนส่วนใหญ่ระบุใกล้เคียงกันเป็นสำคัญ แต่ข้อมูลที่เป็นบรรยากาศในเหตุการณ์สำคัญ เช่น บรรยากาศในเวทีประชาคม และบรรยากาศในเวทีถอดบทเรียนนั้น พบว่าข้อมูลที่ได้จากทุกฝ่ายมีความสอดคล้องใกล้เคียงกัน

2. ข้อจำกัดของการวิจัยในพื้นที่ขยายผล

เนื่องจากพิธีกรรมงานศพเป็นสิ่งที่เกิดขึ้น โดยกะทันหัน ผนวกกับพื้นที่ขยายผลบางแห่งเป็นพื้นที่ในหุบเขา หรือเป็นพื้นที่ๆ ห่างไกลจากตัวอำเภอ ทำให้การติดต่อสื่อสารประสานงานกันระหว่างคนในชุมชนกับผู้วิจัยเพื่อแจ้งข้อมูลเรื่องการจัดพิธีกรรมงานศพในบางพื้นที่ที่มีความล่าช้า เมื่อผู้วิจัยเดินทางไปถึงพื้นที่พิธีกรรมจึงสามารถสังเกตการณ์พิธีกรรมได้เพียงบางส่วน ไม่ครอบคลุมภาพรวมทั้งหมดของการประกอบพิธีกรรม แต่ผู้วิจัยก็ได้แสวงหาข้อมูลที่ต้องการจากการพูดคุย

สอบถาม รวมถึงการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง เพื่อทดแทนการสังเกตการณ์ที่ขาดช่วงไปดังกล่าว

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยในอนาคต

1. เนื่องจากการวิจัยในครั้งนี้มุ่งศึกษาเจาะลึกพื้นที่ชุมชนต้นแบบคือชุมชนบ้านดงเป็นหลัก แต่ผลการศึกษาทำให้พบว่ายังมีชุมชนอื่นๆ ที่ประสบความสำเร็จในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าเช่นเดียวกัน โดยมีการพัฒนาต่อยอดและปรับประยุกต์กระบวนการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าของชุมชนบ้านดงให้เหมาะสมกับบริบทชุมชนของตน เช่น กรณี ต.หลวงใต้ อ.งาว ที่สามารถขยายผลจนครอบคลุมทั้งอำเภอได้อย่างมีประสิทธิภาพ การวิจัยในอนาคตจึงน่าจะได้มีการถอดบทเรียนความสำเร็จของกรณี อ.งาว รวมถึงการวิเคราะห์ปัจจัยต่างๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องต่อการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าโดยละเอียดด้วย เพื่อจะได้เห็นรูปแบบการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าในอีกลักษณะหนึ่งที่ยึดหลักความสมัครใจเข้าร่วมและการผนึกกำลังร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยเจ้าหน้าที่องค์กรสาธารณสุขและอาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้านมีบทบาทสูงในการขับเคลื่อน เป็นอีกหนทางเลือกสำหรับชุมชนที่สนใจและมีบริบทชุมชนที่ใกล้เคียงกับ ต.หลวงใต้

2. การศึกษาในครั้งนี้ ผู้วิจัยพบว่าชุมชนแบบเครือข่ายโดยมากจะประสบความสำเร็จในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าได้มาก มีแนวโน้มของความยั่งยืนสูง และสามารถขยายผลความสำเร็จไปสู่มิติอื่นๆ ได้ ดังที่สามารถพิสูจน์ได้จากกรณีของชุมชนบ้านดงและอีกหลายแห่งในงานวิจัยชิ้นนี้ อย่างไรก็ตาม ยังคงมีคำถามที่เปิดกว้างเพื่อการศึกษาชุมชนอื่นๆ ซึ่งมีบริบทที่แตกต่างออกไป เช่น ชุมชนที่เป็นชุมชนแบบผสมผสานควรใช้กลไกแบบใดเพื่อเป็นหลักประกันในการสร้างความยั่งยืนให้กับการงดเหล้าในงานศพ หรือชุมชนย่านชานเมืองซึ่งผู้คนรวมตัวกันได้ยากนั้นควรใช้กลไกและกลยุทธ์แบบใดในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่า

3. การศึกษาในครั้งนี้ให้ความสำคัญกับประเด็นการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายซึ่งเจาะลึกเรื่องของการใช้กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่เชื่อมโยงแนวคิดสัญญาะ พื้นที่สาธารณะและทุนของปัจเจกและทุนของชุมชน อย่างไรก็ตาม ประเด็นการสื่อสารจากมุมมองการสื่อสารเพื่อสนับสนุนการพัฒนา (development support communication) การเสริมสร้างความเข้มแข็ง (empowerment) และการสื่อสารเชิงเครือข่าย (network communication) ก็ปรากฏในข้อมูลการศึกษารั้งนี้ แต่ยังไม่ได้รับการศึกษาเจาะลึกโดยผู้วิจัย โดยเฉพาะบทบาทขององค์กรภายนอกหลายแห่งที่ประสานงานและหนุนเสริมการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าในแต่ละพื้นที่อย่างเข้มแข็ง ไม่ว่าจะเป็น ศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.ลำปาง (หน่วยงานย่อยของ สกว.) สถาบันแผนพัฒนาซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรสงฆ์ และหน่วยงานด้านสาธารณสุขในหลายพื้นที่ การศึกษาเจาะลึกองค์กรสนับสนุนเหล่านี้จะก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ๆ ว่าด้วยบทบาทของหน่วยงานภายนอกใน

ฐานะผู้ประสานงาน (coordinator/liaison) หรือผู้สนับสนุน (supporter) การพัฒนา ภายใต้แนวคิดการ
สร้างความเท่าเทียมในการสื่อสารระหว่างชาวบ้านระดับรากหญ้ากับผู้เชี่ยวชาญ